ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXXII** | GÜZ/AUTUMN: **2016** | SAYI/ISSUE: **94**

ISSN 1011 - 727X

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup MAHMUDOV	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Nihat BÜYÜKBAŞ	Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi - Kütahya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi - ŞİLİ
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	Sofya/BULGARİSTAN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University - POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağıstan - RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVİC	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF	Musul Üniversitesi - Musul/IRAK
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Başkent Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahmut Ali El-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi - IRAK
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University - Amman/ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ	Erzincan Üniversitesi - Erzincan/TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi - Elazığ/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi - SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi - Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/İTALYA
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi - ABD
Doç. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü - Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Doğu Akdeniz Üniversitesi - Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı - KOSOVA
Janos HOVARİ	Budapeşte/MACARİSTAN

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXXII** GÜZ/AUTUMN: **2016** SAYI/ISSUE: **94**

Sahibi / *Owner*
Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - ANKARA

Editörler / *Editors*
Prof. Dr. Selma YEL
Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi - ANKARA

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi - ANKARA

Editör Yardımcıları / *Assistants of Editor*
Halit Aytuğ TOKUR
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA
Aynur YAVUZ AKENGİN
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA
Orhan NEÇARE
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - ANKARA
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - KIRIKKALE
Prof. Dr. Ömer TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - ANKARA
Prof. Dr. Mehmet TEMEL
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - MUĞLA
Prof. Dr. Selami KILIÇ
Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - ERZURUM
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ
Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi - ERZİNCAN
Nihat BÜYÜKBAŞ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd. - ANKARA

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: http://www.atam.gov.tr

Basıldığı Yer: ÜÇ S Basım Limited Şirketi - Tel: 0 312 395 94 45
Basım Tarihi: Mart 2017 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet OKUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Hilmi BENGİ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Necati Fahri TAŞ — Berlin Antlaşması Sonrasında Erzincan'da Eşkıyalık ve Ermeni Hadiseleri
Banditry and Armenian Events in Erzincan After Berlin Treaty 1

Selami KILIÇ — Oltu'nun İşgali, Kurtuluşu ve Anavatan'a Katılımı (1878-1920)
The Occupation, Liberation and Participation of Oltu to Homeland (1878-1920)..... 29

Ahmet ASKER — Erken Cumhuriyet Döneminde Siyaset-Ticaret-Medya Üçgeninde Bir Gazeteci: Mehmed Zeki Bey
A Journalist in Relation to Politics-Trade-Media in the Early Republican Period: Mehmed Zeki Bey..... 49

Erol EVCİN — Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Döneminde Turistik Tanıtım ve Propaganda Faaliyetleri
Tourist Promotion and Propaganda Activities in the Period of Directorate General of Press-Publication and Tourism..... 95

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri..... 161
Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles..... 167

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BERLİN ANTLAŞMASI SONRASINDA ERZİNCAN'DA EŞKIYALIK VE ERMENİ HADİSELERİ

Necati Fahri TAŞ*

ÖZET

Türk Milleti'nin gündeminde bulunan Ermeni Sorunu, fiilen 1865 yılından itibaren ortaya çıktı. Sorun Ayastefanos (1878) ve Berlin Antlaşmaları ile milletlerarası boyuta çekildi. Bu konu, gerçekte bir Ermeni Meselesi olmaktan ziyade, sanayileşen ülkelerin ihtiyacı olan hammadde kaynaklarının arayışına ve pazar elde etme emeline yönelik bir araç olarak kullanıldı. Bir gücün, diğer güç karşısında üstün duruma geçebilmesi için tarihte bir çok şantajlara tevessül edilmiştir. Ermeni sorunu da Türk Milleti'ne irade dışı yaptırımlar uygulamak için bu güne kadar tazeliğini muhafaza etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Türkiye, Terör, Emperyalizm, Ekonomi.

* Prof. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Erzincan, nfatas@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

BANDITRY AND ARMENIAN EVENTS IN ERZINCAN AFTER BERLIN TREATY

ABSTRACT

Armenian issue on the agenda of the Turkish nation has de facto emerged since 1865. The Problem was moved with San Stefano (1878) and Berlin treaties to international dimensions. This issue, rather than being an Armenian matter, was used as a tool for the pursuit of raw materials needed by the industrializing countries and market acquisition ambitions. For the superiority of one power over another, much blackmail was resorted in history. Armenian issue to this day reserved its the freshness to apply involuntary sanctions on Turkish nation has to uphold.

Key Words: Armenians, Turkey, Terrorism, Imperialism, Economy.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Teknolojide gelişmiş olan Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi baskısını XIX. yüzyılın ortalarında iyice artırmıştır. Bu baskı, tebaa arasında bulunan gayrimüslimlerin talebi üzerinden yapılmıştır. Osmanlı Devleti bu dış baskıyı kaldırmak için, yine bu devletlerin tavsiyesi paralelinde gayrimüslimlerin isteklerini karşılamak için gayret göstermiştir. İlk önce din ve mezhep farklılığının tanınması, daha sonra siyasi alandaki istekler yerine getirilmiştir. Böylece memnuniyetsizliğin ortadan kalkacağı düşünülmüştür.

Osmanlı Devleti'ne yapılan dış müdahale ilk önce Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) Osmanlı Ortodoks Hristiyanların hamiliğinin Rusya'ya verilmesiyle başlamış Kırım Harbi (1853-1856) sonrasında İngiltere ve Fransa ile imzalanan Paris Antlaşması (30 Mart 1856) ile sürdürülmüştür. Dış ülkelere tanınan bu imtiyazlar, Osmanlı tebaasındaki Hristiyanlardan *Katolikleri* Fransa, İtalya ve Avusturya'nın; *Protestanları* İngiltere, Amerika ve Almanya'nın; *Ortodoksları* Rusya'nın himayesine bırakmasıyla devam etmiştir[1].

Osmanlı tebaasındaki Hristiyanların mezhep farklılıklarına göre hamilik rolünü üstlenen devletler, bu yolla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme fırsatını elde etmişlerdir. Bu müdahale fikrinin tek hedefe yönelmemesi için özelden çıkarılıp genele şâmil kılmak maksadıyla, Osmanlı toprakları üzerindeki dış emeller daha hukuki bir zemine taşınmaya çalışılmıştır. Ayastefanos (3 Mart 1878) ve Berlin Antlaşmaları (13 Temmuz 1878) ile III. Selim zamanından beri dile getirilen *"Müstakil Ermenistan"* konusu bu maksat ile milletlerarası zemine çekilmiştir[2]. Zira Ermeni konusu, gayrimüslimlerin hamiliğini ele geçiren devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki arzularını gerçekleştirmede önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Böylece bu devletler, kendilerini *"mazlumun yanında yer alma bahanesi ile haklı"* konuma geçirip Osmanlı üzerindeki her müeyyideyi Ermeni meselesi kılıfına sokarak meşruluk kazandırmaya çalışmışlardır.

Emperyalist devletlerin arzusu ile Ermeni istekleri çakışınca, kendilerini güçlü hissetmeye başlayan Ermeniler, artık konuyu dış ülkelerin gündemine taşımanın vakti geldiğini düşünüp yoğun bir diplomasının içine girmişlerdir.

1 Selâhi R. Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", **Belleten**, XLIX, s. 652.

2 Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** İstanbul, 1976, s. 153; Cemal Kutay, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi,** C 2, İstanbul, 1980, s. 753; S. R. Sonyel, a.g.m., s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni diplomasisi, bir taraftan kendilerini destekleyen ülkeler nezdinde sürdürülürken diğer taraftan da Osmanlı topraklarında faaliyet göstermek için teşkilatlanmaya hız vermişlerdir. Ermenilerin devlet kurma yolundaki bu hazırlık çalışmaları, organize bir yapıya kavuşturulup Türklerin fakir olduğu basın ve diğer neşriyat ile güçlendirilmiştir. Ermeni teşkilatları, kendilerini eylem yapma gücünde gördükleri yerlerde hedeflerinin bir önceki basamağı olan terör faaliyetlerini artırmışlardır.

Ermeni devletinin kurulacağı topraklar ilk önce *Vilâyat-ı Sitte* ve daha sonra *Vilâyat-ı Şarkiyye*[3] sınırları dâhilinde düşünüldüğü için Ermeni faaliyetlerinin yoğunluğu bu sahada sahnelenmiştir. Erzincan ve çevresi bu coğrafyada bulunduğundan, Berlin Antlaşması'nı takip eden günlerden başlayıp Rusların hamisi Ermenilerin 13 Şubat 1918 günü Erzincan'dan atılmalarına kadar yoğun Ermeni zulümlerine sahne olmuştur. Bu çalışmada özellikle, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkan olaylara yer verilmiştir. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti, 1877–1914 yılları arasında kendini bunaltacak ve bazı zamanlarda acze düşürecek Ermeni olaylarına şahit olmuştur. Devlet, bu olayları bertaraf etmek için 1900–1995 yıllarında *Vilâyat-ı Sitte*'de ve 1912–1914 yıllarında *Vilâyat-ı Şarkiyye* topraklarında daha önce yapılmayan iki *Umûm Müfettişlik* kararını almak mecburiyetinde kalmıştır[4]. Bu iki Umûm Müfettişlik kararı ile Ermeni taleplerine haklılık sağlayacak zemini oluşturmaya çalışmışlardır. Emperyalist devletler; daha önce elde ettikleri "Ortodoks, Katolik, Protestan" mezheplerinden birinin hamiliği sıfatını ileriye taşıyarak artık Osmanlı Devleti'nin yönetimine doğrudan müdahale etme fırsatını elde etmişlerdir.

Vilâyat-ı Şarkiyye'de bir Ermeni devleti kurma gayretinde olan Ermeni komiteleri, her olayda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin en buhranlı zamanını seçmişlerdir. Yukarıda değinilen bu zamanlama Ermeniler açısından isâbetlidir. Ermenileri harekete geçiren sadece zamanlama değil, bölgedeki karışık demografik yapı da eylemlere davetiye çıkarmıştır. Terörü körükleyen bölge yapılanmasını kolaylaştıran sebepler şunlardır:

---

3 Vilâyat-ı Şarkiyye: Vilâyat-ı Sitte'ye dâhil olan altı vilâyete Trabzon'un da eklenmesiyle adlandırılan bölge. (Necati Fahri Taş, **Osmanlı-Ermeni İlişkileri 1912–1914 Vilâyat-ı Şarkiyye Islâhatı,** Atatürk Üniversitesi Yayınları 2006, s. 36.)

4 N. F. Taş, **a.g.e.**

Levent Şahverdi Arşivi

1. Ermeni Olaylarının alevlendiği bu dönemde (1877-1914) Osmanlı Devleti, Trablusgarp (1911), Balkan Savaşları (1912-1913) ve Birinci Dünya savaşı arifesinde devrin en güçlü ülkeleriyle varlığını devam ettirme veya yok olma mücâdelesi içinde bulunmuştur. Bu sebep ile devletin dikkat ve gücü dış tehdîdlere odaklanmıştır. Bu zaruri hâl, devletin iç politika dirâyetini azaltmıştır. Dış tehdîdler karşısında bunalan Osmanlı yönetiminin bu dirâyetsizliği, iç asâyişin te'mîninde zafiyete düşmesine sebep olmuştur. Bu zafiyet; eşkıyalığın önlenmesi, kanûnsuz işlerin men edilmesi, halkın can ve mal güvenliğinin korunması gibi devletin yapması gereken en temel görevlerin yerine getirilmesini ortadan kaldırmıştır. Bu yönetim belirsizliği, halkın devlete olan güvenini ve bağlılığını sarsmıştır.
2. Özellikle Ermenilerin toprak talebinde bulunduğu coğrafyada halk, birçok tehdîd ile karşı karşıyadır. Türk halkına yapılan yoğun Ermeni tedhîşinin yanında, öteden beri yarı feodal konumda yaşamakta olan toprak ağalığı, eşrâf ve aşiretlerin halk üzerinde mutlak tahakkümü bulunmaktadır. Ayrıca, bu karanlık ortamdan kendi adına pay almak isteyen Rum çetelerinin soygun ve talanları can güvenliğini tehdîd edecek boyutlara ulaşmıştır. Gayrimüslim tebaanın bu tehdîdleri dışında, muhtelif suçlardan aranan kanûn kaçakları, asker firârîleri bölgede çete grupları oluşturmuştur. Bu çeteler, tedhîş eylemlerini münferiden veya kendilerini daha güvende hissettikleri Kürt, gayrimüslim çetelere katılarak gerçekleştirmişlerdir.
3. Gayrimüslimlere verilen imtiyazlar Osmanlı Devleti aleyhine kullanılmış, bunların hamisi durumundaki ülkeler gayrimüslimler üzerinden her olaya müdahale etmiştir. Dış ülkelere tanınan bu imtiyaz, gayrimüslimleri bilgi, silah ve ekonomik yönden desteklemede önemli bir kapının açılmasına sebep olmuştur. Bu dış destek gücü, azınlıklar karşısındaki fakir Türk halkını ezmiştir.
4. Seferberlik çağrılarında, kırk kilogramın üzerindeki bütün Türk erkekleri savaşa katılmıştır. Şehir merkezlerinde bile âsâyişi sağlamada zorlanan devlet, köy ve kasabaları âdetâ terk etmiştir. Yerleşim yerlerinde eli silah tutacak erkek kalmadığından, her yer savunmasız kalmıştır. Bu ortam, Ermeni ve diğer tedhîş örgütlerinin işini kolaylaştırmıştır. Terör örgütlerinin işini kolaylaştıran diğer bir husus ise halkın can ve mal güvenliğini korumada kendi başının çâresine bakmak ile karşı karşıya kalmasıdır. Halkın bu sahipsizliği, hayatını idâme ettirme mecburiyetinde olan bir

Levent Şahverdi Arşivi

kısım şahısların, kanûn dışı grup ve teşkilatlar ile mecburi ünsiyet kurmasına yol açmıştır.

5. Osmanlı Ekonomisi uzun yıllardan beri yabancıların elinde bulunduğu bilinmektedir. Üretim, sanayi, sanat, ticaret, ithalat, ihracat ve esnaflık gibi faaliyetlerde azınlık hâkimiyeti mevcuttur. Türk insanı zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için bu hususlarda gayrimüslimlere bağımlı yaşamaktadır. Azınlıklar açısından halka sunulan her istek, bu bağımlılık sebebiyle bir kısım Müslüman halk tarafından kerhen bile olsa kabul görmüştür.

Ermeni ve eşkıya faaliyetlerini ele alırken, yukarıda belirtilen tabloyu göz ardı etmek mümkün değildir. Bu genel olumsuzluklar, Osmanlı coğrafyasının her yerinde görüldüğü gibi Erzincan ve çevresinde de misliyle yaşanmıştır.

Ermeni meselesinin dünya gündemine taşındığı 1878 yılından, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesine kadar Erzincan'da zuhur eden terör olayları iki mecrada şekillenmiştir. Birincisi, aşiret gücünü ortadan kaldıracak olan devlet otoritesini zaafa uğratmaya yönelik aşiret olaylarıdır. İkincisi, emperyalist devletlerin Ermenilere vaat ettiği topraklar üzerinde devlet kurmaktan kaynaklanan Ermeni terör olaylarıdır. Maksatları her ne kadar birbirinden farklı olsa da bu iki kaynaktan beslenen Erzincan'daki terör olayları, aslında birbirini besler durumdadır.

1- Aşiret Olayları

Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel yönetim anlayışı, Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu'nun kabulünden (1839) sonra yapılan idarî düzenlemeler ile değişmiştir. Bu düzenlemeler arasında 28 Kasım 1852 tarihli Fermân, 18 Şubat 1856 Tarihli Islâhat Fermânı, 4 Aralık 1858 tarihli Ta`lîmat, 13 Ekim 1864 tarihli Vilâyet Nizâmnâmesi, 16 Mart 1867 tarihli Vilâyet Nizâmnâmesi, 9 Ocak 1870 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi bulunmaktadır. Kanûn-i Esâsî'nin 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilmesinden sonra, Fransa'da uygulanmakta olan merkezî ve mahallî yönetimler arasında görev ayrılığının olması esâsı benimsenerek vilâyet, liva ve kazâ meclisleri kurulup birbirinden ayrı olarak yerinden yönetim ilkesi hayata geçirilmiştir[5]. Bu yerel yönetim yapılanması

5 Recep Sanal, "Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne Ilişkin Düzenlemeler ve Yönetim Desenindeki Değişimler", **Ankara Üniversitesi Atatürk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** C 6, S 22, Ankara, 1998, s. 173-174.

Levent Şahverdi Arşivi

İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyat Kanûnu Muvakkati'nin (13 Mart 1913) yürürlüğe girmesiyle devam etmiştir. Aşiret veya ağa nüfuzu altında bulunan yarı otonom konumundaki yerlerde devlet otoritesinin hissedilmeye başlaması bu otonom yapıyı rahatsız etmiştir. Bu yerleşim yerlerinden Erzincan'ı ilgilendiren Tunceli (Dersim), Ovacık gibi aşiret nüfuzu altında bulunan coğrafya, bir nev'î yarı otonom yönetilmiştir. Yerel yönetime geçiş düzenlemeleri, bu otonom yapıyı ortadan kaldırmaktadır. Bu sebep ile bir kısım halkı nüfuz altında bulunduran güçler, bu yönetim değişikliğinden tedirgindir. Bu memnuniyetsizlik, bölgede devlet otoritesini zaafa uğratacak fi'illerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur[6].

Erzincan'dan Erzurum Vilâyeti'ne çekilen 22 Muharrem [1]310 (16 Ağustos 1892) tarihli telgraf, halkın içinde bulunduğu buhrandan yararlanmak isteyen bölge eşkıyalarının halka ne tür zulümde bulunduklarını ortaya koymaktadır. Bu telgrafta; *"Dersim ve Ovacık eşkıyasının mezâlim ve igtisâbâtından ve ol bâbdaki mürâca'atlarının semeresiz kalmakta olduğundan bahisle isti'tâfî Havsa, Kemah, Müzmân kurâ muhtarânı imzâsıyla Kemah merkezinden çekilen telgrafnâme kopyasının bi'l-mütâla'a iktizâsının icrâsıyla…"*[7]

Makâm-ı Sadâret-i uzmâ'ya

Meskûn bulunduğumuz Kemah kurâlarına Dersim ve Ovacık şakilerinin merkez ve me'vâlları hem-hudût bulunmasından dolayı beş seneden beri ekrâd-i merkume mâl ve hayvanâtımızı ya'mâ edercesine dest-i hasâr eylediği gibi bu uğurda on nefer de peder ve evladımızı itlâf eylediğinden bahisle gerek merkez kazaya ve gerek ise makâmat-i sâ'ireye ve bi'l-hâssa bâ-telgrafında arz-i 'atebe-i 'aliyâya kirâren cesâret edilmiş sûret-i te'dîb ve terbiyeleri bu senede ferdâya bırakıldığından ekrâd-i merkume zulmlerini yevmen fe yevmen artdırmakta dünki gün Çatı Karye'sinin ağnâmını ve Hozun Karyesi'nin öküzlerini gasb eylediklerine kanâ'at gelmiyerek hanlara duhâl-i levâzımat beytiyeleriyle kadınların sandıkları derûnundaki eşyalarını aldıklarını da duyanlar, hayvanatını râ'îden sarf-i nazar ve eşyalarını mâ'mûl olunmaz mahallere kaldırarak bir kısmı muhafazasına ve kısm-i digeri de hükûmeti haberdar etmek üzere cümleten Kemah Kasabası'na gelerek vukû'-i hâli hükûmete beyanda sabıkalarına kıyâsa-i semere görülmeyeceğinden bi'z-zât dâr-i mu'addelet

6 Jacques Sémelin, Claire Andrieu, Sarah Gensburger, **La Résistance aux Génocides: De la Pluralite des Actes de Sauvetage**, Michigan Unıversité 2009, s. 214.

7 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, BEO, 413, 3946, 1.

Levent Şahverdi Arşivi

karara arz-i ifâde-i hâl mecbur olduk. Artık tahammülümüz kalmadı. Herçi-bâd-âbâd, mal ve can, ırz, nâmusumuzu Dersim eşkıyasının îsâl-i dest-i hisârından masûniyetine Allah ve Rusulullâh aşkına ve Padişâh-i Âl'i penâh hürmetine çâre bularak ekrâd-i merkume zulm ta'addîsinin üzerimizden ref'i esbâbının istikmâli ve mümkün olamıyacağı sûrette arâzi ve emlâkımızı terk eyleyerek selâmete gitmek veyahud başka çaresi aranılmak üzere ma'lûmat-i kati'yenin emr ü tebliği istirhâm serî'asına mücâseret olundu, fermân.

18 Muharrem [1]310 (12 Ağustos 1892)

Dedek, Çinaric (Çinar-ariç), Tan, Urfad, Hudu, Eskizort, Hoğuk, Aric, Posti ve Hozun muhtarları[8].

Halkın çaresizliğini ortaya koyan bu dilekçenin gereği vilâyet imkânlarıyla çözülemeyip Sadâret'e bildirilmiştir. Ancak buradan da bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine muhtarlar tekrar 22 Muharrem [1]310 (16 Ağustos 1892) tarihinde Erzurum Valiliği'ne telgraf gönderip Dersim ve Ovacık eşkıyasının Kemah köylerinde gerçekleştirdikleri zulümler için yaptıkları bütün başvuruların hiç birinden cevap alamadıklarını ve konuya devletin sahip çıkmasını istemişlerdir[9].

Olay üzerinden beş yılı aşkın bir süre geçtikten sonra, Meclis-i Vükelâ'da, 11 Kanûn-ı sânî [1]312 (23 Ocak 1897) tarihinde Dersim ve Ovacık eşkıyalarının hem hudut oldukları Erzincan, Elazığ ve Sivas köylerinde yaptıkları silahlı soygun için alınan kararda, 4. Ordu'nun gerekli tedbiri alması istenmiştir[10].

Sadâret'ten 6 Temmuz [1]310 (19 Temmuz 1894) tarihinde Sivas ve Ma'mûretü'l Azîz vilayetlerine gönderilen şifrede, yukarıdaki olaya benzer bir başka vak'aya daha yer verilmiştir. Bu durum Erzincan'da eşkıya faaliyetlerinin önüne geçilemediği ve iki yıldan beri aynı olayların tekrarlandığını göstermektedir.

Meclis-i Vükelâ, Dâhiliye Nezâreti'nin 15 Rebiyyü'l-ahir [1]314 (23 Eylül 1896) tarihli tezkeresini 11 Kanûn-ı sânî [1]312 (23 Ocak 1897) tarihinde görüşmüştür. Kararda; *"Geçen Haziran zarfında Dersim Ekrâdı, Divriği ve Eğin*

8 **BOA**, BEO, 413, 3946, 2.

9 **BOA**, BEO, 413, 30946, 1.

10 **BOA**, MV, 00089.

Levent Şahverdi Arşivi

kazaları dâhilinde 16 İslâm ve Hristiyan karyesini yağma ederek 1900 koyun, 63 öküz, 3 keçi gasb ettikleri ve 200 koyun ve 8 öküzü de 20 lira mukâbilinde sattıkları ve bunlara karşı kuvve-i müsellaha sevk edilmiş ise de hiçbir şey yapılmadığı haber verilmekle serî'an tahkîkat-i lâzime bi'l-icrâ tebeyyün edecek hâle göre iktizâsının ifâ ve inbâ'sı matlûbumdur [11]*,"* cevabı verilmiştir. Devletin verdiği bu cevapta, konunun çözümü için herhangi bir tedbire yer verilmeyip olayın araştırılmasıyla vaziyetin geçiştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda halk, kendi başının çâresine bakması durumuyla karşı karşıya bırakılmıştır.

Dersim, Divriği ve Eğin kazalarında vukû' bulan olay ile ilgili olarak, İstanbul'dan Fransa'ya el yazısıyla yazılıp gönderilen 18 Temmuz 1904 tarihli Fransızca belgede bu olay aynen verilmiştir. Bu belgeden anlaşıldığına göre; Ş.M. rumuzlu şahsın verdiği raporda; Fransa'nın Sivas'da görevli büyükelçilik mensupları kanalıyla, bölgede ortaya çıkan her hadise hakkında İstanbul'daki Fransız Elçiliği'nin bilgilendirildiği ve bu bilgilerin İstanbul'daki Fransız Elçiliği'nde toplanıp Fransa'ya iletildiği anlaşılmaktadır. Fransa Elçisi bu belgede; *"Dersim Kürt liderlerini kabul edeceğini"* belirterek *"Divriği'de, Eğin'de Müslîman ve Hristiyanların birlikte yaşadığı 16 köyün olduğunu"* belirtmiştir. Bu bilgi, Fransa'nın bölgede ortaya çıkan hadiselerin içinde olduğunu ispatlamaktadır[12]. Bir taraftan Kürt aşiretleriyle temasa geçerken diğer taraftan Hristiyanların nerelerde yaşadıklarının tesbit edilmesi, Fransa'nın Ermeni Meselesinde Kürt-Ermeni ittifakının sağlanmaya çalışıldığı düşüncesini doğurmaktadır. Fransa'nın Anadolu'daki Kürt aşiretleriyle ilgilenmesi, Fransız elçisinin Dersim Kürtleri'yle görüşmesi bu dönem ile sınırlı kalmayıp Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında da devam etmiştir. Fransızlar, 8 Ocak 1921 tarihinde Kürt aşiretlerine para dağıtarak kendi emellerine âlet edip Dir-i zor'u ele geçirdikleri, Pazarcık İlçesi'ndeki Türk askerî birliklerini Kürt aşiretlerine karşı kışkırtarak olay çıkarttıkları, bu olaylar sırasında Pazarcık'ı ele geçirmeye çalıştırları bilinmektedir[13].

Sivas Başkomiserliği'nin Dâhiliyi Nezâreti'ne gönderdiği 3 Teşrîn-i sânî [1]311 (23 Kasım 1895) tarihli şifreli telgrafta; Bayburt ve Erzincan'ın muhtelif yerlerinden gelen Kürtlerin, önce Erzincan ve Refahiye merkezinde ve daha sonra bu il ve ilçenin köylerinde gasp, soygun yaparak ve adam öldürerek terör

11 **BOA**, BEO, 2372, 177866, 1.

12 **BOA**, BEO. 002372.177846.002.

13 Taş, **Nurettin Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını Ankara, 2014, s. 75.

Levent Şahverdi Arşivi

estirdikleri, aynı çete gruplarının Sivas, Darende, Gürün ve Karahisar-i Şarkî'ye gelerek buralarda da birçok gasp ve songun olayı yaptıklarını bildirmiştir[14].

Ma'mûretü'l-Aziz Valiliği, yerleşim yerlerini birbirine bağlayan yolların artık güvenliğinin kalmadığını Sadâret'e 16 Kanûn-i evvel [1]309 (28 Aralık 1893) tarihli telgraf ile bildirip Çemişgezek, Eğin ve Arapkir arasındaki yolun emniyetinin sağlanması için izin istemiştir. Sadaret'ten gelen cevapta merkez vilayete bu izin verilmiştir. Ancak mevcut güvenliğe ilâveten valilikçe talep edilen 110 piyade ve 40 nefer süvâri birliğinin verilmesinin izni henüz gelmemiştir. Konunun aciliyeti sebebiyle, söz konusu güvenlik gücünün verilme izni gelinceye kadar geçici olarak 100 kişilik jandarmanın yol güvenliğini sağlamak üzere görevlendirilmesi hususu 28 Kanûn-ı evvel [1]309 (09 Ocak 1894) tarihli iradeyle kabul edilmiştir[15]. Konu valilikçe Jandarma Dairesi'ne bildirilmiştir. Ma'mûretü'l-Aziz Valiliği'nin bu yazısında;

Taraf-ı Vilâyet-i Seraskeri'ye,

28 Kanûn-ı evvel [1]309

"Çemişgezek, Eğin, Arapkir kordonlarının muhafazası lüzumu üzerine 100 adet muvakkat zaptiyenin istihdamı için yazılan yazı kabul edilmiştir[16]*".* denilerek geçici yol emniyetinin sağlanması hususunda verilen emrin yerine getirilmesi ilgililere bildirilmişti.

İl Jandarma Dairesi, yol emniyeti için seyyar atlı kuvvetlerini bölgeye göndermiş ise de ihtiyaç duyulan sayıdan az görevlendirildiği için konu valiliğin istediği anlamda çözülememiştir.

Devletin aldığı bu tedbirler, bölgede istediği her eylemi yapan aşiret güçlerinin halk üzerindeki baskısını ortadan kaldırmamıştır. Devletin bölgedeki bu yetersizliği, bir yönüyle terör örgütlerini cesaretlendirirken diğer taraftan halkın âsâyişsizlik karşısında daha fazla sindirilmesine ve bunun sonucu olarak örgütleri destekler gözükmelerine sebep olmuştur.

Bölge halkından büyük bir kısmının anlattıklarına göre; Terör örgütüne mensup bir kişiye kız vererek akrabalık bağı kurulması, o ailenin övünç duyduğu

14 Hüseyin Nâzım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi-I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 102-103.

15 **BOA**, BEO, 340, 25479, 2.

16 **BOA**, BEO, 340, 25479, 3.

Levent Şahverdi Arşivi

bir hususdur. Çünkü bu ailenin artık can ve mal güvenliği çetelerin muhafazası altına girmiştir. Çeteler ile kurulan dostluk, dokunulmazlık zırhına bürünmek ile eşdeğer addedilmiştir. Halk zihnindeki bu anlayış, çeteciliği meşru konuma sokmuştur.

2- Ermeni Olayları

Ermeni emellerinin hayata geçirilmesine yönelik faaliyetler başlayınca; Berlin Antlaşması'na göre Ermeni nüfuzu altında kalacak olan Kürt aşiretleri bu gelişmeye tepki göstermişlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi dış güçler Ermeni meselesinde Kürt-Ermeni ittifakını sağlamak için yoğun gayret içinde olmuşlardır. Bazı Kürt aşiretleri bu ittifaka cevap verirken Ermeni terörünün kendilerini de yok edeceğinin farkında olan aşiretler, bu ittifaka yanaşmamışlardır. Bölgede Ermeni Terörü artınca, Türk ve Ermeni halkı arasında mukatele başlamıştır.

Ermeni terör teşkilatlarından biri olan *Hınçak* örgütü, İstanbul'da *Hınçak Dersa'âdet Şu'besi*'ni açmış bu şubenin başkanlığını Rus Badrikof'a vermiştir. İstanbul zâbıtası bu teşkilatın faaliyetlerinden haberdar olunca, bu şubenin kurulduğu binada arama yapmıştır. Elde edilen belgelerde Hınçak teşkilatının Anadolu'daki en önemli şubelerinden birinin Trabzon'da olduğu ortaya çıkmıştır. Hınçak Komitesi'nin Trabzon şubesinin başında Maramyan adında bir komitecinin olduğu tesbit edilmiştir. Maramyan'ın *Dersa'âdet Şu'besi* ile sıkı ilişkide olduğu ve sürekli görüştükleri, *Hirenik Gazetesi* yazarlarından Arpiyar Arpiyaryan ve Piskopos Horen Narya ile birlikte Tiflis'e gittikleri, burada Ârzûni ve diğer komitacılar ile görüştükleri belgelerde yer almaktadır. Hirenik yazarları, Tiflis'ten dönerken Trabzon'a uğrayıp burada komisyonculuk yapmakta olan Erzincanlı Svars'ın evinde toplantı yapmışlardır. Ermeni yazarlarının bu toplantısından haberdar olan Trabzon zâbitleri, Erzincanlı Svars'ın evinde arama yapmış söz konusu kişiler evraklarıyla birlikte yakalanıp muhâkemeleri için İstanbul'a sevk edilmiştir. Burada yapılan soruşturmada; Sivas, Merzifon ve çevresinde 1904 yılı yaz aylarında ortaya çıkan Ermeni olaylarının gerçekleştirilmesinde bu kişiler ile birlikte Rusyalı Semavun'un da bulunduğu tesbit edilmiştir. Olay ile ilgili muhâkemede, Maramyan geçici olarak Akka Kalesi'ne sürgün edilmiş Arpiyar, Svars ve diğer Ermeniler ise serbest bırakılmıştır[17].

17 Hüseyin Nâzım Paşa, **a.g.e.,** s. 42-43.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum'da yaşayan Kâgniyan Anus adındaki bir Ermeni, Bitlis'deki babası Kâgniyan Vartan'a gönderdiği 14 Eylül 1895 tarihli bir mektupta, Erzincan'daki Ermeni olaylarına da değinmiştir. Bu mektupta özetle; "*Erzurum'da Ermeni faaliyetlerinin iyi olduğunu, İngiltere'nin burada bir beylik kurulmasını istediği, İtalya ve Prusya'nın da bu hususta İngiltere'yi desteklediklerini belirterek Erzincan ve Kemah'da gerçekleşen olayları Sultan'ın kabul etmediğini ama İngiltere'nin bu olayları isbatladığını, gelecek günlerin istediğimizden de daha iyi olacağını*,"[18] yazmıştır. Bu vesika; Anadolu'daki Ermeni terörünün gerçek maksadının; Emperyalist devletlerin projelerinden habersiz olarak kendileri için öngörülen yerde bir devlet kurmak olduğu, bu devletin de ancak bu bölgede mukîm Türk ve Müslîman halkı sindirmek ve yok etmekle kurulabileceği düşüncesini gösteren milyonlarca belgeden biridir.

Erzincan çevresinde ortaya çıkan Ermeni hadiselerinin tamamı, Osmanlı topraklarında ve dış ülkelerde kurulmuş olan Ermeni teşkilatlarıyla organize olmuş faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu teşkilatlardan Ermeni Devrimci Komiteleri 1880'de, Hınçak Komitesi 1886'da, Truşak Teşkilatı 1890'da kurulmuştur. Daha önce "Ararat", "Orient", "Amis de l'Instruction", "Kilikya" adıyla kurulmuş olan komiteler, 1890'da "Miatzal Anikerulian Hayatz" çatısı altında birleşerek faaliyetlerini tek merkezden yürütmeye başlamışlardır. Bu birlik, Ermeni teşkilatlarının daha küçük yerleşim yerlerine kadar teşkilatlanmasına ve münferit hareket eden Ermeni militanlarının daha iyi organize olmalarına sebep olmuştur[19]. Ermenilerin içinde bulunduğu sıradan olaylar gibi gösterilmeye çalışılan hiçbir vak'a adî, vasıfsız olmayıp belli bir gayeye hizmet içindir. Erzincan'ın Eğin (Kemaliye) Kazası ve civarındaki Ermeni olayları bu organize faaliyetlerin bir ürünüdür. Konuyla ilgili belgelerde bu alenen ortadadır. Erzincan'da meydana gelen Ermeni olaylarında ismine sıkça rastlanan Eğinli Jankocyan Canik, Papas Ohan ve Filipos adındaki Ermeniler ile ilgili hadiseler bu organize Ermeni faaliyetlerine örnek teşkil etmektedir.

Ermeniler ve aşiretler, dış ülkelerden aldığı destekle Erzincan'da birçok insanın malının yağmalanması, öldürülmesi, yerinden göç etmeye zorlanması gibi eylemleri gerçekleştirmiştir. Bir taraftan Kürt, diğer taraftan Ermeni hâdiselerinin ortaya çıktığı yerler, genelde bu iki toplumun yaşadığı mahaller-

18 Hüseyin Nâzım Paşa, **a.g.e.,** s. 105.

19 Gaston Gaillard, (Çev. Nuri Bilgin) **Les Turcs et l'Europe,** Paris, 1920, s. 4-5.

Levent Şahverdi Arşivi

dir. XX. yüzyılın başında Erzincan il sınırları dâhilinde Ermeniler 66 yerleşim yerinde yaşamaktadır. Toplam Ermeni nüfusu 37.612 kişidir[20]. Erzincan'da yaşayan Ermenilerin tamamı Ortodoks'tur[21]. Ortodoksların hamisi Rusya olduğu için diğer devletlere göre Rusya'nın bölgedeki nüfuzu oldukça fazladır.

Erzurum Polis Komiserliği'nden gönderilen 10 Teşrîn-i evvel [1]311(22 Ekim 1895) tarihli şifreli telgrafta, Erzincan'da 9 gündür Müslîman ve Hristiyanlar arasında çatışma olduğu, bu çatışmaların 9. günü saat 5'te 50 civarında Ermeni'nin ve 5 de Müslîman'ın öldüğü bildirilmiştir[22]. Daha sonraki olaylarda ise Erzincan'ın merkez kazasında vukû' bulan olayda Müslîmanlardan 10 kişi ölmüş 107 kişi yaralanmış Ermenilerden 11 kişi ölmüş 157 kişi yaralanmıştır. Erzincan'ın kaza ve köylerine sıçrayan olaylarda ise Refahiye'de; Müslîmanlardan 1 kişi ölmüş 16 kişi yaralanmış Ermenilerden ise 18 kişi ölmüştür. Kuruçay'da; Müslîmanlardan 2 kişi ölmüş, 3 kişi yaralanmış, Ermenilerden 9 kişi ölmüş, 5 kişi yaralanmıştır. Kemah'da; Ermenilerden 4 kişi ölmüş 5 kişi yaralanmıştır. Tercan'da; Müslîmanlardan 25 kişi ölmüş, 5 kişi yaralanmış, Ermenilerden 140 kişi ölmüş, 42 kişi yaralanmıştır. Bu olaylar, Erzurum, Pasinler, Kiğı, Bayburt, Hınıs, Eleşkirt gibi Doğu Anadolu'nun birçok yerinde günlerce devam etmiştir[23]. Bu vak`alardan da anlaşılacağı üzere; Ermeniler ile Müslîmanlar arasındaki bu çatışma, Ermenilerin başlatıp Müslîman halkın bu olaylara karşılık vermesi ile gelişen bir mukateledir.

Daha önce Erzurum'a bağlı Bağımsız Sancak olan Erzincan Sancağı'nın[24] Kuruçay Kazâsı Ermenilerinden olup Ermeni tedhîş örgütünde yer almış olan Papas Karabet, Kiragos, Apkar, Ranus, Teohari, Kirkor, Kigork, Manuel, Sahak, Agop, Mıgırdıç, Kazar, Vartan, Agik, Minas ve Moseh isimli kişiler bir yıl önce devlet hizmetinde müstahdem olarak çalışan Ömer Pehlivan adındaki bir Müslîman'ı öldürmüş ve cesedine gaz dökerek yakmıştır. Ermeni komitacıları, bu olayı bilen Serkiz ile oğlunu ihbarda bulunurlar düşüncesiyle öldürmüştür. Söz konusu kişiler bu katliamlardan başka, bekçilik yapan Hüseyin'i de öldür-

20 Raymond Kévorkıan, **Le Génocıde des Arméniens**, Paris, 2006, s. 376.

21 Hratch Bartıkıan, **L'arménie et Byzance**, Sorbon 1996, s. 25.

22 Hüseyin Nâzım Paşa, **a.g.e.,** s. 91.

23 Hüseyin Nâzım Paşa, **a.g.e.,** s. 162.

24 Erzincan'ın müstakil Liva olması, Dâhiliye Nezâreti'nin 7 Nisan 1334 tarih ve 39 sayılı teklifi ile Hey'et-i Vükelâ'nın 21 Nisan 1334 tarih ve 77 Nolu kararıyla kabul edilmiştir. **BOA**, MV, 00249.

Levent Şahverdi Arşivi

müşlerdir. Bölgede faaliyet gösteren Ermeni komitalarının reisi olan Armudanlı Haci Kalost ve refîkleri Zakar ve Eğinli Kokakçıyan Sahak ve Canik isimli şahıslar, işledikleri cinayetleri Müslîmanlar tarafından yapıldığı intibaını uyandırmak için Laz elbisesi giyip dağlarda dolaşmışlardır. Laz elbisesi ile Refahiye Kaymakamı'nın yolunu kesip üzerindeki eşyalarını almışlardır. Şakîlerin üzerine Jandarmalar gönderilmiş ise de bir sonuç elde edilememiştir[25].

Bu olayda, dikkat çeken nokta din adamı kisvesindeki yerli Ermenilerin, o yöredeki Ermeni terör örgütünün lideri konumunda olmaları, diğer bir husus ise Ermeni bile olsa, Ermeni terör faaliyetlerine engel olan her gücü ve şahsı ortadan kaldırmalarıdır.

Eğin Kaymakamlığı'nın Ma'mûretü'l Azîz Vilâyeti'ne gönderdiği yazıda; daha önce işlediği suçtan dolayı bir yıl mahkûm olan, mahkûmiyeti bittikten sonra gerek Kürt aşiretleriyle ve gerekse Ermeniler arasında Osmanlı Devleti'ne karşı menfî faaliyetlerini sürdüren Jankocyan Canik hakkında ne tür işlem yapılacağına karar verilemeyip durum hakkında bilgi istenmiştir.

"Dâhiliyye ve Adliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Ba'zı ifâdatta bulunmasından dolayı derdest edilen Eğinli Jankocyan Canik isimli şahsın teb'îdi lüzûmuna dâir Ma'mûretü'l Azîz Vilâyeti'nden mebûs tahrîratın tahlîye icrâ-yı icâbı hakkında vârid olan tezkere-i hümâyun mahâlle-i mahsûsu olan 13 Cemaziyel evvel [1]310 tarih(03 Aralık 1892) ve 1674 numaralı şifre…"[26], ile sorulmuştur.

Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne [1]306 (1890) senesinde Eğin mahkemesince sirgat cezasıyla mahkûm olduğu hâlde Dersim eşkıyaları içine firâr edüp bir sene kadar vâdî-i şekâvette pûyân olduktan sonra Çemişgezek'e gelmiş olan Eğinli Jangocyan Canik nâm-i şahsın bu kere de Ermeni erbâb-i fesâdî meyânına iltihâk ederek Ermeni bulunan köylerde geşt ü güzâr ve bir takım sâde olan ahâliyi tarîk-i müfsidine sülûke sarf-i iktidâr eylediği gibi Dersim'in Koçuşağı aşireti içinde bulunan Ermeniler ile muhâberesi ve eşkıya-yi ekrâd ile de ma'ârifesi olmak mülâbesesiyle bir takım ifsâdâta cür'et edegeldiği icrâ olunan tahkîkat-i hâfiye ile anlaşılarak merkum Çemişgezek Kaymakamlığı'ndan derdest edilerek buraya

25 Hüseyin Nâzım Paşa, **a.g.e.,** s. 14.

26 **BOA**, BEO, 130, 9720, 1.

Levent Şahverdi Arşivi

gönderilmiş ve lede'l-hâce meydanda bir gûne da'vâcısı olmadığı cihetle mahkemece bir şey denilemeyeceği Müdde-i Umûmî Mu'âvinliği'nde ifâde olunması üzerine, merkumun memleketi olan Eğin'e gönderilerek taht-i nezârette bulundurulması hakkında bir mahzûr olup olmadığı Eğin Kaymakamlığı'ndan sû'âl olundukda merkum şekâvet-i müş'ire ve mükerrire eshâbından olarak def'âtle hapishânelere girmiş ve ikmâl-i cezâiye ile çıkarak yine şekâvet ve ifâdâtını daha ziyade artırmış ve her nerede bulunsa icrâ-i şekâvet ve ihânetten hâlî kalmıyacağı def'âtle tecrübe olunmuş olduğundan, oraya igrâmı hâlinde bir takım ehl-i fesâdın tehyîc ezhânını ve insilâb-i emniyet-i umûmiyeyi mûcib olacağı beyân ve izbâr olunmuşdur. Gerçi bu gibi eshâb-i cerâyimin mahkemece taht-i hükm ve karâra aldırılması muktezâ ise de merkumun seb'at-i ahvâlinin muhkem kâ'idesince derece-i sübûta îsâli mümkün olamamasına ve o hâlde bu gibilerin müddet-i müdbire tevkîfi dahî gayr-i câiz olmasına binâen emsâlini terhîben merkum Canik'in ve emsâli erbâb-ı şerîrin siyâseten buralardan uzakça mahallere teb'îdi mevki' ve maslahatının gösterdiği ehemmiyet nokta-i nazarınca muktezâ ise de ifâ-yi icâbı menût irade-i 'aliye-i nezâretpenâhîlerindir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

19 Cemâziye'l-evvel [1]310/ 28 Teşrîn-i sânî [1]308.(10 Aralık 1892)

Ma'mûretü'l-Azîz Valisi Mehmed Emin[27].

Bölgede Ermeni olayları oldukça arttığından, Jankocyan davasının Elazığ'da yapılmasının diğer isyâncı Ermenileri tahrik ederek büyük olaylara sebebiyet vereceği, emniyetin diğer işleri bırakıp bu mesele ile uğraşacağı düşüncesiyle, başka bir mahalde yargılanması istenmiştir. Bu durum, suçlu Ermenilerin cezalandırılmasının kolay olmadığı, suç mahallinde sorgularının yapılamadığı fikrini doğurmaktadır. Bu şâibe, Ermenilerin Türklere karşı yaptığı cerâimin, *"karşılığının görülmeyeceği kana'âti sebebiyle"* resmiyete intikâli zayıflatmıştır. Ermenilerden şiddet görüp bunun cezasını devletin veremediğini düşünerek münferiden karşı koyma gücüne sahip olan Türkler, Ermeniler ile olan sıkıntılarını kendi metodlarıyla çözmeye çalışmışlardır. Bu sebeple birçok Ermeni-Türk çekişmesi resmiyete intikal etmemiştir. Devletin bu acziyetinin, yukarıda belirtilen sebeplerden kaynaklandığı görüşünü güçlendirmektedir.

Jankocyan'ın başka bir mahalde yargılanması hususu Dâhiliye Nezâreti'ne bildirilmiş ve Nezâret de vak'ayı 14 Cemaziyel evvel [1]310/ 22 Teşrîn-i sânî

27 **BOA**, BEO, 130, 9720, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

[1]308 (4 Aralık 1892) tarihinde Sadâret'e takdim[28] etmiştir. Konu, Bâb-ı Âli Meclis-i Mahsûsa'sında 23 Teşrîn-i sânî [1]308 (5 Aralık 1892) tarihinde görüşülmüştür. Bu görüşmeden sonuç çıkmayıp Meclis-i Vükelâ'ya sevk edilmiş ve Meclis-i Vükelâ, 9 Kanûn-i evvel [1]308 (21 Aralık 1892) tarihinde verdiği kararda[29], *"Jankoçya'nın mahallî mahkemede yargılanmasına"*[30] hükmetmiştir.

Meclis-i Mahsûsa'nın verdiği bu karar usûl açısından doğrudur. Ancak, olayın gerçekleştiği yerde bu olaya sebep olan sıkıntıların ortadan kaldırılması hususunda herhangi bir tedbir alınmamıştır. Bu yaklaşım, halk nezdinde suçlu Ermenilerin cezalandırılamadığı fehîmini güçlendirmiştir. Bu kanâ'at Ermenileri cesaretlendirmiş, diğer taraftan Türk halkını ye'se sevk etmiştir.

Ermeni Papaslarının bölgedeki faaliyetleri durmamış bir başka Papas olan Jangoçyan Markar oğlu Papas Vahan da diğer Papasların yaptığı faaliyetlerin benzerini yapmıştır. Adliye ve Mezâhib Nezâret-i Celîlesi'ne 22 Kanûn-ı evvel [1]309 (3 Ocak 1894) tarihinde gönderilen telgrafta, Müslîman ve Hristiyan halka kötülük yaptığından dolayı Hükûmetçe hakkında siyasi muamele yapılarak adliyece ceza verilmiş olan bu papas hakkında mahallinden gönderilen evrak üzerine özel komisyon kurulup tedkîk edilmesi istenmiştir[31].

Ermeniler, irtibatta oldukları teşkilatlarından aldıkları emirler ile fiilen devlet hizmetinde olan veya olmayan Ermenilerin, devletin verdiği görevleri yapmamaları hususunda uyarılmışlardır. Bu emre uymayan Ermeniler önce ikaz edilmiş uyarıları dikkate almayanlar öldürülmüştür. Başta Papaslar olmak üzere Ermeni neşriyatı desteğini de alarak terörü tırmandırmak için Ermeni köyleri başta olmak üzere, devlet ile sıkıntıları olan bazı aşiretler arasında propaganda yapıp kargaşa çıkarmaya çalışmışlardır. Böylece, halk keşmekeş ortamına sürüklenip güvensizlik ve huzursuzluk te'mîn edilmek istenmiştir. Zira hami devletler, Ermenilerin yaşadıkları yerlerdeki asâyişsizliği bahane ederek konuya doğrudan müdâhil olacakları ortamı sağlamaya çalışmışlardır.

Diğer illerde olduğu gibi Erzincan'daki Ermeni olaylarını bilen ve yakından takip eden hami devletler, her Ermeni olayı sonrasında muhtemel Ermeni gözaltıları olabilir düşüncesiyle hemen Osmanlı Dâhiliye Nezâreti nezdinde girişimde bulunup güya, *"suçsuz yere gözaltında bulundurulan, henüz ifâdeleri bile*

28 **BOA**, BEO, 130, 9720, 3.

29 **BOA**, MV. 00072.

30 **BOA**, BEO, 130, 9720, 4.

31 **BOA**, BEO, 337, 25235, 1.

Levent Şahverdi Arşivi

alınmayan Ermenilerin serbest bırakılmalarını" istemişlerdir. Dâhiliye Nezâreti, bu tevkiflerin Erzincan ile ilgili olan kısmı için tevkifin yapıldığı Elazığ Valiliği'nden "*Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyeti'ne geçen sene Arapkir ve Eğin ahâlisinden tevkîf olunup sekiz on aydan beri merkez vilâyet hapishânesinde bulunan Ermenilerin hâlâ muhâkemelerinin olunmadığı istihbâr olunduğundan hakîkatin hâl-i iş'ârını"*[32] istemiştir. Yapılan tahkîkat neticesinde, yargılanmadan hapsedilen her hangi bir Ermeni'nin bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu talep, tamâmen Ermenilere yönelik yapılacak olan muhtemel bir tahkîkatın dış ülkelerce takip edileceği ve her zaman onların yanında olduklarının Osmanlı Devleti'ne hatırlatılması için yapılan bir girişimdir.

Devlete karşı işlenen suçlar ile diğer adî suçlardan dolayı şahısların muhâkeme edilmelerinin her ülkenin o günkü hukûk esaslarına göre yapıldığı bilinmektedir. Ermenilerin işledikleri suçlar için de aynı usûl uygulanmıştır. Osmanlı Kadı Sicilleri ve Şer'iyye Sicillerinde bu tür hükümleri görmek mümkündür. Bu hususta kararların birinde; "*Saltanat-ı seniyye aleyhinde müsellehan îkâ'-ı fesâda ve âsâyiş-i dâhilîyi ihlâle çalışmalarından dolayı müttehem olan eşhâsın Ma'mûretü'l-Azîz vilâyeti İstînâf Mahkemesi Cezâ Dâiresi'nce vicâhen ve gıyâben icrâ olunan muhâkemeleri üzerine bunlardan altı kişinin berâ'atlarına ve Eğin Kazâsı'nda vâkı' İç Karye'si sâkinlerinden Malkoçyan Haçatur ve oğlu Aleksan ve Armudanlı Kirkor oğlu mekteb muallimi Keremyan Haçatur ve Eski oğlu Misak veled-i Kigork ve Agop oğlu nâm-ı diğer Kanar oğlu Demirci Artin ve Çil oğlu makineci Canik Nisan ve Papasyan nâm-ı diğer Hamalyan Kirkor oğlu Malkon ve Erzincan'da vâkı' Korıcan Kazâsı'na (Kuruçay) mülhak Armudanlı karyeli Saltanyan Kigork oğlu nâm-ı diğer Kereski oğlu Sirope ve Hasanova Karyeli Kesisyan Rencber Abram ve mezkûr Armudan Karyeli Genç oğlu mültezim Bogos fi'il-i mezkûre cür'et eyledikleri sâbit olarak kânûn-ı cezâsını elli sekizinci maddesine tatbîkan sebeb-i şiddet addiyle on ikişer sene müddetle kal'a-bend edilmelerine hükm olunmuş ve hükm-i mezkûr Mahkeme-i Temyîz'in 12 Nisan sene [1]310 târihli ve iki yüz seksen üç numaralı karârnâmesiyle tasdîk olunmuşdur*[33]*."*

Yedinde evrâk-ı fesâdiyye tutulmasından dolayı cinâyetle ithâm olunan Eğin'in Kemerke Karyesi ahâlîsinden Karabet oğlu eczâcı Nisan'ın Erzincan Sancağı Bidâyet Mahkemesi Cezâ Dâiresi'nce icrâ kılınan muhâkemesi netîcesinde evrâk-ı fesâdiyyeyi hem-mesleği olanlara bi'l-i'tâ okutup me'âlini nesr ve fesâda da'vet eyle-

32 **BOA**, BEO, 46, 3450, 2.

33 Hüseyin Nâzım Paşa, **a.g.e.,** s. 28.

Levent Şahverdi Arşivi

diği sâbit olduğundan, kânûn-ı cezânın altmış altıncı maddesinin fırka-i ahîresine tevfîkan mü'ebbeden nefy olunmasına dâir verilen hüküm, Mahkeme-i Temyîz'in 27 Teşrîn-i sânî sene [1]305 târih ve 1788 numaralı karârnâmesiyle tasdîk edilmiştir[34], denilerek ermenilere hukûk dışı bir işlem yapılmadığı ortaya konmuştur.

Bölgede ortaya çıkan hadiselere bir başka örnek de papas kimliğinde yapılan faaliyetlerdir. Bir kısım papaslar veya taş kovuklarını kilise gösterip buralara papas adı altında gönderilen Ermeni militanları, dinî işler ile uğraşmaktan daha çok mensup oldukları mezhebin ideolojisi ve bu mezhebin hâmisi durumundaki devletin stratejisine hizmet etmişlerdir. Eğin'de vukû' bulan hadise konuyu serâhetle ortaya koymaktadır. Eğin'deki Papas Ohan'ın faaliyetleri 21 Haziran [1]308 (3 Temmuz 1892) tarihinde Ma'mûretü'l-'Azîz Vilâyeti'ne bildirilmiş, Vâli de bu olayı 5 Eylül [1]308 (17 Eylül 1892) tarihli şifre ile Dâhiliye Nezâreti'ne iletmiştir[35]. Vâli'nin bu yazısında; *"An-asıl Çemişgezekli olup bir vakitten beri Eğin Kazası'nda kâin İçyaka Karyesi'nde bulunan Papas Ohan'ın karye-i mezkûra ve Kurâ-i mücâvere ahâlisine telkinât-ı muzırrede bulunduğuna ve Çemişgezek'e azîmeti kendüsüne lede'l-teblî'kâtına bir takım ahâli cem' ile zâbıta-i mahalliyeye dahî muhâlefet göstermesine mebnî merkez vilâyete aldırıldığından bahisle bir müddet için ma'lûmat-i mezkûreden teb'îdi lüzûmuna dâir Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyeti makamından keşîde olunan telgrâfnâmelerinde bahisle merkumun Kastamonu'ya teb'îdi hakkında vârid olan 6 Nisan [1]310 tarihli ve 919 numaralı tezkere-i husûsat üzerine adliye ve mezâhib nezâret-i celîlesiyle cereyân eden muhâbere cevabında merkumun kasdî eylediği telkinât-ı muzırrede ne gibi şeyler ise gerek andan ve gerek zâbıta-i mahalliyeye muhâlefet cürmünden dolayı bi'l-muhâkeme cezâsının tertîb ve icrâsı orada teb'îdinden daha münâsib ve müesser olacağı dermeyân edilmesi mucîbince mahalline teblîgât-ı lâzime icrâsına…"*[36], denilmektedir.

Papas Ohan'a Eğin'den memleketi olan Ağın'a gitmesi söylenmiş o da bunu kabul etmiştir. Papas Ohan'ın İçyaka Köyü'nden Eğin'e getirilmesi sıradan bir olay olmaktan çıkıp gayrimüslimlerin ayaklanmasına dönüşmüştür. Ohan'ın Eğin'e geleceğini çevre halkı duymuş ve Eğin'e gideceği yol üzerinde toplanmaya başlamıştır. Ma'mûretü'l-Aziz Vali Vekili Mirliva Naim'in 21 Haziran [1]308 (3 Temmuz 1892) tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne yazdığı yazıda, ayaklanmanın nasıl gerçekleştiği anlatılmaktadır. Bu yazıda Ohan, dolaştığı Eğin köylerinden

34 Hüseyin Nâzım Paşa, **a.g.e.,** s. 40.

35 **BOA**, BEO, 61, 4523, 2.

36 **BOA**, BEO, 61, 4523, 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Eğin'e gelirken yol üzerinde toplanan kalabalık bir halk topluluğu tarafından alınıp Eğin Kazası'nın Köybaşı Kilisesi'ne getirilmiştir. Papas Ohan'ı getiren topluluğun kimler olduğu belgede açıkça belirtilmemesine rağmen, bu kişilerin bölge sakini Ermeniler olduğu anlaşılmaktadır. Zira Ohan, kilisenin önüne geldiğinde yine Devleti hakir düşürücü ve Ermenileri övücü bazı telkinatlarda bulunmuştur. Bunun üzerine Zâbıta ve Polis memurları bu kalabalığa müdahale etmiştir. Ancak kolluk kuvveti kâfî miktarda olmadığından, kilise önündeki grubun muhâlefet ve mukâvemetinden dolayı olay büyümüştür. Papas, kilisenin önünden mutasarrıflık binâsına celbedilme teşebbüsünde bulunulmuş ise de bunun mevcut güçler ile yapılamayacağı düşünülerek tedbîren Ma'mûretü'l-Aziz'den Eğin'e takviye güç istenmiştir. Ancak istenen bu silahlı güçler gelmeden, bir kısım halkın da yardımıyla papas merkez vilayete gönderilmek üzere kontrol altına alınmıştır[37].

Ohan, kendisini hayâlet-i ruhâni olarak göstermiş din adamı kisvesi altında komitacı ve mütedeyyin Ermenilere haber göndermek suretiyle Ermeni teşkilatlanmasına hizmet etmiştir. Ancak yapılan araştırma neticesinde Ohan'ın din adamı olmadığı ortaya çıkmıştır. Daha önce birçok suç işleyip mahkûm olan ama faaliyetlerinden bir türlü vazgeçmeyen Ohan'ın, her mahkûmiyet sonrasında öncekinden daha aktif hâle gelmesi, onun bölgeden uzaklaştırılma zaruretini doğurmuştur. Bu sebep ile Elazığ Valiliği, Dâhiliye Nezâreti'nden Ohan'ın Kastamonu'ya gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Dâhiliye Nezâreti, valiliğin bu talebini 18 Ağustos [1]308 (30 Ağustos 1892) günü Sadâret'e bildirmiştir[38].

Sadâret, Ohan ile ilgili kararını verip tezkere- i sâmiyye 19 Ağustos [1]308 (31 Ağustos 1892) günü Adliye ve Mezâhib Nâzırı'na göndermiştir. Bu kararda; *"… Merkumun tahaddî eylediği telkînat-i muzırre ne gibi şeyler ise gerek andan ve gerek zâbıta-i mahalliyeye muhâlefet cürmünden dolayı, merkumun bi'l-muhâkeme cezâsı tertîb ve icrâ kılınmak idâreten teb'îdinden daha münâsib ve müesser olacağı mütâla'a kılınmakda ise de icrâ-yı icâbı vâsıta-i râ'î 'âlî-i cenâb-i vekâletpenâhîleri olarak mezkur tezkere ve telgrafnâmeler i'âde ve takdîm edildi. 29 Ağustos [1]308.*

Adâlet-i Adliye ve Mezâhib Nâzırı

Rıza[39]*."*

37 **BOA**, BEO, 61, 4523, 3

38 **BOA**, BEO, 61, 4523, 4.

39 **BOA**, BEO, 61, 4523, 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kararda da görüldüğü üzere, yukarıda bahsedilen hukuki gelişmeler ile aynîlik arz etmektedir.

Eğin'de meydana gelen Ermeni hadisesi üzerine İngiltere Sefiri, Hariciye Nezâreti'ne bir nota vermiş ve Hariciye Nezâreti de notaya cevap vermek için Meclis-i Vükela'dan bilgi istemiştir. Meclis-i Vükela olayı araştırıp 11 Mayıs [1]313 tarihinde verdiği kararda *"konunun tahkikatı için olay mahalline soruşturmacı memurların gönderildiği ve tahkîkatın henüz sonuçlanmadığının, konuyu bizzat kendilerinin incelemeleri gerektiği sonucuna varıldığını"* Hariciye Nezâreti'ne bildirmiştir[40].

Halkı birbirine kışkırtan Ohanyan için verilen mahkeme kararında ise *"Erzincan Sancağı'nda Kuruçay Kazâsı'na tâbi' Armudan-ı Sagîr Karyeli Ohanyan Artin oğlu Çulha Nisan'ın efkâr-ı muzırre eshâbından olup teba'a-i sâdıka-i şâhâneyi yek diğeri aleyhine mukâteleye tahrîk yolunda evrâk-ı fesâdiyye neşr etmek fi'linden dolayı livâ-i mezkûr Bidâyet Cezâ Mahkemesi'nce cereyân eden muhâkeme netîcesinde mücrimiyyeti sâbit olduğundan kânûn-ı cezânın altmış altıncı maddesinin fıkra-i ahîresine tevfîkan mü'ebbeden nefy olunmasına dâir verilen hüküm, Mahkeme-i Temyîz'in 23 Teşrîn-i evvel sene [1]307 târihli ve 1683 numaralı karârnâmesiyle tasdîk olunmuşdur*[41]*,"* hükmü mevcuttur.

Eğin'de meydana gelen bir başka Ermeni olayı da Filibos'un hukuk mücâdelesi sırasında ortaya çıkan Ermeni gerçeğidir. Filibos, Eğinli bir Ermenidir. Bölgede zararlı faaliyet gösteren Ermenilere katılmayıp devlet yanlısı olduğunu kendisi beyan etmektedir. Elinde Ermeniler ile ilgili birçok belgenin olduğunu söyleyerek bunları açıklamak istemiş yetkililere birçok defa müracaat etmiş ancak cevap alamamıştır. Bunun üzerine, talebini Sivas'a ve oradan da Sadâret'e ulaştırmaya çalışmıştır.

Yazışmalardan anlaşıldığına göre Filibos, talebini Sadâret'e ulaştırmıştır. Konu hakkında Sadâret Ma'mûretü'l-Aziz Valiliği'nden bilgi istemiştir. Ma'mûretü'l-Aziz Valiliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne sunulan 21 Ağustos[1]309 (2 Eylül 1893) tarihli yazıda; *"Ma'mûretü'l-Aziz tevkîfhânesinde bulunup Ermeni mefâsidi hakkında Sivas İsti'nâf Mahkemesi Müdde-i Umûmiliği'ne gönderdiği varakada şifâhen izâhât vermek üzere Ma'mûretü'l-Aziz'den Dersa'âdet'e celp edilmesini isteyen ve bir sirkat hadisesinden dolayı mahkûm olan Eğinli Hanzar*

40 **BOA**, MV. 00092.

41 Hüseyin Nâzım Paşa, **a.g.e.,** s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

oğlu Filibos, ifâdesini Ermenice vermiş ve bir komisyon tarafından bu ifâde tercüme edilmiştir[42], denilerek Ermenilerin bir özelliğini de ortaya koymuştur. Türkler arasında yaşayan Ermenilerin tamamına yakını Türkçe bildikleri hâlde, Ermenice ifâde vermeleri kasıtlıdır. Zira, kendi lisanlarını resmî evraka sokarak kimlik kazanma düşüncelerine aynîlik sağlamaya çalışmışlardır. Filibos'un Ermenice verdiği ifâdede birçok konudan bahsederek devlet tarafından Ermeni Komitacılar ile ilgisinin bulunmadığına inandırmak istediği için böyle bir yola başvurduğu, gerçekte bu ifâde de yer alan bilgilerin hilâf-ı hakîkat olduğunu düşünen Türk yetkilileri, önce bu konunun üzerine gitmemişlerdir. Ancak Sadâret, Filibos'un gönderdiği Ermenice mektubundaki iddiaların önemli olduğuna karar verip Şura-yı Devlet Dâiresi A'zâsı, Hatt Mektupçusu, Jandarma Dâiresi Reisi ve Dâhiliye Müsteşarı'ndan oluşan bir komisyon kurarak olay mahalline gönderilmesini istemiştir. Ayrıca bu bilgilerin doğruluğunun te'yîdi için 25 Kanûn-ı sânî [1]309 (6 Şubat 1894) tarihinde Ma'mûretü'l-Aziz Vilayeti'ne ta`lîmat vererek tahkîkatın Sadâret'ce yapılması şartıyla Zaptiye Nezâreti'nin konuyu araştırmasını istemiştir[43]. Sadâret'ten, Zaptiye Nezâreti ve Ma'mûretü'l-Aziz Vilayeti'ne, 29 Kanûn-ı sânî [1]309 (10 Şubat 1894) tarihinde gönderilen talimatta, "*Filibos Hapishânede iken burada bulunan Ermenilerden sirkat (çalma) ettiği",* bu evraklarda *"Ermenilerin faaliyetleriyle ilgili evraklar bulunduğu, ele geçirdiği bu evraklardan hapishânede görevli memurların bilgisinin olduğunu beyan etmiştir. Filibos'un ele geçirdiği evrakların önemli olduğu kanaatine varılmış ancak bu önemli durumun ortaya çıkarılması için inceleme yapılması…"*[44], istenmiştir.

Filibos'un Dersa'âdet'e gönderilmesi için Ma'mûretü'l-Aziz Vilayeti'ne 12 Teşrîn-i evvel [1]309 (24 Kasım 1893) tarih ve 252 numaralı tezkere-i sâmiye gönderilmiştir. Ancak Filibos gittiği Dâire-i Zaptiye'de geçici olarak gözaltına alınmıştır. Bu durum 23 Teşrîn-i sânî [1]309 (5 Aralık 1893) günü Sadâret'e bildirilmiştir[45].

Filibos, ihbarına ait bilgileri üç sahifede anlatmıştır. Dilekçede aynı olaylar bir kaç defa tekrarlanmış fazlaca anlatım bozukluğu bulunmaktadır. Bu sebeple ifâde metni aynen verilmeyip itirâf edilen hususlar maddeler hâlinde alınmıştır:

---

42 **BOA**, BEO, 336, 25190,1

43 **BOA**, BEO, 341, 25537, 3.

44 **BOA**, BEO, 341, 25537, 1.

45 **BOA**, BEO, 336, 25190, 2

Levent Şahverdi Arşivi

1. Arapkir'den Canik Jankoçyan'a yazılan "M" "H" imzalı 7 Temmuz 1891 tarihli bir mektupta yer alan bilgilerden, Dersim Kürt Beyleri ile Arapkir Ermeni Komitesi'nin karşılıklı bilgi alışverişlerinde bulundukları ve bu hususta sürekli olarak görüştükleri anlaşılmaktadır.
2. Eğin ve Ağın kazaları çevresinde nüfuz sahibi olan ve bir dönem Eğin Murahhası olarak seçilen Servandisyan Karakin İskapos, Eğin Murahhasası intihâb olunduğu vakit Eğin'in Gamarkab Karyesi'nde "Servandanis" nâmıyla bir şirket kurmuştur. Bu şirketin maksad ve vazîfesinin ne olduğunu anlamak için aynı köyün muhtarı olan Filibos şirkette tahkîkat yapılması için yetkililere müraca'atta bulunmuştur. Zira bu köyün muhtarı olduğundan, şirketin işlerinden ortaya çıkacak olan yanlışlıkların kendisini de ilgilendireceğini düşünmektedir. Soruşturmada, şirketin maksadının mazârr ve devlet-i ebed müddete karşı olduğu anlaşıldığından, şirketin azâları dağıtılmıştır.
3. Amerika'da neşr olunan "Mazer Hayk Gazetesi'nin sahibi Doktor Kabrilyan'ın akrabaları Eğin'de yaşamaktadır. Bu gazete, Osmanlı Devleti'ne karşı Ermeni ve Kürtlerin ittifak ederek terör yapmaları yönünde neşriyat yapmaktadır. Filibos'un anlatımlarına göre bu gazete, Ermeni militanları vasıtasıyla getirilip Elazığ, Ağın ve Eğin bölgesine dağıtılmaktadır. Canik yahut Sihak Esende isimli şahıslar vasıtasıyla Arapkir ve Dersim Kürt aşiret beyleri beyninde Devlet-i Aliye'ye karşı ittifak oluşturmak için Eğin'in etraf köylerinde dolaşarak halkın komitacılar ile birlik sağlamasını gerçekleştirmişlerdir.
4. Eğin Abuc Köyü ahalisinden olan Azatyan Malik, Ermeni İhtilal Komitesi'nin en önde gelen kişisidir. Ermeni İhtilâl Komitesi üyeleri bu şahsın evinde geceleri toplanıp yapacakları işleri görüşmektedirler. Karanlık odada Rus Ermeni lisanıyla şiddetli konuşmalar yapıp bi-çare ahalinin fikirlerini nasıl bulandıracaklarını istişâre etmektedirler. Hayk isimli Ermeni, fotoğraf çekme bahanesiyle her tarafı dolaşıp halka Ermeni idealini anlatmaktadır. Filibos'un Jankocyan Canik'i ihbar ettikten sonra yakalanması için üzerine zâbıtalar gönderilmiş zâbıtalar ile bir müddet çatıştıktan sonra ihtilâlci Armudanlı Erhonyan Kaluset ile birlikte elinde silahıyla yakalanıp Erzincan Hapishânesi'ne gönderilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Canik Jangoçyan'ın amcasının oğlu Avadis ve Eğinli Ermeni Pornisnan da devleti yıkmaya yönelik suçlarından dolayı hapsedilmiştir. Avadis aynı zamanda Amerika'da neşr olunan Mazer Hayk Gazetesi'nin muhabiri ve Hayk Gazetesi sahibi Jangoçya'nın enişte sidir. 8 Kanûn-ı sânî [1]309 (20 Ocak 1894). Eğinli Hanzar oğlu Filibos[46].

Osmanlı teb`asındaki gayrimüslimler, özellikle İtalya'da tahsîl görmeleri gelenek hâline geldiğinden, batı lisanlarına hâkimdir. Yabancı lisan bilmeleri Gayrimüslimlerin herhangi bir durumda batı ülkelerine gitmelerini kolaylaştırmıştır. Ermeni Meselesinde, zemin bulunamayan işlerin yürütülmesi için Avrupa ve Amerika'ya giden Osmanlı Ermenileri fa`aliyetlerini buralarda sürdürmüşlerdir. Ermeni Lobisi'nin teşekkülü genel olarak bu yolla gerçekleşmiştir. Hâriciye Nezâreti elemanlarının çoğunluğunun gayrimüslim olması lobi oluşumunu desteklemiştir. Bunlar bilinen hâdiselerdir. Bu bilgilerin te´yîdini Ermeni Filibos'un beyânından yapmak önemlidir.

46 **BOA**, BEO, 341, 25537, 4.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Erzincan'da 1900 yılına kadar halkın muzdarip kaldığı en olumsuz hâdiselerin başında eşkıyalık gelmektedir. Eşkıyalık, genel olarak asker, kanûn kaçağı kişiler veya yağma, gaspçılık ve şiddetten beslenen aşiret mensuplarınca yapılmıştır. Erzincan'daki "Aşiret" kavramı biraz farklı algılanmaktadır. Bu algı; Yörük, Türkmen, gibi kan akrabalığına dayalı topluluklar veya Müslîmân olduğu bilinen aynı kültüre mensup aileler için değildir. Kendilerini birbirinden farklı klandan olduklarını savunan ve birinin diğerinin fevkinde bulunduğunu hisseden, aynı zamanda Kürtçe konuşan gruplara atfen söylenmektedir.

Ermeni olayları Berlin Antlaşması sonrasında başlayınca, bölgede bilinen eşkıyalara Ermeni terör örgütleri de dâhil olmuştur. Bu defa, mütedeyyin halk, her iki muzır güç ile mücâdele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Ermenilerin halka uyguladığı korku ve gasb hâdiseleri, eşkıyaların yaptıklarıyla aynıdır.

Bölgede iyice teşkilatlanmış her olayı terör yapmak için kullanır hâle gelmiş olan Ermeni örgütleri ve çeteler, halkın huzurunu iyiden iyiye kaçırmıştır. Osmanlı Devleti kısa aralıklar dışında 1877 yılından beri savaşların içindedir. Bu sebep ile birçok olay çıkaran ve bölgede devlet aleyhine alenî faaliyetlerde bulunan hatta devleti yıkmaya çalışan örgütlere karşı etkin tedbir alamamıştır. Bu boşluk, asâyişsizliğin gelişmesini beslemiştir.

Eşkıyalık ve Ermeni olayları, Anadolu'nun kahir ekseriyetinde yaşanmıştır. Erzincan da bu olayları yoğun olarak yaşayan iller arasındadır. Ermeniler, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp yine Osmanlı toprağı olan "Vilâyat-ı Şarkiyye" adı verilen (o günkü idârî yapıya göre yedi il) topraklar üzerinde bir Ermeni Devleti kurmayı hedef ittihâz etmiştir. Erzincan, Vilâyat-ı Şarkiyye'nin içinde bulunmaktadır. Ermeni olayları özellikle bu iller üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Bu illerden Van, Erzurum en önde gelmektedir. Erzincan, Erzurum'un bağımsız sancağıdır. Terör faaliyetleri için uygun bir coğrafya ve etnik kimliğe sâhiptir. Erzincan'ın coğrafî yapısı dağlık olduğundan, bu arâzide asîler ile mücâdele etmek zordur. Etnik yapı olarak da aşiret ve ağalık hegemonyasına sahiptir. Erzincan'ı karıştırmak için etnik kimlikler aramaya gerek yoktur. Ermeni terör örgütlerinin eylemlerini artırdığı 1892 yılından i`tibâren ilde Ermeni, Kürt aşiretleri, ağa ve beylerin nüfuzunda bulunan güçler mevcuttu. Bu farklı grupları birbirine düşürmek için yapılacak olan küçük bir propaganda, ateşi alevlemeye yarayan kıvılcımın çıkmasına kâfı gelecekti. Ermeni terör örgütleri ildeki bu za`afiyeti kullanmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeniler özellikle Erzincan'ın Eğin (Kemaliye) İlçesi başta olmak üzere, Dersim (Tunceli) bölgesine yakın olan yerleşim yerlerinde güçlü örgütler kurmuşlardır. Bu örgütlerin bir kısmı din adamı kisvesine bürünerek kiliseler tarafından, bir kısmı da şirket görünümündeki gizli teşkilatlarca yönlendirilmiştir. Devletin bölgede yönetim otoritesini kaybetmesinin sonucu olarak halkın bir kısmının da mal ve canını korumak için terör örgütlerine boyun eğdiği görülmüştür.

Bölgedeki devlet otoritesinin zayıflığı, terörün ikiye katlanması, mevsim şartlarının zorluğu, halkın geçim kaynaklarının yetersizliği, bir çok insanın daha batı illerine göç etmesine sebep olmuştur. Halkın olmadığı boş araziler, hem eşkıya, hem de diğer terör örgütlerinin rahatça barınmalarını sağlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Bartikian, Hratch, **L'arménie et Byzance**, Sorbon 1996.

BOA, BEO, 130, 9720, 1.

BOA, BEO, 130, 9720, 2.

BOA, BEO, 130, 9720, 3.

BOA, BEO, 130, 9720, 4.

BOA, BEO, 2372, 177866, 1.

BOA, BEO, 336, 25190, 2

BOA, BEO, 336, 25190,1

BOA, BEO, 337, 25235, 1.

BOA, BEO, 340, 25479, 2.

BOA, BEO, 340, 25479, 3.

BOA, BEO, 341, 25537, 1.

BOA, BEO, 341, 25537, 3.

BOA, BEO, 341, 25537, 4.

BOA, BEO, 413, 30946, 1.

BOA, BEO, 413, 3946, 1.

BOA, BEO, 413, 3946, 2.

BOA, BEO, 46, 3450, 2.

BOA, BEO, 61, 4523, 1.

BOA, BEO, 61, 4523, 2.

BOA, BEO, 61, 4523, 3

BOA, BEO, 61, 4523, 4.

BOA, BEO, 61, 4523, 5.

BOA, BEO, 002372.177846.002.

BOA, MV, 00089.

BOA, MV, 00249.

BOA, MV, 00072.

BOA, MV, 00092.

Levent Şahverdi Arşivi

Gaillard, Gaston (Çev. Nuri Bilgin), **Les Turcs et l'Europe**, Paris, 1920.

Hüseyin Nâzım Paşa**, Ermeni Olayları Tarihi-I,** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.

Kévorkian, Raymond, **Le Génocide des Arméniens**, Paris, 2006.

Kutay, Cemal, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi,** C 2, İstanbul, 1980.

Sanal, Recep, "Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler Ve Yönetim Desenindeki Değişimler" **Ankara Üniversitesi Atatürk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 6, S 22, Ankara, 1998.

Jacques Claire Andrieu, Sarah Gensburger, **La Résistance aux Génocides: De la Pluralite des Actes de Sauvetage,** Michigan Unıversité, 2009.

Sonyel, Selâhi R., "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü", **Belleten**, XLIX.

Taş, Necati Fahri, **Osmanlı-Ermeni İlişkileri 1912–1914 Vilâyat-ı Şarkiyye Islâhatı,** Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2006.

_____, **Nurettin Paşa,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

OLTU'NUN İŞGALİ, KURTULUŞU VE ANAVATAN'A KATILIMI (1878-1920)

Selami KILIÇ*

ÖZET

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'na göre, Oltu, savaş tazminatı karşılığı Kars, Ardahan Batum ve Bayezid sancakları ile birlikte Rusya'ya bırakıldı. Bölgedeki Rus işgali tam 40 yıl sürdü ve 25 Mart 1918'de Türk ordusunun Oltu'ya girmesiyle son buldu.

Oltu halkı, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi koşullarını kabul etmeyerek, yeniden örgütlenmeye başladı. 18 Ocak 1919'da Kars'ta kurulan "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti" ne bağlı "Şûra Şubeleri" arasına Oltu da katıldı. Ancak bu hükümetin İngilizler tarafından dağıtılmasından sonra "Oltu İslam Komitesi" harekete geçerek, "Oltu Şûra Hükümeti"ni kurdu.

Oltu ve çevresini bir yıl kadar başarı ile yöneten ve Ermenileri sınırları içerisine sokmayan "Oltu Şûra Hükümeti" Büyük Millet Meclisi Hükümetine Oltu'nun Anavatana katılma arzusunda olduğunu bildirdi. Büyük Millet Meclisi, 17 Mayıs 1920'de bu isteği kabul ederek, Oltu'nun Anavatana katıldığını ilan etti. Bu arada Ermeniler 1920 Haziranı'nda Oltu'yu işgal etmek için taarruza geçtilerse de yerli kuvvetlerin ve IX. Kafkas Tümeni'ne bağlı birliklerin karşı taarruzu ile kesin zafer kazanıldı. Böylece Oltu'nun bir Türk yurdu olduğu gerçeği kabul edilmiş oluyordu.

Anahtar Kelimeler: Oltu Şûra Hükümeti, Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti, Kars, Mondros Mütarekesi.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum, drselami@atauni.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

THE OCCUPATION, LIBERATION AND PARTICIPATION OF OLTU TO HOMELAND (1878-1920)

ABSTRACT

According to the Ayastefanos (Yeşilköy) Treaty on 3 March 1878, Oltu was delivered to Russia together with the districts of Kars, Ardahan, Batum and Bayezid as a reparation of war. The Russian occupation lasted 40 years and came to an end with the coming of the Turkish Army on 25 March 1918.

People in Oltu began to reorganize themselves, refusing to obey the articles of Armistice of Mudros signed on 30 October 1918. In the "Council Offices", ancillary to "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti" founded in Kars on 18 January 1919, Oltu took place, after the annihilation of this Government by the English, The Oltu Islamic Comittee went into action and founded "Oltu Şûra Government".

The "Oltu Şûra Government" successfully governed Oltu around a year and did not let the Armenians into its borders. Oltu Şûra Government also let the Grand National Assembly Government know that Oltu wanted to join the motherland. The Grand National Assembly declared that Oltu had been added to motherland on 17th of May in 1920. Though the Armenians attacked Oltu in June 1920 in order to conquer, they were defeated by the local forces and the 9th Kafkas division. As a result of this, the fact that Oltu was a land of Turks was accepted.

Key Words: Armistice of Mudros, Oltu Şûra Goverment, Oltu Islamic Comittee, 9th Kafkas Division.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Erzurum il sınırları içinde bulunan Oltu, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer alır. Ancak yüzölçümünün çoğunluğu Doğu Karadeniz Bölgesi sınırları içerisindedir. Oltu Çayı vadisinde kurulan ilçenin yüzölçümü 1380 km^2, rakımı ise 1275 m'dir. Coğrafi bakımdan dağlık ve ormanlık bir yapıya sahip olan ilçeyi ikiye bölen Oltu Çayı, Sivri Dere ve Narman Çayı ile birleşerek Çoruh Nehri'ne akmaktadır.

Rakımının düşüklüğü nedeniyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin sert karasal ikliminin karakteristik özelliklerini taşımayan Oltu'nun adı ise Kıpçakların bir boy veya oymağından gelmektedir. Tarihi kaynaklarda Olti'k, Oltu'k, Okhti'k veya Olti'si diye geçen Oltu'nun tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bu süreçte çeşitli devletlerin egemenliğinde kalan Oltu, başlangıçta bir kale yerleşmesi olarak kurulmuş, daha sonra uzunca bir dönem kale ve dış surlar içerisinde gelişmesini sürdürmüş, bir ara Çıldır Sancağı'nın merkezi olmuştur. Kuşkusuz bu durum Oltu'nun jeo-stratejik konumundan kaynaklanıyordu. Doğu Anadolu Bölgesini Karadeniz kıyılarına ve Kafkaslara bağlayan eski yolları kontrol altında tutan önemli bir konuma sahipti.

Saltuklular döneminde Türk egemenliğine giren Oltu, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı topraklarına katıldı. Birçok Osmanlı-Türk mimarisini bağrında taşıyan Oltu, Türk halkının "93 Harbi" olarak andığı 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrası Rus işgaline düştü ve 40 yıllık uzun bir işgal döneminden sonra, 1920'de yeniden Anavatan topraklarına dâhil oldu.

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlandı ve 3 Mart 1878'de Osmanlı Devleti için çok ağır koşullar içeren "Ayastefanos-Yeşilköy Barışı" imzalandı. Buna göre: Osmanlı Hükümeti, 1 milyar 400 milyon ruble savaş tazminatının bir kısmına karşılık olmak üzere "Elviye-i Selâse/Üç Sancak" olarak da bilinen Kars, Ardahan (Oltu, Şenkaya ve Olur dâhil), Batum (Artvin dâhil) ile Bayezid sancaklarını Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Bu toprak terkine karşılık savaş tazminatı 400 milyon rubleye indirildi[1]. Böylece tam 40 yıl Rus işgalinde kalacak olan Oltu, Rusya'ya katıldıktan sonra ilçe (Okrug) halinde Kars vilayetine bağlandı[2].

---

1 Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu (Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri),** Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 16-17.

2 Sami Önal, **Milli Mücadele'de Oltu,** Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s. 17.

Levent Şahverdi Arşivi

Üç Sancak halkı, Rus esaretinde yaşamaktansa Anavatana göç etmeyi yeğliyordu. Rusların savaş yıllarındaki zulümleri, tarihi düşmanlık ve halkın tepkisi bunu gerektiriyordu. Ruslar ise göç eden Türklerin yerlerine bazı yabancı unsurları -Rum, Ermeni, Malakan, Yezidi ve Nasturi gibi- yerleştirerek, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan ve Kafkas Türkleri arasında Çar'a sadık azınlık kolonileri oluşturuyordu[3].

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Ayastefanos Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Oltu'da Rus yönetimine karşı herhangi bir direnme hareketi olmadı. Oltulular, savaş başlangıcında Türkler ile Ruslar henüz savaş durumunda olmadıkları halde büyük bir umuda kapıldılar. Esaretin sona ereceği, kurtuluşun yakın olduğu ortak bir inanç haline geldi.

A- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OLTU

Birinci Dünya Savaşı Ağustos 1914'te başladı. Osmanlı Devleti ise aynı yılın ekim ayı sonunda savaşa girdi. Savaş öncesinde Ruslar Üç Sancak bölgesinde baskıya giriştiler. Oltu'ya getirdikleri silahlı kuvvetler Rum ve Ermenilerin kışkırtmalarıyla Türklere karşı çok sert davranmaya başladılar[4].

Savaşın başlangıcında Oltu'daki umut dolu bekleyiş aradan çok geçmeden yerini endişe ve korkuya bıraktı. Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'ndeki Sarıkamış taarruzu ve Kanal Cephesi'ndeki girişimleri tam bir fiyasko ile sonuçlandı. Özellikle en soğuk kış aylarında (1914 sonları) yol vermez Allahuekber Dağlarında bizzat Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın komuta ettiği Sarıkamış Harekâtı felaketle sonuçlandı ve III. Ordu tamamıyla eridi. 1915 yılında karşı taarruza geçen Rus ordusu 1914 sınırlarını aşarak, kısa zamanda Van, Erzurum, Muş, Bitlis, Trabzon, Rize ve Erzincan'ı işgal etti[5].

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun ve milis kuvvetlerinin Üç Sancak'taki başarıları kısa sürdü. Sarıkamış felaketinden sonra 4 Ocak 1915'te Ardahan'a giren Sibir Kazak Tugayı ve daha sonra gelen Rus piyade kuvvetleri, Türkleri alkışlayıp, yardım ettikleri suçlamalarıyla; kasabayı yakıp yıkarak halkını

---

3 S. Esin Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1997, s. 7-8; Fahrettin Kırzıoğlu, "Cenûbu-Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Milli-Şûrâ Hükümeti)", **Türk Kültürü**, S 72 (Ekim-1968), s. 949-950.

4 Önal, **Milli Mücadele'de Oltu**, s. 20.

5 Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, s. 21.

Levent Şahverdi Arşivi

kılıçtan geçirdi. Rusların yaptığı katliam Ardahan'dan başka Çıldır-Ardahan-Göle kazalarına bağlı 70 köyde; hatta Oltu'ya kadar ulaşarak, Oltu'da da yapıldı. Ruslar Oltu'ya girdiklerinde yine aynı nedenlerden dolayı Havdos Köyü erkeklerinin tamamını; Terpink, Bahçecik ve Tavusker halkının büyük bir kısmını öldürmüşlerdi. Bundan başka Ruslar, Ardahan'da kurdukları Tahkik Komisyonunda yargıladıkları kişileri tutuklayarak, idam veya sürgün cezası vermişlerdi. Nitekim sadece Bardız'dan 193 kişi Sibirya'ya sürülmüştü[6].

1- Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi ve Oltu'da Milli Teşkilatlanma

Üç Sancak halkının, Oltuluların bu ıstıraplı, kara günlerinde imdadına Azerbaycan Türkleri yetişmiş ve Bakü'deki Azerbaycan milyonerlerinden Hacı Zeynel Abidin Tagiyev'in öncülüğünde kurulan Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi[7] aracılığıyla Oltu halkının yardımına koşmuşlardı.

Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi Kafkas Cephesi'nde Osmanlı-Rus savaşının başlamasından hemen sonra Rus işgaline düşen ve savaştan zarar gören Türklere büyük bir yardım çalışması başlatmış; Kars, Ardahan, Kağızman, Oltu, Batum ve Iğdır'da binlerce insanı sefalet ve felaketten kurtarmıştı[8].

---

6 Dayı, **Elviye-i Selâse'de Milli Teşkilatlanma**, s. 27-28.
22 Aralık 1914'te başlayıp 19 Ocak 1915'te felaketle biten (Sarıkamış harekâtı) sırasında Oltu ve köyleri halkı Türk ordusuna yardım etmişlerdi. Ruslar 1915 yılı başından itibaren Kars-Ardahan-Oltu'daki silahsız ahaliyi genç, ihtiyar çoluk çocuk demeden katliama başladılar. Oltu'nun Bahçecik, Terpink, Havdos Köylerinin erkeklerini tamamen kılıçtan geçirmişler, Nüsünk, Güreşken, Zakim, Çermik Köylerinin erkeklerini de Sibirya'ya sürmüşlerdi. Birinci Dünya Savaşı başlamadan ve savaşın devamı sırasında halk zorla Rus ordusuna hizmet ettirilmiş, elindeki varlığı da alınmıştır. Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi yardım elini Oltu'ya da uzatmış, halkı açlık, sefalet ve ölümden kurtarmıştır (Mecit Haşimoğlu, "Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi ve Oltu Milli İslam Komitesi", **Tarih Yolunda Erzurum**, S 2, Mart 1959, s. 13-22).

7 Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi'nin kuruluş amacı ve Doğu Anadolu'daki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: Betül Aslan, **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine "Kardaş Kömeği (Yardımları)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,** Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

8 Betül Aslan, "I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Erzurum Ahalisine Yaptığı Kardaş Kömeği (Yardımı)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 6, Erzurum, 1996, s. 161.

Levent Şahverdi Arşivi

Bakü'de Hacı Zeynel Abidin (Tagiyev)[9]'in evinde Gence ve Bakü aydınları ile zenginleri arasında bir toplantı yapıldı. Kars, Ardahan ve Rus işgalinde bulunan halka yardım yapılmasına karar verildi. Çar Hükümetinden de Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi'ne yardım toplanması için izin istendi. Bu iznin çıkması üzerine Erzurum ve Trabzon'a kadar (felaket ve harpzedelere) yardım yapıldı[10].

> "İzin alındıktan sonra Azerbaycan ve Kafkasya genelinde açıktan açığa yardım toplanmaya başlandı. Bakü'deki Cemiyet-i Hayriye Binası'nda toplananlar olanakları ölçüsünde yardım yapıyorlardı. Cemiyetin en büyük destekçileri arasında yer alan Bakü milyonerlerinden Hacı Zeynel Abidin (Tagiyev), yarım milyon altın lira ile listenin başında bulunuyordu. Diğer zenginler de yüz bin liradan az olmamak koşuşuyla yardım için âdeta seferber olmuşlardı. Bakü Türk kadınları da yardım yarışına çıkmışlar, takı ve mücevherlerini Bakü'deki Türk Konsolosluğu'na teslim etmişlerdi. Kafkasya'nın her tarafında yardım işi aynı hızla devam ediyordu. Türkistan'da ise yardım cemiyetleri faal bir şekilde işe koyulmuşlardı. Bu bölgede konsolosluk bulunmadığından yardım paralarını (Devlet Bankasına), İstanbul'da Türk Kızılay Cemiyeti'ne gönderilmek üzere yatırıyor ve karşılığında makbuz alıyorlardı. Ruslar da para yatıranların kimliklerini gizlice belirliyorlardı. Nitekim Birinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'ye yardım edenlerin hepsi Türkistan'dan İç Rusya'ya sürgün edilmişlerdi."[11]

---

9 Bakü ve çevresindeki petrol şirketlerinin ve "Kaspi" gazetesinin sahibi, sanatçı ve bilim adamlarının koruyucusu, "Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi" nin kurucusu, Azerbaycanlı milyoner Hacı Zeynel Abidin Tagiyev için bkz: Hilal Munschi, **Die Republik Aserbeidschan,** Berlin, 1930, s. 16; Gerhard von Mende, **Der Nationale Kampf der Rußland Türken**, Berlin, 1936, s. 69; Fahrettin Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım**, Yeni Matbaa, Ankara, 1954, s. 47-48; 125-129. Ronald Grigor Suny, **Bakü Komünü**, Türkçesi: Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 30-32.

10 Haşimoğlu, "Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi", s. 13.

11 Erdoğan, **a.g.e.,** s. 47-49.
Fahrettin Erdoğan hatıralarında Bakû Başkonsolosu Ali Kemal Bey ile Azerbaycanlı ihtiyar bir Türk arasında geçen diyalogdan da söz ediyordu:
"Türk Konsolosluğu yedi katlı ve üstünde ay yıldızlı şanlı bayrağı dalgalanan bir binaydı. Bir Cuma günü akşamın alacakaranlığı vaktinde, kapı çalındı. Konsolos Ali Kemal Bey dışarı çıktı, karşısında dünyaya gözlerini kapamış, âmâ, sakallı, ihtiyar bir adam gördü. 'Ne istiyorsunuz' diye sordu. İhtiyar, 'Siz kimsiniz?' diye, suali ona çevirdi. Kendisinin Türk Konsolosu olduğunu söyleyen Ali Kemal Bey, ihtiyarın şu sözüyle karşılaştı. 'Uzat elini bana', Ali Kemal Bey elini ihtiyarın eline verdi. İhtiyar bir besmele çekerek Ali Kemal Bey'in avucuna bir miktar para koydu ve şöyle dedi: 'Ben yedi nüfuslu bir ailenin reisiyim, bu ihtiyar halimle bir iş tutamadığım için, köşe başlarında el açıyorum, haftalık kazancımın en verimli günü Cuma günleri Cami kapısında geçen gündür. Türk kardeşlerimin başından bu afet geçinceye kadar

Levent Şahverdi Arşivi

Bakü İslam Cemiyeti'nin "Felaket ve Harpzedelere Yardım Şubesi", yardım için Çar'dan gerekli izni aldıktan sonra, Tiflis'ten Kars'a gelen Dr. Sultanoğlu Hüsrev Bey, bazı incelemelerde bulundu. Bunun üzerine Bakü'den gönderdiği Efendizade Ruşen Efendi, cemiyetin bir şubesini Kars İl'inde açtı; daha sonra Ardahan, Oltu ve Kağızman'da da şubeler açıldı.

Cemiyet-i Hayriye'nin Kars Şubesi, Oltu, Kağızman, Ardahan ve Sarıkamış'ın Benli Ahmet Köyü'nde birer "yetimhane"; Ardahan'da bir hastane; Karahamza ve Hanak Köylerinde "İaşe Merkezi"; Ardahan'ın Değirmen Köy, Sarıkamış'ın Karahamza, Oltu'nun Penek, Posof'un Duğur Köylerinde "Sağlık Bakım Evleri" açarak, İstihlak Kooperatiflerinin kurulmasını sağladı[12].

Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi, Üç Sancak halkına gereken yardımları yaptığı gibi el altından da dağıtılan milli teşkilatların yeniden canlanmasını sağlamaktaydı.

1917 yılı, Üç Sancak'ta sürdürülen milli teşkilatlanmaların yoğunlaştığı bir yıldır. Rusya'da 1917 Şubat İhtilali'nden hemen sonra Nisan 1917'de Cemiyet-i Hayriye'nin Kars temsilcileri Kars'ta "Gizli İslam Komitesi" ni kurmuşlar ve halkın teşkilatlandırılması için derhal harekete geçmişlerdi. Komite üyelerinden Ali Rıza (Ataman) Bey ve kardeşleri Kağızman'a, Fahrettin (Erdoğan) Sarıkamış'a, Dr. Esat (Oktay) Bey Oltu'ya gönderilmişlerdi. Bu kişiler, gittikleri yerlerde komitenin birer şubesini açarak, satın aldıkları silahları halka dağıtıyorlardı.

Milli teşkilatlanmanın önemli bir merkezi de Kars Sancağına bağlı Oltu İlçesi'ydi. Oltu'daki teşkilatlanmada, Bakü İslam Cemiyeti'nin Oltu'daki harpzedelere yardım amacıyla gönderdiği Dr. Sultanoğlu Hüsrev Bey[13] ve daha sonra Oltu'ya gelen Revşan Bey Efendioğlu ile İsmail Bey Nazaralioğlu'nun büyük etkileri vardı[14].

---

iane olarak her Cuma günü topladığım paraları size getirip teslim edeceğim. Kudretim buna yetiyor'. Daha sonra Başkonsolos'un elini öpmek isteyen bu asil ruhlu ihtiyar Türk'ün karşısında Ali Kemal Bey'in gözleri doldu (Erdoğan, **a.g.e.,** s. 48)".

12 Dayı, **Elviye-i Selâse'de Milli Teşkilatlanma**, s. 29-30.

13 Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi'nin Oltu'ya gönderdiği ilk temsilci Dr. Sultanoğlu Hüsrev Bey'di. Sultanoğlu Hüsrev Bey, yalnız Oltulu öksüzlere yardım etmekle kalmadı. Aynı zamanda ilçenin ileri gelenleri ile görüşerek, onların kafalarına direnme, milli bilinç, milli mücadele ve istiklal ruhunu da soktu. Dr. Sultanoğlu Oltululara "uyanın ve hazırlanın, istiklal için mücadele etmek gerekecektir" diyordu (Önal, **Milli Mücadele'de Oltu**, s. 25).

14 Dayı, **a.g.e.,** s. 29-31,36. Konu hakkında geniş bilgi için bkz: **Oltu Şûra Hükümetinin Ermeni Mücadelesi**, Haz. Dr. Erdal Aydoğan, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara, 2005, s. 52-94. Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi'nin yardımlarını dağıtmak için Oltu'ya gelen İsmail Bey Na-

Levent Şahverdi Arşivi

Oltu İslam Komitesi, Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi'nin Oltu Şubesi olarak, İsmail Bey Nazaralioğlu'nun teşvik ve yardımıyla onun başkanlığında kuruldu. Oltu İslam Komitesi'nin üyeleri arasında; Dr. Esat (Oktay) Bey, Yusuf Ziya Bey[15], Yasin (Haşimoğlu) Bey, Örtülü Köyü'nden Hüseyin Sırrı (Köycü), Molla Bilal, Terpinkli Mola Veysel, Dağgirli Taştan Efendi, Sefer Efendizade Ahmet ve Şakirzade Ahmet Bey bulunuyordu.

1917 sonlarında Oltu'da, Bakü İslam Cemiyeti'ne bağlı olarak çalışan Gizli İslam Komitesi'nden başka Ermeni Taşnak Komitesi ve 1917 İhtilali sonrası kurulan Er İcra Komitesi vardı. Bu komitenin başkanı Gürcü Üsteğmen Bakradze idi. Oltu İslam Komitesi'nin merkezi Oltu olup, Olur, Narman, Tortum nahiye ve köyleri de komitenin faaliyet alanına girmekteydi[16].

1917 Ekim'inde Rusya'daki Bolşevik İhtilali, Oltu İslam Komitesi'nin daha hızlı bir tempo ile çalışmasına yol açtı. İhtilalle birlikte Ruslar egemenlikleri altındaki yerlerde seçimlerin yapılmasına ve yeni yönetimin yerli halktan oluşturulmasına karar vermişlerdi. Alınan bu kararı, Oltu İslam Komitesi'nin genişlemesi ve kuvvetlenmesi için iyi bir fırsat olarak gören komite temsilcilerinin hummalı çalışmaları sonucunda, Oltu'da yapılan seçimlerin hepsinde komitenin adayları kazandı ve böylece bütün devlet daireleri Türklerin eline geçti[17].

2- Oltu'nun Kurtuluşu (25 Mart 1918)

Oltuluların teşkilatlanması tamamlanmış, sıra halkın silahlandırılmasına gelmişti. Türkler, Rus işgali süresince askerlik yapmadıkları için silah kullanmasını pek bilmedikleri gibi kullanabilecekleri silahları da yoktu. Buna karşılık Erzincan

---

zaralioğlu adındaki bu fedakâr ve feragatkâr Türk çocuğu, Cemiyet-i Hayriye'nin Melo-Tortum mıntıkası mümessili olarak Rus ve Ermeni makamlarıyla yazışmalarda bulunmuş, bölge halkının haklarını savunmuştur. İsmail Bey Nazaralioğlu, Oltu Milli İslam Komitesi'nin kurulması için Oltululerla işbirliği yapmış ve bizzat Şekerli Köyü Muharebesinde bulunmuş, Ermenilerin mağlup olmasında büyük pay sahibi olmuştur (Haşimoğlu, "Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi", s. 22).

15 Yusuf Ziya Bey'in kısa biyografisi için bkz: Sami Önal, "Oltulu Yusuf Ziya Bey", **Türk Kültürü**, S 70, Ağustos 1968, s. 733-736.

16 Sami Önal, 'Oltu'nun 50. Kurtuluş Yıldönümü', **Türk Kültürü**, S 65, Mart 1968, s. 311-312: Önal, **Milli Mücadele'de Oltu**, s. 25; Dayı, **a.g.e.,** s. 36-38.

17 Yasin Haşimoğlu, (TBMM. İlk Dönem Oltu Milletvekili), **Hayat ve Hatıralarından**, s.2; Aydoğan, **Oltu Şûra Hükümetinin...**, s. 69-78; Yasin Haşimoğlu (Akdağ), **Hatıralar**, Haz: Süreyya Şehitoğlu, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1973, s.9.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütarekesi'nden sonra Rus ordusu Kafkas Cephesi'ni boşaltırken, onların yerini silahlı Ermeniler almaya başladı ve Ermeniler askeri bakımdan üstün bir konuma geldiler. Ermenilerin 250 kişiden oluşan düzenli bir bölükleri vardı ve bölük komutanı Rus ordusu subaylarından Yüzbaşı Bagdayef'ti. Oltu'daki tüm cephanelikler Ermenilerin elindeydi ve böylece yönetim yavaş yavaş Ermenilerin eline geçmekteydi. Oltu İslam Komitesi, Ermenilerin askeri üstünlüğüne son vermek için Oltu silah deposunun ele geçirilmesine karar verdi. Bu sırada Ermenilerin Türklere karşı saldırıları ve baskıları da sıklaştı. Artık Ermeni yönetimine son verilmesi zamanı gelmişti. Nihayet tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra 27 Ocak 1918'de, Oltu her taraftan kuşatıldı. Mümkün olduğu kadar az kan dökülmesi için de oldukça politik hareket etmeye özen gösteriliyordu. Harekât Ermeni Komutanı Bagdayef'in etkisiz hale getirilmesiyle başladı. Oltu İslam Komitesi üyeleri, Bagdayef'ten silah deposunun teslimi için emir verilmesini istedi. Bu sırada Oltu'nun muazzam bir kuvvetle sarılmış olduğu söylendi. Bagdayef, depoların teslim edilmesini bölük çavuşuna yazılı bir emirle bildirdi. Herhangi bir olay çıkmaması için önlem olarak askerin silahlarını bırakması da istendi. Bagdayef bu isteği de kabul etmek zorunda kaldı[18].

Oltuluların gerçekleştirdiği 27 Ocak 1918 harekâtı başarı ile sona erdi ve düzenli bir bölük kuruldu. Bölük komutanlığına İslam Komitesi kurucu üyelerinden Yusuf Ziya Bey getirildi. Daha sonra Ermeni Bölük Komutanı Bagdayef ve Taşnak Komitesi üyeleriyle görüşmeler yapıldı. Görüşmeler sonucunda Oltu'da ortak bir yönetim kuruldu. Bu ortak yönetim Mart ayı başlarına kadar devam etti. Bu arada Türkler iyi örgütlenmiş, halk da silahlanmıştı. Mart 1918'den itibaren Ermeni mezalimi ile ilgili haberler ve çevredeki Ermenilerin hazırlık yapmakta oldukları Oltu'ya ulaşmaya başladı. Narman'da toplanan Ermeni kuvvetlerinin Narman'da katliam yaptıktan sonra Oltu'ya yürüyecekleri ve buradaki Ermenilerle birleşerek, aynı kötü emellerini gerçekleştirip, Göle'ye doğru ilerleyecekleri hakkındaki planları öğrenildi[19].

Oltu ve çevresinde bu olaylar cereyan ederken, Ekim İhtilaliyle iktidara gelen Bolşeviklerin ilhaksız-tazminatsız barış önerileri olumlu sonuç verdi ve Sovyet Rusya ile İttifak Devletleri arasında 15 Aralık 1917'de önce mütareke yapıldı. Mütarekeden sonra başlayan uzun ve yorucu barış görüşmeleri sonrası taraflar

18 Haşimoğlu, **a.g.e.,** s.3; Şehitoğlu, **Hatıralar**, s. 10-11; Önal, **a.g.e.,** s. 28-32.

19 Haşimoğlu, **a.g.e.,** s.4-5; Şehitoğlu, **a.g.e.,** s. 12-13; Önal, **a.g.e.,** s. 32-33.

Levent Şahverdi Arşivi

arasında 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Barışı imzalandı. Söz konusu antlaşmanın 4. Maddesi gereğince 1878'de Rusya'ya bırakılan Üç Sancak ile Oltu'nun geleceği bölgede yapılacak referandum sonucuna göre belirlenecekti[20].

Böylece Üç Sancak'ın ve Oltu'nun Türklere ait olduğu gerçeği resmi bir antlaşma ile de hukuken tescil edilmiş oluyordu. Ne var ki devletlerarası hukuk kaidesi hemen kendini gösterdi. Barış kuvvetle desteklenmeliydi. Yani Osmanlı Devleti bu barışı uygulayabilmek ya da uygulatabilmek için kuvvet kullanmak zorunda kaldı. Brest Litovsk Barışı imzalandığı sırada Osmanlı Üçüncü Ordusu hareket halindeydi ve Mart 1918'de Erzurum kurtarıldıktan sonra Türk ordusu 24 Mart'ta 1914 sınırlarına ulaştı[21].

Brest Litovsk Antlaşması, Oltululara büyük bir cesaret verdi. Halkın kazandığı bu moral ve cesaret ile artık sıra Oltu, Narman ve çevresindeki Ermenilerin dağıtılmasına gelmişti. Narman'dan acele yardım istenmesi üzerine Mart ayı başlarında köylerden toplanan kuvvetler, başlarında İsmail Bey Nazaralioğlu olduğu halde Narman üzerine gönderildiler. Bu kuvvetler Narman'daki yerel kuvvetlerle birleşerek, ilçeyi kuşattı ve Ermenileri Şekerli'ye çekilmeye mecbur ettiler. Ermeniler ise Şekerli'deki kuvvetleriyle birleşerek direnişlerini artırmışlardı. Oltu'daki kuvvetlerin başında Yusuf Ziya Bey ile Dr. Esat (Oktay) Bey kalmışlardı. Narman ve Şekerli'deki savaş devam ederken Oltu'da da Taşnak Komitesi üyelerine, Ermenilerin silahlarını teslim ederek yine evlerine gitmeleri önerildi. Ermenilerin bir kısmı bu öneriyi kabul etmeyerek, Cücürüs-Tamrut tepelerinde mevzilenmişlerdi. Ermenilerin silahlarını teslim etmeleri için gönderilen elçiler red cevabı ile dönüyorlardı. Ermeni Papaz Sarafyan'ın başkanlığındaki karma heyet de olumsuz cevapla dönünce teyakkuz halinde olan Türk kuvvetleri taarruza geçti. Kısa bir süre içinde Ermeniler dağıldılar. Ermeni köyleri: Tamrut, Cücürüs ve Zerdenis zapt edildi. Halkın canına ve malına kesinlikle dokunulmadı. Ertesi günü ormanlara kaçan Ermeniler de gelip silahlarını teslim ettiler ve yine köylerine, evlerine döndüler. Narman ve Şekerli'de de Ermeni kuvvetleri dağıtılmıştı. Bu savaşlarda Ermeniler büyük kayıp vermişlerdi. Türkler ise Narman savaşında hiç kayıp ver-

20 Brest Litovsk Barışı ve sonrasındaki siyasi ve askeri gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz: Kılıç, **Türk- Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**,; Dursun Ali Akbulut, "Brest Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", **Akademik Açı**, 1996/1, Samsun, 1996, s. 1-9.

21 Akbulut, "Brest Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", s.8. Osmanlı Üçüncü Ordusunun ileri harekâtı hakkında bkz: Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, s. 316-325.

Levent Şahverdi Arşivi

memiş ancak, Şekerli çarpışmalarında birçok şehit ve yaralı vermişlerdi. Oltu İslam Komitesi kurucu üyelerinden Dağgirli Taştan Efendi de şehitler arasındaydı[22].

Bu arada yukarıda da belirtildiği üzere harekât halindeki Türk ordusu mevsimin kış olmasına rağmen hızla ilerledi, Erzincan, Trabzon, Bayburt, Tercan, Aşkale şehir ve kasabalarını ele geçirdikten sonra 12 Mart'ta Erzurum'a girdi. Türk ordusu karşısında tutunamayacağını anlayan Ermeniler ise etraflarına dehşet ve ölüm saçarak geri çekiliyorlar, Erzurum'un ova köylerinde korkunç katliamlar yapıyorlardı.

Oltu İslam Komitesi, Erzurum, Pasinler ve köylerindeki Ermeni cinayetlerinden günü gününe haber alıyordu. Gerçi Oltu'daki Ermeniler, silahları alınarak etkisiz duruma getirilmişlerdi ancak, yine de akla hayale gelmeyecek işkencelerle Türkleri hunharca katleden Ermenilerin hâlâ Oltu'da bulunmaları yersiz bir tutumdu. Bunun üzerine İslam Komitesi, 12 Mart 1918'de toplanarak, Ermenileri toptan sınır dışı etme kararı aldı. Narman'daki kuvvetlerin de dönmelerinden sonra güvenliğin sağlanması düşüncesiyle Oltu'daki tüm Ermeniler toplanarak, hudut dışı edildiler. Böylece Oltu ve köyleri Ermenilerden tamamen temizlenmiş oldu. Ermenilerin sınır dışı edilmesinden sonra Oltulular, Erzurum üzerinden yürüyüşe geçen Türk ordusunu heyecanla beklemeye başladılar. Ve nihayet 25 Mart 1918'de Yarbay Mürsel Bey komutasındaki V. Kafkas Tümeni Oltu'ya girdi[23].

Yasin Haşimoğlu bu tarihi günü hatıralarında şöyle anlatmaktadır: "Anavatandan ayrı düşen, 40 sene esaret hayatı geçiren Oltulular, hasretini çektikleri aziz Türk ordusuna, mukaddes Türk bayrağına heyecan ve sevinç gözyaşları içinde kavuşmuş oldu. O gün Oltulular, hasretini gidermek için askeri kucakladı, boynuna sarıldı, ayağının altındaki toprağı öptü."[24]

---

22 Haşimoğlu, **a.g.e.,** s. 5; Şehitoğlu, **a.g.e.,** s. 13-14; Haşimoğlu, "Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi", s. 22; Önal, **a.g.e.,** s. 34-37; Önal, "Oltu'nun 50. Yıldönümü", s. 313-314; Yasin Akdağ, "Kurtuluş Savaşı Tarihimizde Önemli Bir Noktanın Aydınlatılması", **Kars Halkevi Dergisi (Doğuş)**,Yıl: 5, S 46, İlkteşrin (Ekim) 1939 Keğanili Mahmut Çavuş, Oltulu Yusuf Ziya Bey ve Azebaycanlı İsmail Bey Nazaralioğlu'nun büyük hizmetleri olmuştur. Bugün Keğanılılar köylerinin adını "Mahmut Çavuş" olarak değiştirmişlerdir (Süreyya Şehidoğlu, "Keğanili Mahmut Ağa", **Tarih Yolunda Erzurum**, S 5-6 Mart-Nisan 1960, s. 27-28; Önal, "Oltu'nun 50. Kurtuluş Yıldönümü". s. 313).

23 Haşimoğlu, **a.g.e.,** s. 5; Şehidoğlu, **a.g.e.,** s. 14; Önal, **a.g.e.,** s. 37.

24 Haşimoğlu, **a.g.e.,** s. 5; Şehidoğlu, **a.g.e.,** s. 13-14. Oltu'nun kurtuluşu için yapılan hazırlıklar ve Türk ordusunun Oltu'ya girişi hakkında detaylı bilgi için bkz: Aydoğan, **Oltu Şûra Hükümetinin**, s. 78-95.

Levent Şahverdi Arşivi

Oltu İslam Komitesi, 25 Mart 1918'den sonra görev ve yetkilerini Türk ordusuna devrederek kendi kendini feshetti. Yarbay Mürsel Bey, Yusuf Ziya Bey'i hizmetlerinden dolayı Oltu Kaymakamlığı'na atadı[25].

Daha öncede değinildiği üzere Üç Sancak ve Oltu'nun geleceğini belirlemek için Brest Litovsk Antlaşması'nın 4. Maddesine göre, bölgede referandum yapılması gerekiyordu. Referandum hazırlıkları Haziran ve Temmuz aylarında tamamlandı ve referandum sonuçları Ağustos sonlarında tamamen belli oldu. Türklerin büyük çoğunluğu oluşturması ve "evet" demesiyle Üç Sancak'ın Osmanlı Devleti'ne ilhakı kesinleşti. Böylece Brest Litovsk Antlaşması'nın 4. Maddesi fiilen ve hukuken gerçekleştirildi[26].

Üç Sancak'ta yapılan referandum sonucunda, Oltuluların hepsi ittifakla "evet" oyu verdi ve Oltu 40 yıllık bir ayrılıktan sonra yeniden anavatana kavuştu[27].

B- MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA OLTU

Oltuluların bu sevinci fazla uzun sürmedi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi yeni bir felaketin habercisiydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Mütareke koşullarına göre Türk ordusunun 1914 sınırları gerisine çekilmesi gerekiyordu. Bu da Üç Sancak'ın yeniden işgali anlamına geliyordu.

1- Oltu'nun Yeniden Teşkilatlanması ve Oltu Şûra Hükümeti

Üç Sancak halkı mütareke koşullarını kabul etmeyerek, yeniden teşkilatlanmaya başladı. 5 Kasım 1918'de ilk müdafaa-ı hukuk cemiyeti olarak kurulan "Kars Milli İslam Şûrası" Oltu ve Üç Sancak Türkleri için yeni bir umut kaynağı oldu. Kars İslam Şûrası, Üç Sancak'taki Türklerin hukukunu savunmak amacıyla kuruldu ve daha sonra 18 Ocak 1919'da Kars'ta kurulan Cenub-i Garbi Kafkas

25 Önal, **a.g.e.,** s. 37-38; Önal, "Oltulu Yusuf Ziya Bey", s. 734.

26 Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, s. 414; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 491-492; Akdes Nimet Kurat, "Üç Sancak: Kars, Batum, Ardahan", **Türk Yurdu**, VII/3 (345), Ankara, 1970, s. 26-27.

27 Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 492; Kurat, "Üç Sancak: Kars, Batum, Ardahan", s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükümetinin[28] temellerini oluşturdu. Kuruluşundan 13 Nisan 1919'da İngilizler tarafından dağıtılmasına kadar bu hükümete bağlı olarak çalışan "şûra şubeleri arasın da Oltu da bulunuyordu.

Yusuf Ziya Bey, Mondros Mütarekesi'nden sonra Oltu İslam Komitesi'ni "İslam Terakki Komitesi" adıyla yeniden teşkilatlandırdı. 13 Nisan 1919'da İngilizlerin Kars'ı işgal ederek Cenub-i Garbi Kafkas Hükümetini dağıtmaları ve hükümet üyelerini Malta'ya sürmeleri, Oltu İslam Terakki Komitesi tarafından şiddetle protesto edildi. Kafkas Hükümetinin dağıtılmasından sonra İngiliz planını uygulattırmamak, Ermenileri Oltu'ya sokmamak ve sonuna kadar mücadele etmek için Yusuf Ziya Bey'in başkanlığında "Oltu Şûra Hükümeti" kuruldu[29].

2- İngiliz ve Ermenilerin Oltu'yu Ermenistan'a İlhak Etme Girişimleri

Oltu Şûra Hükümeti, Oltu ve çevresini bir yıl kadar başarı ile yönetti. Oltu Şûra Hükümeti zamanında İngilizler ve Ermeniler Oltu'yu Ermenistan'a ilhak etmek için çok çalıştılar, heyetler gönderdiler, hükümet üyelerini ikna amacıyla aracılar koydular. Ancak onların bu girişimleri hiçbir sonuç vermedi. Yusuf Ziya Bey ve arkadaşları İngiliz ve Ermeni önerilerini kesinlikle reddettiler[30].

İngiliz ve Ermenilerin Oltu'yu Ermenistan'a ilhak etmek için girişimlerde bulunduklarını belirten Yasin Haşimoğlu, hatıralarında şunları yazmaktaydı:

> "İngilizler Ermenileri Sarıkamış'a ve Göle'ye kadar getirip yerleştirdiler. Oltu, istiklalini korumak için İngilizlere ve bütün milletlere karşı durmaya kararlıydı ve bu tutumlarından dolayı İngilizleri protesto ediyordu. Buna rağmen İngilizler, Mayıs 1919'da Kars İngiliz askeri temsilcisi Yüzbaşı Farel'i bir manga erle Oltu'ya gönderdiler. Yüzbaşı Farel, Oltu Şûra Hükümetine başvuruda bulunarak Oltu ve çevresinin Ermenilere ait olduğunu, bu yüzden buralara Ermenilerin getirilmesine izin verilmesini istedi. Hükümet üyeleri bu öneriyi reddettiler. Oltu'nun Ermeni idaresine karşı olduğunu ve Şûra Hükümetinin zorla dağıtılamayacağını anlayan Farel,

28 Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet Ender Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989; Kırzıoğlu, "Cenubu-Garbi Kafkas Hükümeti", s. 956-968: Erdoğan, **a.g.e.,** s. 166-217.

29 Önal, **a.g.e.,** s. 50-51.

30 Önal, "Oltu'nun 50. Kurtuluş Yıldönümü". s. 314; Önal, "Oltulu Yusuf Ziya Bey", s. 734-735; Önal, **a.g.e.,** s. 40-51.

Levent Şahverdi Arşivi

'Meclis-i İdare' adıyla yeni bir meclis kurulmasını ve bu meclise Rumlardan da bir üye alınmasını istedi. Oltulular zaman kazanıp toparlanıncaya kadar bu yönetim biçimini kabul etmişlerdi. İngilizlerin bölgede kuvvetli bulundukları sırada yumuşak ve politik davranmak gerekiyordu. Mehmet Ramiz Bey'in başkanlığında kurulan ve şûra yönetiminin yerini alan yeni meclis 'Oltu Meclis-i İdaresi' adını aldı. Meclis kararlarını kendisini 'Oltu Mutasarrıfı' olarak tanıtan Farel vize ediyordu.

Yüzbaşı Farel'in Kars'a dönmesinden sonra 25 Mayıs 1919'da Ramiz Bey'in başkanlığındaki 'Meclis-i İdare' lağvedilerek, Oltu Şûra Hükümeti kuruldu. Başkanlığına da Yusuf Ziya Bey getirildi. Bu arada Kars'tan İngiliz subayları sık sık Oltu'ya geliyor, yönetimin Ermenilere verilmesini talep ediyor ve tehditler savurarak geri dönüyorlardı. Ayrıca Ermenileri hudutta tecavüze teşvik ediyorlardı. Ermenilerin yanı sıra Rumlar da hudut tecavüzlerine başlamışlardı. Oltu Hükümeti ile Rum ve Ermeniler arasındaki tehditkâr mektuplar ve karşılıklı protestolar ise olağan işlerdendi.

Ağustos 1919 başlarında, Ermeniler görüşme isteğinde bulundular. Rum milletinden Paşalof'un başkanlığında bir heyet Oltu'ya geldi. Bu heyet öyle bir tavır takındı ki sanki görüşmelerde bulunmak için değil de Oltu ve idaresini teslim almaya gelmişti. Paşalof kendisini Ermeni Hükümetinin Oltu Mutasarrıfı, yanındakileri de maiyeti olarak tanıttı. Görüşmeler fazla uzun sürmedi. Arabalara bindirilerek Göle'ye gönderildiler. Ne bir tutanak tutuldu ne de bir yazı yazıldı. Görüşme şifahen verilen bir cevapla sona erdi.

Yine bu sıralarda Kars İngiliz askeri temsilcilerinden Yüzbaşı Prissol, bir Amerikalı yüzbaşı ile birlikte Oltu'ya geldi. Prissol'ün Oltu'daki görüşmeleri çok ılımlı bir hava içerisinde geçiyor, önceki İngiliz subayları gibi sert davranmıyor hep alttan alıyordu. Prissol yaptığı bir konuşmasında: 'Buraların Türklere ait olduğunu ve Türklerin elinde kalmasını uygun gördüğünü, ancak buralar Ermenistan'a verilmiş olduğundan sırf hükümetinin isteği yerine gelsin diye bir nota vereceğini ve bu notasına yazılı bir cevap verilmesi gerektiğini' söyledi. Prissol, Oltu'nun Ermenilere bırakılmasını öngören İngiliz notasını verdiği sırada, hükümet önünde toplanan halk İngilizleri protesto ederek, Oltu'nun Ermenilere verilmesini şiddetle reddetti ve hükümet de halkın bu isteğini yazılı olarak Prissol'e bildirdi."[31]

31 Haşimoğlu, **a.g.e.,** s. 8-10; Aydoğan, **a.g.e.,** s. 106-122; Şehidoğlu, **a.g.e.,** s. 18-21. Ayrıca bkz: Sami Önal, "Oltu Şûra Hükümeti ve Oltu'nun Anavatanla Birleşmesi", **Türk Kültürü**, S 72 Ekim 1968, s. 969-983.

Levent Şahverdi Arşivi

Öte yandan Oltu'nun Ermenistan'a ilhak edilmesi girişimleri ile ilgili olarak XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'ne şu bilgiyi vermekteydi:

> "1.6.35'te (1.6.1919) Kosor (Akşar) tarikiyle Oltu'ya Ermenilerden 3 zabit, kırk asker ve yirmi milis jandarması gelmiş ve Oltu Hükümetini teşkil etmek istemişlerse de Oltu İslam Şûrası, bunları şimdilik ancak misafir olarak kabul edebileceklerini, oraların Ermenilere verildiğine dair kendilerine şimdilik hiçbir taraftan tebligat olmadığı ve Şûra Hükümeti, ahalinin intihabıyla teşkil etmiş olduğundan ahalinin reyleri olmadıkça cevap veremeyeceklerini söylemiş oldukları ve ahalinin de bunları bu suretle kabul edemeyeceklerini söylemeleri üzerine gelen Ermeni zabit, asker ve jandarmasının geriye gittiği istihbar kılınmıştır."[32]

Yine 18.6.35 tarihli bir başka belgede: "Kafkasya'dan Oltu civarına silahlı Ermeni kuvvetleri gelmişse de Oltu İslam Şûrası kendilerini ancak misafir olarak kabul edeceklerini bildirmiş ve Ermeniler tekrar geri dönmüşlerdir" deniliyordu[33].

Erzurum'dan XV. Kolordu Komutan Vekili Rüştü Bey'in 29.4.35'te Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifre telgrafta da: "Oltu ve Ardahan'a İngiliz efradının geldiği fakat miktarı hakkında doğru malumat alınamadığı, İngilizlerin Oltu'da Müslüman ve Rumlardan jandarma kaydına başladıkları, Oltu'da bir İngiliz subayının Kafkasya'nın İngiltere veya Amerika'nın taht-ı himayesine verileceğini söylediği" belirtiliyordu[34].

Bir başka arşiv vesikasında da: "Kafkasya dâhilinde Merdenek'te Ermeniler kuvâ-yı lazıme tahşid etmiş ve şimdiye kadar işgal edemedikleri Oltu havalisine İslam ve Ermenilerden mürekkep bir heyet göndererek, Oltu'nun işgaline ahalinin muhalefet etmemesini tebliğ etmişlerdir. Ahalinin bu teklife, gelen heyeti tevkif etmek suretiyle mukabele etmiş olduğu müstahberdir" deniliyordu[35].

Gerek Yasin Haşimoğlu'nun hatıralarından gerekse yukarıda metinleri verilen arşiv vesikalarından Oltu Şûra Hükümetinin, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümetinin İngilizler tarafından dağıtılmasından 17 Mayıs 1920'ye kadar Oltu ve dolaylarını bağımsız olarak yönettiği, İngiliz ve Ermenilerin önerilerini her defa-

---

32 **Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)**, A. 1/16, Kls. 182, D. 14-83, F. 368; A. 1/16, Kls. 189, D. 8-104, F. 21.

33 **ATASE**, A. 1/2, Kls. 83, D. 75-308, F. 34-13.

34 **ATASE**, A. 1/1, Kls. 23, D. 92-151, F. 57.

35 **ATASE**, A. 1/2, Kls. 87, D. 165-319, F. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

sında reddederek, Ermenileri Oltu'ya sokmamak için sonuna kadar mücadeleyi sürdürme kararında olduğu anlaşılmaktadır.

3- Oltu'nun Anavatana Katılması

İngilizler, bir taraftan Rumları ve Ermenileri kışkırtarak Oltu hududuna tecavüz ettiriyor, bir taraftan da heyetler göndererek Oltu'nun Ermenilere teslimini talep ediyorlardı. Mücadele bu şekilde sürerken, Oltu Şûra Hükümeti (Mart 1920), Rüstem (Acar) Bey ile Yasin (Akdağ) Haşimoğlu'nu hem Oltu'nun Türkiye'ye ilhakı için delege tayin etti hem de Osmanlı Mebusan Meclisi'ne mebus seçti. Ancak İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edildiği haberi Erzurum'a ulaşınca Rüstem Bey Oltu'ya döndü, Yasin Bey ise Oltu Şûra Hükümetinin onayı ile B.M.M.'ye katılmak üzere Ankara'ya doğru hareket etti. Bundan sonrasını Yasin Haşimoğlu hatıralarında şu şekilde anlatmaktadır:

> "Ankara'da toplanacak meclis için Erzurum'dan mebus seçilen Durak (Sakarya) Bey'le birlikte meclise katılmak üzere Ankara'ya hareket ettik. Ankara'da bizi Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey karşıladı. Millet Meclisine 13 Mayıs 1920'de katılabildim. Meclis kürsüsündeki konuşmam ise birkaç gün sonra oldu. 17 Mayıs'ta kürsüye davet edildiğimde, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile meclisin sürekli alkışları arasında el sıkıştıktan sonra, bir konuşma yaparak[36], 40 yıl düşman işgalinde iki yılda düşmanlarla Anavatan dışında mücadele eden Oltu'nun Türkiye'ye ilhakından duyduğum sevinci belirtip, Oltu adına teşekkürlerimi sundum. Konuşmamı yapıp yerime dönünceye kadar alkış devam etti. Bu tezahürat şahsıma karşı değil, 42 sene ayrı yaşadığı vatanın bir parçasına, Oltu'ya kavuşma sevinç ve heyecanıydı. Ancak bu mesut günde Oltu halkını temsil şerefi bana nasip olmuştu."[37]

Görüldüğü gibi bir yıl kadar Oltu ve çevresini başarı ile yöneten, düşmanı sınırları içerisine sokmayan Oltu Şûra Hükümeti, Yasin (Haşimoğlu) Bey'i milletvekili seçerek Ankara'ya göndermiş, BMM. Hükümetine Oltu'nun Anavatana katılma arzusunda olduğunu bildirmiştir. BMM. 17 Mayıs 1920'deki oturumunda bu isteği alkışlarla kabul ederek, Oltu'nun Anavatana katıldığını ilan etmiştir.

---

36 Yasin Haşimoğlu'nun TBMM'nde yaptığı konuşması için bkz: **TBMM. Zabıt Ceridesi**, I/1, 17 Mayıs 1335, Ankara, 1959, s. 323-325.

37 Haşimoğlu, **a.g.e.,** s, 13-16; Şehidoğlu, **a.g.e.,** s. 27-31.

Levent Şahverdi Arşivi

Gösterdikleri yararlardan dolayı Şûra Hükümeti Reisi Yusuf Ziya Bey, BMM. tarafından Oltu Mutasarrıflığına, Yasin (Haşimoğlu) Bey ise milletvekilliğine seçilmişlerdir[38].

4- Oltu Bölgesinde Türk-Ermeni Çatışmaları

Oltu'nun Türkiye'ye ilhakından sonra bölgede Ermenilere karşı büyük bir mücadele verildi. Ermeniler Oltu'yu işgal etmek istemişlerse de gerek Oltu müfrezesinin gerekse Oltu Mutasarrıfı Yusuf Ziya Bey komutasındaki yerel kuvvetlerin kahramanca direnişleri karşısında başarısızlığa uğramışlardı.

Yasin Haşimoğlu'nun da belirttiği gibi "Oltu, 1918 yılı başlarından 1920 Haziranı'nda Türk ordusunun gelişine kadar yerel kuvvetlerin koruma ve idaresi ile hiçbir Ermeni işgal ve istilasına uğramadı."[39]

Yasin Haşimoğlu'nun yukarıdaki açıklamasını XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da doğrulamaktadır: "Oltu'nun Ermeniler tarafından zaptı havadisi yalan ve uydurmadır. Bu kabil havadislerin tevsik ve tespit edildikten sonra neşri daha muvafık olacaktır zannındayım. Ermeniler yazın Oltu'yu zapta teşebbüs etmişlerse de muvaffak olamamışlardı. Şimdiki halde böyle bir teşebbüste bulunmaları muhtemel olmadığı gibi yapsalar dahi muvaffak olamayacaklarını zannediyorum."[40]

19 Haziran 1920'de başlayan Ermeni saldırılarına kahramanca karşı koyan Oltulular, aynı ayın sonlarına doğru IX. Kafkas Tümeni'ne bağlı birliklerin Oltu'ya ulaşmasıyla daha da güçlenmiş ve Ermenileri Alıcuk Köyü ile Baskut Dağı (İsmail Çavuş Tepesi) hattından ileriye sokmamışlardı. Ve nihayet 1 Eylül 1920'de Kâzım Karabekir Paşa'dan aldığı emir üzerine harekete geçen IX. Kafkas Tümen Komutanı Yarbay Halit Bey idaresindeki Türk birlikleri 13 Eylül 1920'de General Mazmanof komutasındaki Ermenilere ağır bir darbe vurmuş ve böylece uzun yıllar Türklük şuurunu kaybetmeyen, Anavatanlarına kavuşmak için büyük bir mücadele veren Oltulular, Ermeni tehlikesini de bertaraf etmişlerdi[41].

---

38 Önal, "Oltu'nun 50. Kurtuluş Yıldönümü". s. 314-315; Aydoğan, **a.g.e.,** s. 178-197.

39 Akdağ, "Kurtuluş Savaşı Tarihimizde", s.17.

40 **ATASE**, A. 1/16, Kls. 189, D. 33-102, F. 28.

41 **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)**, III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965, s. 120-130; Akdağ, "Kurtuluş Savaşı Tarihimizde", s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

IX. Kafkas Tümeni'nin Oltu bölgesinde Ermenilere karşı kazandığı bu büyük başarıdan sonra TBMM, Ermenistan üzerine askeri harekâta karar verdi ve bu kararı Eylül 1920'de XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya iletti. Bunun üzerine 28 Eylül 1920'de başlayan askeri harekât hızlı bir şekilde sürdürüldü, 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars, Ermenilerden kurtarıldı[42].

XV. Kolordu'ya bağlı birliklerin başarılı askeri harekâtı karşısında daha fazla direnemeyen Ermeniler barış istemek zorunda kaldı ve yapılan mütarekeden sonra 3 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması imzalanarak iki devlet arasındaki savaş durumuna son verildi.

Gümrü Barış Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Ermenistan'ın Kızıl Ordu birlikleri tarafından işgal edilip, Sovyetleştirilmesi üzerine barış antlaşması Türk ve Ermeni Hükümetleri arasında onaylanamadı. Ancak Sovyet-Rusya ile imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Gümrü'de belirlenen Türk-Sovyet sınırı aynen kabul edildi[43].

Böylece 1878-1918 yılları arasında tam 40 yıl Rus işgalinde kalan, iki yıl da Anavatan dışında Ermenilere karşı büyük bir mücadele veren Oltu'nun Türkiye ile birleştiği bu antlaşmalarla resmen ve hukuken tanınmış oluyordu.

42 **ATASE, A**. 1/4282, Kls. 587, D. 6-116, F. 76; **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi**, s. 150-201.

43 **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi**, s. 225.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Akdağ, Y.H., "Kurtuluş Savaşı Tarihimizde Önemli Bir Noktanın Aydınlatılması", **Kars Halkevi Dergisi (Doğuş),** Yıl: 5, S 46 (İlkteşrin Ekim), Kars, s.17-19, 1939.

Aslan, B., **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine "Kardaş Kömeği (Yardımları)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,** Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Aslan, B., "I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Erzurum Ahalisine Yaptığı Kardaş Kömeği (Yardımı)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 6, Erzurum, s. 161-178, 1996.

Akbulut, D. A., "Brest Litovsk'ta 'Arazi-i Meşgule' Meselesi", **Akademik Açı**, 1996/1, Samsun, s. 1-9, 1996.

Aydoğan, E. (Haz.), **Oltu Şûra Hükümetinin Ermeni Mücadelesi**, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara, 2005.

Dayı, S. E., **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1997.

Gerhard, M. von., **Der Nationale Kampf der Rußland Türken,** Berlin, 1936.

Erdoğan, F., **Türk Ellerinde Hatıralarım**, Yeni Matbaa, Ankara, 1954.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE).

Gökdemir, A.E., **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

Haşimoğlu, M., "Bakü İslam Cemiyeti Hayriyesi ve Oltu Milli İslam Komitesi", **Tarih Yolunda**, S 2, Erzurum, s. 13-22, 1959.

Haşimoğlu, Y., (TBMM. İlk Dönem Oltu Milletvekili), **Hayat ve Hatıralarından**, Ankara.

_____, **Hatıralar**, (Haz: Süreyya Şehidoğlu), Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1973.

Kılıç, S., **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu (Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri),** Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.

Kırzıoğlu, M. F., "Cenûbu-Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Milli-Şûrâ Hükümeti)", **Türk Kültürü**, S 72, İstanbul, 1968, s. 948-968.

Levent Şahverdi Arşivi

Kurat, A.N., **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

_____, "Üç Sancak: Kars, Batum, Ardahan", **Türk Yurdu**, VII/3 (345), Ankara, s. 25-28, 1970.

Munschi, H., **Die Republik Aserbeidschan**, Berlin, 1930.

Önal, S., **Milli Mücadele'de Oltu**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968.

_____, "Oltulu Yusuf Ziya Bey", **Türk Kültürü**, S 70, İstanbul, 1968, s. 733-736.

_____, "Oltu'nun 50. Kurtuluş Yıldönümü", **Türk Kültürü**, S 65, İstanbul, 1968, s. 311-315,

_____, "Oltu Şûra Hükümeti ve Oltu'nun Anavatanla Birleşmesi", **Türk Kültürü,** S 72, İstanbul, 1968, s. 969-983.

Şehidoğlu, S., "Keğanili Mahmut Ağa", **Tarih Yolunda Erzurum**, S 5-6, Erzurum, 1960, s. 27-28.

Suny, R. G., **Bakü Komünü**, Türkçesi: Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

TBMM. Zabıt Ceridesi, I/1, 17 Mayıs 1335, Ankara, 1959.

Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.

Levent Şahverdi Arşivi

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASET-TİCARET-MEDYA ÜÇGENİNDE BİR GAZETECİ: MEHMED ZEKİ BEY

Ahmet ASKER*

ÖZET

Mehmed Zeki Bey, Osmanlı Devleti'nin çözülüşü ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu arasındaki çalkantılı bir dönemde Türk basın hayatında yer almış bir gazetecidir. Onu diğer gazetecilerden ayıran en belirgin özelliği, Mehmed Zeki'nin çok dilliliği, çok kimlikliği ve nadir görünebilecek türden hareketli yaşam öyküsüdür. Bu makalede gazeteci ve iş adamı kimliği ile 1924'te Almanya'daki sanayi firmalarını ziyaretiyle başlayan sorunlar süreci konu edilmiştir.

Alman sanayi kuruluşlarından gelen bir talep üzerine Alman Dışişleri'nce Mehmed Zeki Bey hakkında bir rapor hazırlanması söz konusu olmuştur. İstanbul'daki Alman kolonisi Tötonya kulübünün bazı üyelerince kaleme alınarak Alman Dışişleri'ne gönderilen rapor, Mehmed Zeki Bey'i ve sahibi olduğu *Turquie Consortium* (TUCO) şirketini zor durumda bırakmıştır. Bu durum karşısında, hakarete varan ifadelerin kullanıldığı raporu kaleme alanlara karşı, Mehmed Zeki Bey Türkiye'de hakaret davası açmıştır. Alman büyükelçiliği, hukuki sürece müdahil olmuş ve Türk makamlarını yönlendirme çabası içine girmiştir. Sonuçta Mehmed Zeki Bey, birinci celsede davayı kaybetmiştir.

Türk ve Alman resmi makamlarınca, hukuki süreçte kaleme alınan diplomatik yazışmalar ve istihbarat raporları, Mehmed Zeki Bey şahsında, I. Dünya Savaşı ile erken Cumhuriyet döneminin, siyasi ve iktisadi durumu hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda medya gücünün, siyasi ve ticari faydalar sağlamakta oynadığı rol de gün yüzüne çıkmıştır.

Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri ile Alman Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivi'nde Mehmed Zeki Bey ile ilgili olarak hazırlanmış dosyalar, bu sıra dışı gazetecinin, ticari ve siyasi ilişkilerinin ortaya çıkmasında temel kaynak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Basın, La Petit Journal Illustré, Mehmed Zeki Bey, Millî Müdafaa Gazetesi, Tötonya Kulübü, Tuco.

* Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mersin, ahmet_asker78@yahoo.de

Levent Şahverdi Arşivi

A JOURNALIST IN RELATION TO POLITICS-TRADE-MEDIA IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD: MEHMED ZEKİ BEY

ABSTRACT

Mehmed Zeki Bey was a journalist who was enrolled in the Turkish press life in the turbulent period in which the Ottoman Empire fell and the Turkish Republic was founded. His most remarkable characteristic was his multi-language ability, his diversity in identity, and his life story which may be seldom found. This article deals with the problems which started with his visit of the German Industrial firms in 1924 with his identity as a journalist and businessman.

After the demands of the industrial firms, a report had to be prepared about Mehmed Zeki Bey by the German ministry of International affairs. The report which was written by some of the members of the German Colony of Teutons was sent to the German Ministry of Foreign Affairs. This report brought Turquie Consortium (TUCO) which was owned by Mehmed Zeki Bey in a very difficult position. In this situation, Mehmed Zeki Bey opened a court procedure in Turkey against those who insulted him in their raport. The German Embassy actively participated into the legal process and attempted to manipulate the Turkish authorities. Finally Mehmed Zeki Bey lost the court procedure in the first session.

The diplomatic documents written by the Turkish and the German authorities throughout the legal procedure and the intelligence reports give valuable information about political and economic situation of the First World War and the early Republican era. In this respect, the role played by the media in receiving political and commercial benefit becomes more apparent.

The files prepared for Mehmed Zeki Bey in the Prime Ministry of the Ottoman Archives, the Republic Archives and the German Ministry of Foreign Affairs political archives are the basic sources for shedding some light on the commercial and political relationships of this unusual journalist.

Key Words: La Petit Journal Illustré, Press, Mehmed Zeki Bey, the Journal of Millî Müdafaa, the Teuton Club, Tuco.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

20. yüzyılın başlarında, politik ve sosyo-ekonomik krizlerle boğuşan Osmanlı Devleti'nin kozmopolit başkenti İstanbul, I. Dünya Savaşı arifesinde çoğu insan için yaşanması zor bir yerdir. Böylesi zor bir zamanda, dünyayı uçtan uca gezdikten sonra Mehmed Zeki Bey, İstanbul'a gelmiş ve burada savaşın doğurduğu fırsatları değerlendirmeğe çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında gazetecilik faaliyeti yürüten Mehmed Zeki Bey'e basın tarihi çalışmalarında neredeyse hiç yer verilmemiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı arşivinde onun hakkında hazırlanmış kalın bir dosya mevcuttur. Buna ek olarak Mehmed Zeki Bey ile ilgili, İngiliz istihbarat servisi ile Osmanlı Hariciye Nezaretince hazırlanan raporlar bulunmaktadır. Ayrıca dönemin basınında yer alan köşe yazıları ile onu tanıyanlarca kaleme alınan anı kitaplarında da Mehmed Zeki Bey hakkında bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur.

Söz konusu raporlar ve anılar, asıl adı Waldberg J. Nelken olan Mehmed Zeki Bey'i karmaşık ilişkilere sahip güvenilmez bir karakter olarak öne çıkarmaktadır. Waldberg J. Nelken, Romanya asıllı bir Yahudi'dir. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a bir kaçak olarak gelmiş, burada din değiştirerek Müslümanlığa geçmiş ve kendine Mehmed Zeki Bey adını vermiştir. Kurduğu gazetelerde bir yandan hem idarecilik hem yazarlık yapmış, diğer yandan gazeteci kimliğini kullanarak Türk-Alman iş dünyası ve bürokrasisinden geniş ve etkili bir çevre edinmiştir. Bu çevresini ticari ilişkilerini geliştirirken kullanmıştır. Hakkında ayrıntılı bir biyografi bulunamadığından dolayı, gençlik yıllarında almış olduğu eğitim ile ilgili net bir bilgi yoktur. Ancak Fransızca, Türkçe ve Almanca gibi birden çok dile hâkim olması ve çıkardığı gazetelerdeki yazılarının niteliği, görmüş-geçirmiş Mehmed Zeki Bey'in iyi bir eğitim aldığına işaret etmektedir.

Bu çalışmada, yaman bir girişimci olan Mehmet Zeki Bey'in, Cumhuriyetin ilk yıllarında, gazeteci kimliğini, iş adamı kimliği ile birleştirerek Almanya'daki sanayi firmalarını ziyaretiyle başlayan ve orada ticari bağlantılar kurmaya çalışırken, İstanbul'daki Alman kolonisi Tötonya kulübünün üyelerince hazırlanan olumsuz bir rapor sonucunda karşılaştığı sorunlar süreci incelenmiştir. Mehmed Zeki Bey, kendisine yönelik ağır hakaretler içeren raporun hazırlanmasında sorumluluğu olan Tötonya kulübü üyeleri hakkında tazminat davası açmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Alman Dışişleri ise Türkiye'deki hukuki süreci dolaylı yollardan etkilemeye çalışmıştır. Alman Dışişleri'nden von Richthofen'in talebi üzerine Almanya'nın Ankara büyükelçisi Nadolny'in girişimleri ile İstanbul'daki Alman kolonisi Tötonya kulübü üyelerince Mehmed Zeki Bey hakkında hazırlanan rapor, Alman Ticaret Odası ve Alman Sanayiciler Birliği vasıtasıyla Almanya'daki bütün firmalara gönderilmiştir. Mehmed Zeki Bey'in işleri bu durumdan olumsuz etkilenmiş, sahibi olduğu *TUCO* şirketini feshetmek zorunda kalmıştır. İmzalanan sözleşmeler geçerliliğini yitirince, mağdur olan kurum ve kişiler açısından ikinci bir sorun baş göstermiştir.

Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda Türkiye'de sanayi alanındaki yatırım fırsatlarını gören, girişimci ruha sahip bir gazetecinin yaşadığı bu süreçler, arka planda o dönemde Türkiye'nin iktisadi, siyasi ve sosyal durumu hakkında bilgiler sunmakta; bürokrasi, iş dünyası ve medya üçgeninde yaşananları gözler önüne sermektedir. Mehmed Zeki Bey'in, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'da sonlanan, bu çalışmaya konu kısa hikâyesi, aynı zamanda I. Dünya Savaşı'na Almanya saflarında katılmış bir imparatorluğun çözülüşü ve yerine bir ulus-devletin kuruluşu sürecine farklı bir pencereden bakma imkânı da sunmaktadır.

Mehmed Zeki Bey'in Türk Basın Tarihindeki Yeri

Mehmed Zeki Bey'in Türk basın hayatındaki yeri, ilk olarak, 9 Mart 1912 yılında kurduğu, aynı anda birçok dilde yayınlanan *Müdâfaa-i Milliye* gazetesi ile başlamıştır. Sahibi olduğu bu gazetede aynı zamanda yazı işleri müdürlüğü ve köşe yazarlığı yapmıştır. Kimliğini ve dinini İstanbul'a geldikten sonra değiştiren Mehmed Zeki Bey üzerine yayınlanmış biricik makalede, yayın politikasında Türk ve Müslüman bir çizgide durmaya özen gösterdiği ve dönemin olayları ile ilgili dikkate değer yazılar kaleme aldığı belirtilmiştir. Bu yönüyle oportünist bir karakter sergileyen Mehmed Zeki Bey'in I. Dünya Savaşı sırasındaki yazılarında dikkati çeken husus, başta Avrupalı olmak üzere, dünya ülkelerinin orduları hakkında verdiği ayrıntılı bilgilerdir. Özellikle Avrupa'nın önemli silah fabrikaları ile bu fabrikaların kullandıkları teknolojilere ayrıntılı yer vermiştir[1]. Bu yazılardan dünyanın silah endüstrisini ve dönemin siyasal olaylarını yakından takip ettiği anlaşılmaktadır.

1 Mehmet Ali Karaman, "George Nelkene Weldberg (Mehmet Zeki Bey)'in Müdafaa-i Milliye Gazetesi ve Balkanlar", **Yeni Türkiye**, Sayı 70, 2015, s.6239–6241.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmed Zeki Bey, savaş sırasında Jön Türk-Almanya taraftarı yayın faaliyeti yürütmüş, sahibi olduğu gazeteleri, Almanya'nın Cihad politikasının bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Hakkında yürütülen bir soruşturma sonrasında sınır dışı edilerek, savaşın sonlarında gittiği Berlin'de sosyal demokrat bir siyasi duruş sergilemiştir. Orada İttihat ve Terakki mensubu bazı subayları suçlayan, "*Raubmörder als Gäste der Deutschen Republik*" başlığı ile gün yüzüne çıkmamış bir kitap yazmıştır[2]. Bu kitabın yazılışında, Berlin'de kendisini aralarına almayarak dışlayan İttihat ve Terakki subaylarına olan kızgınlığının rol oynadığı düşünülmektedir[3].

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'ye dönmüş 1924'te, aynı zamanda yazı işleri müdürlüğünü yürüttüğü *La Petit Journal Illustré (Musavver Küçük Gazete), La Défense Nationale* (*Müdâfaa-i Milliye*) ve *Menba* gazetelerini çıkararak Türk basın hayatındaki varlığını sürdürmüştür. Bu sefer yeni Türkiye'de, kurucu kadronun safında cumhuriyet devrimlerini savunan bir yayın politikası takip etmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında yaptığı gibi, gazeteci kimliğini Almanya'daki sanayi kuruluşlarıyla ticari ilişkilerini geliştirmekte kullanmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkardığı diğer bir husus olan, erken cumhuriyet dönemi medya, ticaret ve siyaset ilişkisi, Mehmed Zeki Bey'e özgü bir durum değildir. Erken cumhuriyet döneminde batılı sanayi firmalarıyla sıkı ilişkilere sahip milletvekili veya bürokratların aynı zamanda gazeteci olmaları az rastlanan bir durum değildir. Söz konusu türden bürokrat veya mebus gazetecilerin, iktidara yakınlıklarını, yabancı sanayi firmalarıyla iş ilişkilerinde bir avantaja dönüştürdükleri vakadır.

I. Dünya Savaşı Sırasında Mehmed Zeki Bey

I. Dünya Savaşı yıllarında Alman gazetelerinden *Kölnische Zeitung*'un İstanbul muhabiri Harry Stuermer, Mehmed Zeki ile ilgili izlenimlerini ve düşüncelerini 1917'de yayınlanan "*Zwei Kriegsjahre in Konstantinopel. Skizzen deutsch-*

2 Savaş sonrası gittiği Berlin'de, "*Alman Cumhuriyetinin Hırsız-Katil Misafirleri. İttihat ve Terakki Komitesi Adıyla Bilinen Günahkâr Türk Topluluğunun Sansasyonel İfşası*" adıyla yayınlanan kitabın başlığı içeriğini de ele vermektedir: Mehmed Zeki Bey, Raubmörder als gäste der deutschen Republik. Sensationelle Enthüllungen über die türkische Verbrechergesellschaft, bekannt unter dem Namen Komitee füe Einheit und Fortschritt, Die Verteidigung Verlag, Berlin, 1920.

3 Hans Rabe, "Eine dunkle Gestalt", **Dannou Kruier**, 20 Februar 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

jungtürkischer Moral und Politik (1915-1916)" başlıklı kitabında paylaşmıştır. Bu kitapta, Almanya'nın Cihad politikasını eleştirirken, İstanbul'da "*özel görev*" kapabilmek için Alman konsolosluğunun kapısını aşındıran fırsatçılardan bahsetmiş, Mehmed Zeki Bey'i bu bağlamda en ön sırada anmış ve kısıtlı da olsa onunla ilgili bilgiler paylaşmıştır. İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nden bazı kişilere dayanarak aktardığı bilgilere göre, Kaptan Waldberg J. Nelken adıyla da bilinen Mehmed Zeki Bey, Romanya asıllı Yahudi bir tüccardır. Nelken, Romanya'da işlediği bazı suçlardan ötürü hapse düşmüş ve sonunda oradan kaçarak ticari faaliyetlerde bulunmak üzere İstanbul'a yerleşmiş ve burada Yunan bir bayanla evlenmiştir. Mehmed Zeki Bey'i, ilginç bir kişilik olarak öne çıkaran husus ise sıra dışı hikâyesidir. Öncelikle Romanya'dan, bir kaçak olarak İstanbul'a gelmiş, sonrasında Arjantin'in başkenti Buenos Aires'e giderek orada bir randevu evi işletmiştir. Daha sonra, Kahire'ye geçmiş ve orada, Alman diplomat Hans von Miquel ile işbirliği yaparak İngiliz diplomat Lord Cromer'in politikalarını sertçe eleştiren yazılar kaleme almıştır. Burada hakkında çıkartılan bir tutuklama kararından dolayı yeniden İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bu süreç içerisinde beyaz kadın ticareti, dolandırıcılık ve şantaj gibi yasa dışı işlere adı karışmış, hakkında birden çok mahkûmiyet kararı verilmiştir[4].

Karmaşık ilişkilere sahip olduğu anlaşılan Mehmed Zeki Bey, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, *Cihad* ilanını fırsat bilerek, Alman büyükelçiliğinin kapısına gazeteci kimliği ile dayanmış ve büyükelçiyi[5], sahibi olduğu gazeteleri, Alman hükümetinin Cihad politikasında bir propaganda aracı olarak kullanmak için ikna etmiştir. Böylece, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan sağlam bir gelir karşılığında, "*sondermission*" (özel görev) kapmaya muvaffak olmuştur. Büyükelçilik tercümanı Dr. Weber, ona Alman Dışişleri'nce görev verilmesinin gerekçesini, "*karşı tarafa kaptırmamak için*" şeklinde açıklamıştır: "*Biliyorduk ki, Zeki tehlikeli bir kişi olarak tanınıyordu ve savaşın patlak verdiği sırada İtilaf*

4 Harry Stuermer, Zwei Kriegsjahre in Konstantinopel. Skizzen deutsch-jungtürkischer Moral und Politik, 1915-1916, Payot Verlag & Lausanne, 1917, s.120-125.

5 Burada bahsi geçen diplomatın kim olduğu belirtilmemiştir. Ancak tahmine dayalı bir isim zikredilebilir. Zira I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde Alman Büyükelçiliği görevini yürüten dört farklı kişi bulunmaktadır. (Freiherr Hans von Wangenheim 1912-1915, Paul Wolff Graf Metternich 1915-1916, Richard von Kühlmann 1916-1917, Johann Heinrich Graf von Bernstorff 1917-1918). Tobias C. Bringmann, Handbuch der Diplomatie 1815 - 1963: Auswärtige Missionschefs in Deutschland und deutsche Missionschefs im Ausland von Metternich bis Adenauer, München, Saur, 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

Devletleri'ne yönelik güçlü bir eğilimi vardı. Ancak onu karşı akıntıya sürüklememek için sübvanse etmeyi tercih ettik[6]."

Alman Dışişleri'nin hizmetine girmesi sayesinde, 1916'da birçok Alman şirketi ile yeni ilişkiler geliştirmiş, sözleşmeler imzalamış ve böylece (özellikle Krupp firmasından) ciddi bir reklam geliri elde etmiştir[7]. Bu süreçte büyük kazanç elde ettikten sonra iflas ettiğini beyan etmiştir. Ancak, hileli olduğu düşünülen iflası, onunla iş yapanları mağdur etmiştir. Yarattığı bu mağduriyet, özellikle Türkiye'deki Alman kolonisindeki imajına olumsuz etki edecek ve ileride atacağı ticari adımların önüne engel koyacaktır[8]. Zira Mehmed Zeki'nin, Amerika, Rusya, Fransa, Mısır gibi birçok ülkedeki girift ilişkileri, casusluk faaliyetleri, ticaret hayatında birçok insanın mağduriyetine sebebiyet verdiği, Müslümanlığa geçişinin dahi göz boyamak amacı taşıdığı, gazeteciliği bir şantaj aracı olarak kullandığı, cesur ve zeki bir dolandırıcı olduğu Osmanlı istihbaratınca da malumdur:

> Karargah-ı Umumi İstihbarat Şu'besi Müdiriyet-i Valasına, İstanbul
>
> 24 Haziran 332 tarihli ve 27094 numrolu tezkire-i valalarında mevzu'-ı bahis olan ve el-yevm tatil edilmiş bulunan Müdafa'a ve Defans gazeteleri muharriri Zeki Bey hakkında mukaddema ve ahiren icra kılınan tahkikatına nazaran kendisi Amerikan misyonlarından iken takriben on beş sene mukaddem tard eylediği ve i'lan-ı harbden birkaç sene mukaddem der-sa'adete gelub hilaf-ı hakikat olarak kendisine istihkam yüzbaşısı süsü vererek "Heyet-i Süfera" namıyla bir kitap neşri suretiyle beyanda iki bin lira kadar dolandırdığı ve Mısırdaki genç Türkleri ele vereceği beyanıyla Hakan-ı Sâbıkdan iki bin lira alub Mısıra kadar ve oradan da tard edilmesi üzerine Paris'e azimet etmiş ise de meşhur olan dolandırıcılığından dolayı Paris zabıtasınca oradan dahi tard edildiği ve üç sene mukaddem hareketle mü'esat-ı ticariyenin acentalığını alarak der-sa'adete vürud ba'zı İngiliz ve Fransız mü'essesatını iki bin lira kadar dolandırmak suretiyle i'lân-ı iflası ve bu esnada merhum 'İzzettin Efendi hazretlerinden dahi dolandırdığı ve bu sırada hükümet-i Osmaniye nazarında hoş görünmek maksadıyla bi'l-ihtida tabi'iyet-i Osmaniyeye duhulet ve Beşiktaş'ta mukim sabık mabeyn-i hümayun hademe

6 Stuermer, **a.g.e.**, 124-125.

7 Stuermer, **a.g.e.**, 125.

8 Stuermer, **a.g.e.**, 121-122.

Levent Şahverdi Arşivi

mir alaylığından mütekaid Mail Beğin mutasaddır zevcden mutallaka ortanca kerimesiyle izdivaç eylediği ve ahiren Rusya ataşe militerlerinden aldığı para ile Müdafa'a-i Milliye namıyla bir gazete çıkararak bu vesile ile birçok zabıtan-ı 'askeriye ile te'sis münasebet etdiği gibi Erkan-ı Harbiye-i umumiye Şu'be Müdiri Küçük Zeki Paşadan istihsal eylediği ma'lumatı salifü'z-zikr ataşe militerlere bildirdiği ve *Novramia* (?) Gazetesi ser-muharriri sabık Lefrad, Cezal konsolosu ve Rusya Harbiye Nazırı Sazanof'un kain biraderi Maçkov ile Rusya nam ve hesabına casusluk etdiği ve bir aralık devlet-i 'aliyeye teyyare mübaya'a eyleyeceğinden dolayı ba'zı tüccardan i'ane topladığı ve ahiren Almanya'ya giderek şehzadegân hazretlerinden birisinin mürebbiliğine ta'yin edildiği ve bir Türk müşir beyin damadı olub ordu-yı Osmaniyenin muharr-i zabıtanından bulunduğu ve Meclis-i Mebusan azası olmak istediğini beyan ettiği ve dolandırıcı olduğu hakkında üzere ve niyet nam mü'esseseyi ticariye tarafından bir beyanat neşredilmesi üzerine iktiza davetine kıyam etmiş ise de müessese-i mezkurenin merkum mebus olacağı istihbaratı üzerine Devlet-i Aliye-i Osmani ve Almanya beyninde mü'essis-i maharatına su-i te'siri ika eder ze'amiyla uzlaşma tarikine tevessül eylediği ve cereyan tahkikatına nazaren merkum Zekinin hakikaten zeki bir dolandırıcı olduğu ve teşebbüsat-ı mehiranesinin pek mutecasirane bulunduğu anlaşılmış ve kendisinin her halde hudud-u haricine ihracı dahiliye nezaret-i celilesine daha evvelce 'arz edilmiş efendim.

Polis Müdiri Umumisi
Ahmet
29 Haziran sene 332[9]

İngiliz gazetesi *Times*'da 1916'da yayınlanan bir yazıya göre Mehmed Zeki Bey, Fehmi Paşa'nın görevlendirmesi ile Osmanlı Devleti namına da casusluk yapmış, Balkan Savaşları sırasında İttihat ve Terakki'ye yakın bir kişi olarak Ermenilere karşı mücadele etmiştir:

> Türk meyanında bulunduğu müddet zarfında polis müdiri bulunan Fehmi Paşa'nın casusluk vazifesini inha etmiş ve müddet-i müdire ve vazife-i mezkureye inha eylemişdir...

9 **BOA**, HR, SYS, 2267/85, 12 Temmuz 1916.

Levent Şahverdi Arşivi

> Muma-ileyh der-'akab (Mehmed Zeki) namıyla yâd edilmek üzere ihtida etmiş ve Rum olan familyasını terk etmişdir. Muma-ileyh der-'akab İttihad-ı terakkinin bir hafiyesi olmuş ve Anadolu eşrafından birinin kızıyla 'akd-ı izdivaç etmişdir. Mumaileyh Fransız ve Türkçe olmak üzere (Millî Müdafaa) namıyla bir gazetenin neşrine teşebbüs etmiştir. Ve bu suretle kısmen Alman taraftarlığını tercih etmiştir. Mumaileyh Balkan Muharebesi esnasında İttihad ve Terakki'nin en muntazır bir 'anasırı olmuş ve garbliler ile Ermenilere şiddetli hücumlarda bulunmuştur. Merkumun nüfuzu bunu ta'kib seneler zarfında 'ale't-tedric kesb-i kuvvet etmeğe başlamışdır. Muma-ileyh…… hareketi, İttihad ve Terakkinin kendisine refik ve muzahir bulmak hususunda ne derece tetkikatında bulunduğu vası' bir surette tasvir eder[10].

Bütün bu olumsuzluklarıyla, çevresinde "*karanlık bir geçmişe sahip*" kişi olarak ünlenen Mehmed Zeki Bey hakkında Alman Dışişleri ile Alman Savaş Bakanlığı'nda birçok olumsuz rapor kaleme alınmış olmasına, hatta; "*Bütün Pera'da söylendiği gibi, böylesi bir kişiye sadece eldivenle hatta bir ateş maşasıyla dokunulmalı*[11]" gibi bir not düşülmesine rağmen, kendisine *özel görev* verilmesi şaşırtıcı bir durumdur. Mehmed Zeki'nin güvenilmez bir kişi olduğu Alman Dışişleri'ne ait bir sır değildir. İngiliz istihbaratınca 1917'de hakkında hazırlanan kısa bir bilgi notunda, Mehmed Zeki Bey'den, Mısır'da kaleme aldığı yazılardan dolayı, "*Küstah bir şantajcı*" olarak bahsedilmektedir:

> *Millî Savunma*'nın editörü. Gerçek adı Kaptan George Nelkene Weldberg. Mısır'da küstah bir şantajcı olarak iyi bilinir. Karma mahkeme tarafından iki yıl ağır hapse mahkûm edildi. Ancak İstanbul'a kaçtı ve İslamcı olduğunu iddia etti. Öncelikle Galiçya Yahudisi ve bir ara Amerikan vatandaşı olan ve Krupp (Alman Savaş Sanayi Şirketi) tarafından iyi ücret ödenen biri. Bir keresinde yabancı bir büyükelçilikte, Abdülhamid'in en büyük hatasının Ermenileri tamamen ortadan kaldırmaması olduğunu söyledi. Şimdi Bulgaristan'da "Türk-Bulgar Ticaret Komitesi" adı verilen bir örgütün başında[12].

---

10 **BOA**, HR, SYS, 2267/85, 13 Ağustos 1916 tarihli **Times** gazetesinden.

11 Stuermer, **a.g.e.**, 124.

12 Bülent Özdemir, **İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s.91.

Levent Şahverdi Arşivi

Stuermer kitabında, resmi Türk makamlarının da Zeki Bey'den hiç hoşlanmadığını belirtmektedir. Osmanlı Matbuatı Genel Müdürü'nün, bir defasında kendisine, "*bu kirli adamın bürosunu kapatmak için, sadece Gazetesinde yapacağı ilk gafını bekliyoruz*[13]" dediğini aktarmaktadır. Nitekim gazetesinde, mevcut kanunlar gereği, sansür bürosuna onaylatmadan yayınladığı önemsiz askerî bir haber sakıncalı bulunarak gazetesi kapatılmış ve sonrasında sınır dışı edilmiştir[14]. Böylece İstanbul'dan küskün bir şekilde Berlin'e giderek *Millî Müdafaa* gazetesini orada da yayınlamış, ancak bu sefer İttihat ve Terakki aleyhine yayın faaliyeti yürütmüştür. Bu durumdan haberdar olan Enver Paşa, Mehmed Zeki Bey'in Almanya'da Osmanlı Devleti aleyhine yayın faaliyeti yürütmesinden dolayı, Alman Dışişleri'nin haberdar edilmesi ve gazetesinin yayınının durdurulması için girişimlere başlanması ile ilgili Osmanlı Hariciyesi'ne bir talimat göndermiştir:

Hariciye Nezaret-i Celilesine

Devletlû efendim hazretleri

Evvelce İstanbul'da Müdafaa-ı Milliye namında Türkçe ve Almanca gazete sahibi serseri Zeki, Almanya sefaretine çatarak sansüre götürmeden neşrettiği bir telgraftan dolayı gazetesi birkaç gün için kapatılmış ve meskûn olan mahiyeti hakkında polisten vaki' olan istifsara sorgu merbut rapor alınmış bunun üzerine merkum memleket haricine çıkarılmıştı. Elyevm Berlin'de hiçbir hak ve salahiyeti olmadığı halde merbut fotoğraf kopyalarında görüleceği vecihle Osmanlı Müdafaa-yı Milliye namında yeniden bir gazete çıkarıp dolandırıcılığa ve memleketimizin haysiyetiyle oynamaya başlamış olduğu cihetle merkumun ma'sabakından bahs eyleyerek bu namda bir gazete çıkarmasına Alman Hükümetince müsaade edildiğine teessüfle beraber gazetesinin kapanması hususunda siyasiyede bulunarak neticesinin itası rica olunur.

Olbabda emr u ferman hazret-i men lehül emrindir.

Başkumandan Vekili Enver

4 şubat 1918[15]

13 Stuermer, **a.g.e.**, s.126.

14 Stuermer, **a.g.e.**, s.126.

15 **BOA**, HR, SYS, 2267/85, 4.2.1918.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaş yenilgisi sonrasında Berlin'e kaçan kimi üst düzey Jön Türk subaylarına yakınlaşmaya çalışmış ise de bunda başarılı olamamış ve dışlanmıştır. Orada kızgınlıkla, gelecekte planladığı işlerinin önüne bir engel olacağını ön göremeden, "*Alman Cumhuriyeti'nin hırsız-katil misafirleri*" başlıklı kitabı kaleme alacaktır[16].

Cumhuriyet Yıllarında Mehmed Zeki: TUCO

Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle sonuçlanan savaş yenilgisinden ve çalkantılı Millî Mücadele sürecinden sonra, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde suların durulmasıyla beraber Mehmed Zeki Bey bir kez daha sahneye çıkmıştır. Cumhuriyetin ilanını takip eden yılda, yeni bir başlangıç yapmak üzere Türkiye'ye dönmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında oluşan olumsuz imajının unutulduğunu düşünerek, Türk bürokrasisinden etkin isimlerin de desteğini sağlamak suretiyle yeni bir iş planı hazırlamıştır. Bu bağlamda, Alman firmalarına Türkiye'de yatırım imkânları ile ilgili danışmanlık yapmak ve aracılık etmek üzere *TUCO* adında bir şirket kurmuştur. Şirketin ortakları arasında, Türk bürokrasisinden Galip Kemal Bey ile Mehmed Sabit Bey de bulunmaktadır. *TUCO*'nun Almanya'daki temsilcisi ise Bad Salzuflen (Lippe), Wenkenstrasse 45 adresinde ikamet eden mühendis Richard Faber'dir[17]. *Auskunftei W. Schimmelpfenng* danışmanlık şirketince, TUCO'nun Almanya ayağı olan Faber hakkında kısa bir rapor hazırlanmış ve Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Buna göre Faber, 1888'de Ragensburg'da doğmuş ve 1922'de Almanya'nın Herford kentinden, Salzuflen'e eşiyle gelerek orada yerleşmiştir. Çalışkan ve girişimci biri olarak tanımlanan Faber, Salzuflen'de bazı firmaların tarım makineleri ve elektrikli aletler temsilciliklerini yürütmüştür. Yıllarca yurtdışında yaşayan Faber, Türkiye'de de bulunmuş, burada üst düzey bürokratlarla tanışmış ve bu sayede iş ilişkileri geliştirmiştir[18].

Mehmed Zeki, TUCO şirketiyle ilgili iki faaliyet kolu belirlemiştir. Birinci kolun, firma yetkilileri ile görüşmeler yapması, fabrika kurmak isteyenlere

16 Bakınız: 2. Dipnot.

17 Mehmed Zeki, "Turquie –Consortium. TUCO", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 16 Dezember 1924.

18 Auskunftei W. Schimmelpfenng, "Richard Faber…….Ingenieur-, an das Auswaertige Amt, zu Hd. d. Herrn Gesandten Erythropel", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 12 Januar 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de ön ayak olması ve hükûmet ile ilişkileri düzenlemesi planlanmıştır. Şirketin ikinci kolu ise basın-yayın faaliyetlerinden sorumlu olacaktır. Mehmed Zeki Bey'in sahibi olduğu *La Petit Journal Illustré* ile *La Défense Nationale* gazeteleri ikinci kola bağlı olarak çalışacak ve firmaların reklamları bu gazetelerin sayfalarında yer alacaktır. *TUCO* şirketinin faaliyet alanlarının Anadolu'nun birçok bölgesine genişletilmesi ve Ankara, İzmir, Konya, Antalya, Samsun, Trabzon, Sivas, Malatya, Adana, İzmit ve Eskişehir'de bayilikler açılması planlanmıştır[19].

Mehmed Zeki Bey, *La Petit Journal Illustré* de kaleme aldığı yazılarda sık sık kendi firmasının reklamını yapmış yabancı yatırımcıların dikkatini Türkiye'deki yatırım fırsatlarına çekmeye çalışmıştır. Mehmed Zeki Bey'e göre, Cumhuriyetin ilk yıllarında, sanayisi yok denecek kadar az olan Türkiye, sanayi ürünleri ithal etmek durumundadır. Dolayısıyla genç Türkiye Cumhuriyeti, yabancı yatırımcılar için cazip bir pazar konumundadır. Mehmed Zeki Bey yazılarında, Alman, Fransız ve Amerikalı sanayici ve yatırımcıları Türkiye'deki iş imkânları üzerine bilgilendirmekte, işlerin nasıl döndüğünü anlatmaktadır. Buna göre Türkiye ile iş yapan sanayi çevrelerinin büyük çoğunluğu, işlerini temsilcilikler aracılığı ile yürütmektedir. Temsilciler, ülkenin ihtiyaçlarını ve yatırım imkânlarını tespit ederek, pazarın nabzını tutmakta, sağlam ve güvenilir bilgilerle partnerlerini yönlendirmektedirler. Mehmed Zeki, yazılarında, firmalar açısından dürüst, güvenilir ve çalışkan bir temsilci bulmanın önemini vurgulamaktadır. Ona göre, Türkiye'de iş yapmak isteyen firmaların temsilcileri, iktidar çevresi ile yakın ve sıcak ilişkiler kurabilmeli, artık her şeyin Türk olduğu yeni Türkiye'de, temsilciler de Türk olmalıdır. Mehmed Zeki Bey, yazılarında Alman firmaların, Türkiye'deki temsilciliklerini sadece Türklere vermeleri gerektiğini savunmuştur. Ona göre Türkiye'de Alman firmalarını hakkıyla temsil edecek yeterince Türk iş adamı vardır ve Alman firmaları bu insanları değerlendirmelidir[20]. Her ne kadar isim vermese de, yazılarından, kendini, Almanlardan oluşan Tötonya kulübü üyelerine alternatif olacak en uygun temsilci olarak işaret ettiği anlaşılmaktadır.

19 Mehmed Zeki, "Turquie –Consortium. TUCO", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 16 Dezember 1924.

20 Mehmet Zeki, **Le Petit Journal Illustré**, 15/31 Janvier 1925, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Almanya Gezisi

Mehmed Zeki Bey, şirketini kurduktan sonra Türkiye'deki cazip pazar ve yatırım imkânları hakkında Alman sanayicileri bilgilendirmek, onları kendisi kanalıyla Türkiye'de iş yapmaya ikna etmek ve *TUCO*'nun tanıtımını yapmak üzere 1924 yılında Almanya'ya 5 aylık bir iş gezisi düzenlemiştir. Hızla sanayileşmek isteyen genç Cumhuriyetin mevcut ekonomik ve siyasi durumunu iyi analiz eden Mehmed Zeki Bey, gelişmiş bir sanayi ülkesi olmasına rağmen, savaş sonrasında sosyal, siyasi ve ekonomik sıkıntılarla boğuşan Almanya'daki sanayi çevrelerinin, böylesi bakir bir pazara kayıtsız kalmayacaklarını öngörmüştür. Ayrıca daha önceden beraber çalıştığı güçlü Alman sanayi firması *Krupp*'un referansına sahip, Türkiye'de nüfuz sahibi, deneyimli bir gazeteci aracılığıyla Türkiye pazarına girmek isteyeceklerinden emindir. Zira kendisini Almanya gezisi boyunca, *Menba*, *Défence Nationale* ve *Petit Journal Illustré* gazetelerinin yazı işleri müdürü olarak tanıtmış, iş adamlığının yanı sıra gazeteci kimliğini devamlı ön planda tutmuştur.

Mehmet Zeki Bey'in Almanya'da Ziyaret Ettiği Bazı Firmalar ve Mektuplaşmalar

Böylece Mehmed Zeki Bey, Almanya seyahatinde birçok sanayi kuruluşunu gazeteci kimliği ile ziyaret etmiş ve şirket yetkililerine Türkiye'de iş yapmaları için ön ayak olmayı teklif etmiştir. Ayrıca birçok firmaya, *TUCO* şirketinin faaliyet alanlarını açıklayan sirküler mektup göndererek onları Berlin'de yapılacak tanıtım toplantısına davet etmiştir:

> Bilindiği üzere hâlihazırda Türkiye'de her şeye ihtiyaç duyuluyor ve durum müsait. Bu ziyaretimin asıl amacı Alman fabrikatörleri Türk tüccarlarıyla bir araya getirmektir. Kısa bir süre için burada bulunduğumdan ve Salı günü Berlin'e seyahat edeceğimden dolayı, şayet sizi ziyaret etmemi arzu ederseniz, aşağıdaki adrese telgraf gönderme inceliğinde bulunmanızı rica ederim. Ziyaret amacım Türkiye ile iş yapmaya ilgi duyan firmalara yöneliktir.
>
> Mehmet Zeki Bey, Berlin
> Saygılarımla[21]

21 Mehmed Zeki, "Circularbrief", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin den Hotel Sept.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmed Zeki Bey tarafından ziyaret edilmiş veya davet mektubu almış bazı firmaların yöneticileri, onunla ilgili güvenilir bir kaynaktan bilgi alma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu amaçla Alman Dışişleri'ne Mehmed Zeki Bey'in sağlam ve güvenilir bir kişi olup olmadığını, onunla iş yapılıp yapılamayacağını sormuşlardır.

Dr. Bernhardi Sohn (Spezialmaschinenfabrik für moderne Baustoffe u. Brikettierungs Anlagen)

Mehmet Zeki Bey, 1924 Haziran sonlarında Leipzig'de, Dr. Bernhardi Sohn firmasını ziyaret etmiştir. Bu firma, yeni kurulacak tesisler için modern inşaat malzemeleri ve briket üreten bir makine fabrikasıdır. Firma yetkilisinin Alman Dışişleri'ne yazdığı mektupta, kendini *Menba*, *Défence Nationale* ve *Petit Journal Illustré* gazetelerinin yazı işleri müdürü olarak tanıtan Mehmet Zeki'nin planlarından bahsedilmektedir. Buna göre Zeki Bey İstanbul'da büyük bir firma kurmayı planlamakta, bu amacı için *Bernhardi* firmasından makine parçaları talep etmektedir. Zeki Bey ile görüşen firma yetkilisi dışişlerinden söz konusu şahısla ilgili bilgi talep etmiştir[22].

HAWA. Hannoversche Waggonfabrik AG

Mehmet Zeki Bey, Hannover'de bulunan *Hawa* vagon fabrikasının yetkilileriyle görüşmüş ve onları 20 Ağustos'ta saat 11.00'de Berlin'deki Eden otelinin salonunda gerçekleşecek olan *Tuco*'nun toplantısına davet etmiştir. Görüşmede kendini *Petit Journal Illustré* gazetesinin yazı işleri müdürü olarak tanıtmıştır. Bunun üzerine firma yetkilisi, Alman dışişlerinden söz konusu şahıs ile ilgili acil bilgi talep etmiştir[23].

GOTTFRIED KEIL A.-G. Maschinenfabrik und Mühlenbau –Anstalt Magdeburg

Mehmed Zeki, Magdeburg'da bulunan *Gottfried Keil* firmasını ziyaret etmiştir. Firma yetkilisine projelerinden bahsetmiş, Türkiye ile iş yapmak isteyen

22 Dr. Bernhardi Sohn, "an das Auswärtige Amt", **AAPA**, Kent, R 78555, Leipzig, 30 Juli 1924.

23 HAWA, Hannoversche Wagonsfabrik, "an das Auswärtige Amt, Handelsabteilung-Türkei", **AAPA**, Kent, R 78555, Hannover, 19 August 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

Firmalar ile Berlin Eden Otel'de bir toplantı yapacağını ve bu toplantıda gerekli kaynaklar için bir fon oluşturacağını belirtmiştir. Gerekli harcamalar için başlangıçta 500 ila 2.500 Mark arasında paraya ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Bunun için Berlin'de düzenleyeceği toplantıda davetlilerden katılım parası adı altında maddi destek istemektedir. *Gottfried Keil* makine fabrikası yetkilisi Alman Dışişleri'ne yazdığı 17 Eylül 1924 tarihli mektupta Mehmed Zeki'nin ziyaretinden bahsetmekte ve gazeteci kimliğini kullanan bu şahsın Türkiye'de etkili bir çevresi olup olmadığını sormaktadır[24].

Deutsche Zündholz-Maschinen-Fabrik G.m.b.H.

Mehmed Zeki Bey *Deutsche Zündholz-Maschinen-Fabrik G.m.b.H*. firması ile de iletişime geçmiştir. Söz konusu firma ise, cevaben yazdığı mektupta Mehmet Zeki Bey ile çalışmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Bu çerçevede, firmanın ürünlerinin satış hakkı ve aynı zamanda Türkiye'de firma ilişkilerinin sorumluluğu *TUCO*'ya verilmiştir: "*Makinelerimizin Türkiye'deki satış ve her alandaki ilişkilerimizi yürütme hakkına size veya kurulu organizasyona aittir*[25]." Anlaşma, her satış için özel olarak belirlenecek bir provizyona dayanmaktadır. Ayrıca, Mehmed Zeki Bey'in *Deutsche Zündholz-Maschinen-Fabrik* firmasına Türkiye'de fabrika açma teklifi de firma yetkililerince sıcak karşılanmıştır. Bütün bu işlemlerin ön hazırlığı için Mehmed Zeki Bey'e 1.000 Mark tutarında bir para ödenmiştir[26].

Alman Dışişleri'nin Firmalara Cevabı

Teklifi cazip bulan bazı Alman firmalarının yetkilileri Mehmet Zeki Bey hakkında bilgi sahibi olma gereği duyarak Alman Dışişleri ile iletişime geçmişlerdir. Bunun üzerine ilk olarak Berlin'den Freiherrn von Richthofen, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny ile temasa geçmiş ve söz konusu gazeteci hakkında firmalara iletmek üzere rapor istemiştir. Bunun üzerine büyükelçi Nadolny, Mehmet Zeki Bey hakkında hızlıca araştırma yapmıştır. Bu amaçla,

---

24 GOTTFRIED KEIL A.-G. Maschinenfabrik und Mühlenbau, "Ministerium des Äußeren", **AAPA**, Kent, R 78555, Magdeburg, 17 September 1924.

25 Deutsche Zündholz-Maschinen-Fabrik G.m.b.H, "Herrn Mehmed Zeki Bey, z.Zt. Berlin Eden Hotel", **AAPA**, Kent, R 78555, Reinickandorf, den 9 September 1924.

26 Deutsche Zündholz-Maschinen-Fabrik G.m.b.H, "Herrn Mehmed Zeki Bey, z.Zt. Berlin Eden Hotel", **AAPA**, Kent, R 78555, Reinickandorf, den 9 September 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmed Zeki Bey'i İstanbul'daki Alman kolonisi *Tötonya Kulübü* üyelerinden sormuş ve elde ettiği bilgileri bir rapor halinde Berlin'e göndermiştir[27]. Freiherrn von Richthofen ise bu bilgileri ivedilikle; Hamburg, Bremen, Nürnberg, Leipzig, Stuttgart, München, Hannover, Mannheim, Altona, Königsberg, Breslau, Oppeln ve Braunschweig gibi Almanya'nın diğer kentlerinde bulunan ticaret odalarına aktarmıştır[28].

Mehmed Zeki Bey Hakkında Hazırlanan Rapor

Söz konusu rapor büyük oranda, Mehmed Zeki'nin I. Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetlerini referans alarak hazırlanmıştır. Buna göre, Kaptan Waldberg J. Nelken rumuzlu Mehmed Zeki, 1920'li yılların başlarında İtilaf güçlerinin işgali altındaki İstanbul'da, *Petit Journal Illustré* adında; Fransızca, İngilizce, Almanca ve Türkçe dillerinde haftalık yayınlanan, önemsiz ve hatta neredeyse hiç okuyucusu bulunmayan bir gazetenin kurucusudur. Mehmed Zeki'den; Türkiye ve Avrupa'da (özellikle Alman çevrelerde) hiç sevilmeyen, güvenilmez bir şahsiyet olarak bahsedilmekte ve tehlikeli bir dil cambazı ve hatta dolandırıcı olduğundan dolayı kendisinden uzak durulmasının en isabetli davranış olacağı tavsiye edilmektedir[29]. Ayrıca 1918-1919'da işlediği bir suçtan ötürü tutuklandığı ve sınır dışı edildiği, gazeteci kimliğini, ticari amaçları için bir basamak olarak kullandığının altı çizilmiştir[30].

Mehmet Zeki Bey'in Protestosu

Mehmet Zeki, kendisi hakkında kaleme alınan rapordan haberdar olmuş ve büyük üzüntü yaşamıştır. İlk iş olarak, uzun yıllardan beri tanıdığı ve arkadaşım dediği Alman Dışişleri Bakanı Dr. Gustav Stresemann'a, durumu açıklayan sitem dolu uzun bir mektup yazmıştır. Mektupta eski dostundan destek talep etmiştir: "*Ekselansları, beni uzun yıllardan beri tanıyorsunuz ve Siz de biliyorsunuz ki, Al-*

27 Rudolf Nadolny, "Mehmed Zeki Bey", **AAPA**, *Kent*, *R 78555*, Konstantinopel, 25 Juli 1924.

28 Freiherrn von Richthofen, "Sämtliche Zweigstellen (auch Reichsnachrichtenstellen) für Aussenhandel des A.A.", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 15 August 1924.

29 Rudolf Nadolny, "Mehmed Zeki Bey", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 25 Juli 1924.

30 Freiherrn von Richthofen, "Sämtliche Zweigstellen (auch Reichsnachrichtenstellen) für Aussenhandel des A.A.", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 15 August 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

man Dışişleri'nden bazı kişiler beni böyle bir yöntem ile ilk kez arkamdan bıçaklamıyorlar[31]."

Mektubundan anlaşıldığı kadarıyla, Mehmet Zeki Bey'in, bakan Gustav ile tanışıklığı I. Dünya Savaşı yıllarına uzanmaktadır. 1916'da Stresemann, yukarıda bahsi geçen olaylardan ötürü Mehmet Zeki Bey'i İstanbul'daki bürosunda ziyaret etmiş ve mağdur edilmesine kızmıştır. Dışişleri Bakanı Gustav'dan, kendisini hedef alan karalama kampanyasının ayrıntılı araştırılmasını ve sorumluların cezalandırılmasını istemektedir. Ona göre kendisi hakkında hazırlanan bu raporlar, İstanbul'daki Tötonya çevresinden birtakım gazetecilerle ilişkilidir. Söz konusu gazeteciler I. Dünya Savaşı yıllarında Alman propagandası amacıyla çıkarılan *Osmanischen Lloyd* gazetesini devam ettirmek isteyenlerdir. Ve hâlihazırda Tötonya kulübünün basın komisyonunda görevlidirler. Bu olumsuz raporların sebebi Zeki Bey'in gazetesinin Almanca yayınlanması ve Alman firmalardan birçok reklam almasıdır. Bu durum, Zeki Bey'i onlar için tehlikeli bir rakip konumuna getirmektedir. Buradan hareketle Mehmed Zeki Bey, rekabet ortamından rahatsız olan Tötonya basın komisyonu üyelerinin, kendisini kıskançlık içinde baltalamaya çalıştığını düşünmektedir. Çünkü Alman firmalardan elde edilen reklam gelirlerini paylaşacakları bir rakip istememektedirler. Zeki Bey, bu karalama kampanyasından, Almanya'nın bilindik gazetelerinden *Deutsche Allgemeinen Zeitung* yazarı ve İstanbul'da *Lokal-Anzeiger* gazetesinin editörü Hans Rabe'yi baş sorumlu olarak işaret etmiştir. Zira Rabe, Zeki Bey'i moral açıdan çökertmek ve Alman firmaları nezdindeki itibarını sıfırlamak için, Alman konsolosluğunda görevli bir yetkiliden yardım almıştır. Zeki Bey, Alman Dışişleri Bakanı Gustav'dan kendisini temize çıkarması ve Alman firmaları nezdinde itibarını iade etmesi için yardım talep etmiştir. Şayet bakan desteğini esirgemez ise, gelecekte Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesine katkı yapmaya devam edeceğini belirtmiştir. Mehmet Zeki Bey mektubunda, *Alman çıkarları için büyük bir sorumluluk üstlenen* eski dostunu, bu çıkarların tersine çalışan kişilere karşı önlem almaya davet etmiştir[32].

---

31 Mehmed Zeki, "An seine Exzellenz Dr. Gustav Stresemann- Minister des Äußeren", **AAPA**, Kent, R 78555, Constantinople, 7 November 1924.

32 Mehmed Zeki, "An seine Exzellenz Dr. Gustav Stresemann - Minister des Äußeren", **AAPA**, Kent, R 78555, Constantinople, 7 November 1924. (Jäschke sistemi ile 1916'da Dr. Gustav'ın İstanbul'da Zeki Bey'i ziyaret etmesine vesile olan olumsuz sürecin kastedildiği düşünülmektedir.)

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük bir haksızlıkla karşı karşıya kaldığını düşünen Mehmed Zeki Bey, Alman Büyükelçiliği'nde de bir muhatap arayışına girmiştir. Bu bağlamda elçilik müşaviri Holstein ile görüşmüştür. Holstein, Mehmed Zeki'ye, Berlin'e gönderilen olumsuz raporun elçilik aracılığıyla gitmediğini ve büyükelçi Nadolny'nin konuyla bir ilgisi olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Berlin'e telgraf çekerek söz konusu durum hakkında açıklama isteyeceğini bildirmiştir[33].

İstanbul'daki Alman Konsolosluğu'ndan doyurucu bir cevap alamayan Mehmet Zeki Bey, dışişleri bakanına gönderdiği benzer bir mektubu daha sert bir ton ile Alman büyükelçisi Nadolny ile Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'na da göndermiştir. Mektubunda ilgili makamlarla iletişime geçmeye çalıştığını ancak sorularına hiçbir cevap alamadığını ve Alman Dışişleri'nin suskunluğu devam ederse, konuyu sahibi olduğu gazeteler aracılığıyla kamuoyu ile paylaşacağını, kendisi hakkında olumsuz rapor kaleme alanlar hakkında ise hukuki yollara başvuracağını belirmiştir. Ayrıca bu konunun kendisi için bir şeref ve namus meselesi olduğunun altını çizmiştir[34].

Mehmed Zeki Bey, bütün çabalarına rağmen Alman Dışişleri'nden beklediği cevabı alamamıştır. Bunun üzerine, daha önce belirttiği üzere, konuyu, sahibi olduğu *Le Petit Journal Illustré* gazetesine taşımıştır. Burada dışişleri bakanına gönderdiği mektubun bir kısmına yer vermiş, şayet iki hafta içinde Alman dışişlerinden bir açıklama yapılmaz ise diğer protesto mektuplarını da bir sonraki sayıda yayınlayacağını ve 5 aylık Almanya gezisinde yaşadıklarını paylaşacağını duyurmuştur. Gazetenin sonraki sayılarında ise Kaiser dönemi ile Weimer dönemi Alman hükümetleri arasında karşılaştırma yapacağı bir yazı dizisi kaleme alacağını ve *Alman hükümetinin gerçek yüzünü* açığa çıkaracağını belirtmiştir[35].

Mehmed Zeki Bey gönderdiği mektuplarına cevap alamayınca, mektupların yerine ulaşmadığını düşünerek Dışişleri Bakanı Gustav Stresemann'a ikinci bir mektup daha yazmıştır. Bu mektubunda, İstanbul'daki Alman Konsolosluğu'nun ve özellikle Nadolny'nin konuya duyarsızlığından şikâyetçi olmuş, bir kez daha eski arkadaşından yardım talep etmiştir: "*Bugün Sayın Nadolny'e ilişikteki mektubu yazdım. Ancak görünüyor ki, Sayın Nadolny'in hiçbir mektuba cevap verme alış-*

33 Avis, **Le Petit Journal Illustré**, 15/31 Janvier 1925.

34 Mehmed Zeki, "seine Exzellenz Herrn Nadolny Botschafter des deutschen Reichs", **AAPA**, Kent, R 78555, Constantinople, 28 November 1924.

35 Avis, **Le Petit Journal Illustré**, 15/31 Janvier 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

kanlığı yok. Dışişleri Bakanlığı'nın zirvesinde bulunan siz ekselansları; umuyorum ki bu saçmalık, sahip olduğunuz enerji sayesinde son bulacaktır[36]." Dr. Stresemann'a 18 Şubat'ta yazdığı başka bir mektupta kendisi hakkında olumsuz raporu servis eden dışişleri çalışanı von Prittwitz'i şikâyet etmekte ve gerekeni yapması için ricada bulunmaktadır:

> Bu olaylarla ilgili bir konuyu bilginize sunmak isterim. Dışişlerinin Türkiye bölümünde çalışan aptal bir genç, Alman bir beye benim hakkımda aşağıdaki ifade kullanmıştır: 'Zeki Bey, ortalıkta gezen en büyük yalancı ve dolandırıcıdır ve hatta bir genel evin sahibidir. Hiçbir şartta onunla iş yapılmamalıdır. Zira ona her verilen para kaybedilmiştir.' Sanırım bu çocuğun adı von Prittwitz'dir. Ekselansları, size cevapsız kalan birçok mektup gönderdim ve hepsi belgelidir. Dahası, bakanlığınız çalışanlarının, Türk konsolosluğu ile Berlin'deki büyükelçilikte, entrikalarla aleyhime girişimlerde bulundular. Ancak dediğim gibi, Ekselansları, bütün delillere sahibim ve bildiğiniz üzere, namusumu kendi elimle temizlemek için daha çok sabretmeyeceğim[37].

Mehmed Zeki Bey, ilerleyen süreçte ısrarla büyükelçi Rudolf Nadolny'e ve dışişlerine cevapsız kalacak birçok mektup daha göndermiştir[38]. Ancak Nadolny gibi Alman Dışişleri Bakanı Dr. Stresemann da Mehmed Zeki Bey'in mektuplarına cevap vermemiştir. Nitekim Berlin'den Almanya'nın İstanbul Konsolosluğu'na, Mehmed Zeki'nin Dışişleri Bakanı Stresemann'a gönderdiği 18, 21 ve 27 Şubat 1925 tarihli üç mektubunun bakana iletildiği, bakanın ise cevap yazma niyetinde olmadığı belirtilmiştir[39].

---

36 Mehmed Zeki, "An seine Exzellenz Dr. Gustav Stresemann", **AAPA**, Kent, R 78555, 28 Januar 1925,

37 Mehmed Zeki, "Seine Exzellenz Herrn Dr. Gustav Stresemann", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 18 Januar 1925,

38 Mehmed Zeki, "seine Exzellenz Herrn Nadolny. Botschafter der Deutschen Gesandtschaft", **AAPA**, Kent, R 78555, 18 Februar 1925; Mehmed Zeki, "seine Exzellenz Herrn Nadolny. Botschafter der Deutschen Gesandtschaft", **AAPA**, Kent, R 78555, 21 Februar 1925; Mehmed Zeki, "seine Exzellenz Herrn Nadolny. Botschafter der Deutschen Gesandtschaft", **AAPA**, Kent, R 78555, 27 Februar 1925.

39 "An die Deutsche Gesandschaft in Konstantinopel - Zu III 0 509", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 25 Februar 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

Hukuki Süreç

Bütün uyarılarına ve ricalarına rağmen olumlu bir gelişme olmamış, Alman makamlarından kendisi ile görüşecek bir muhatap dahi bulamamıştır. Bu durum karşısında, Zeki Bey son çare olarak konuyu hukuki boyuta taşımış, kendisi hakkında hazırlanan olumsuz rapora imza atan Tötonya kulübü üyelerine hakaret davası açmıştır. Davalılar arasında *Heydebreck* firmasından Kurt von Heydebreck, *Deutsche Levante-Linie* yönetim kurulu üyesi Rudolf Lindemann, *W. Maerklin & Co.* firmasından Wilhelm Maerklin, *Mueller und Galani – İnternationale Transporte* firmasından *C. A. Mueller, Herter & Plathner* firmasından Hermann Plathner, *C. Froehlich* firmasından W. Edmund Ruff ve Yarbay Hans Rabe vardır[40].

Davalı kişilerle ilgili polis soruşturması sonrasında listede adı geçen bazı kişiler, Zeki Bey hakkında yazılan rapor ile ilgili bilgilerinin olmadığını, adlarının, haberleri olmadan kullanıldığını belirtmişlerdir. Ayrıca Mehmed Zeki Bey, ilişkilerini kullanarak kendisi hakkında yürütülen karalama kampanyası ile ilgili *Cumhuriyet* gazetesinde bir haber yayınlanmasını sağlamıştır. Böylece *Cumhuriyet*'te Tötonya kulübü üyelerine karşı açılan hakaret davası ile ilgili kısa bir habere yer verilmiştir. Haberde, İstanbul'daki Alman kolonisinden bir kişinin iş yapmak üzere Almanya'ya giden Mehmed Zeki hakkında, hakarete varan iddialar içeren bir rapor kaleme aldığı ve bu raporu Berlin'deki ilgili makamlara gönderdiği yazılmaktadır. Bunun üzerine Mehmed Zeki'nin konuyu mahkemeye taşıdığı ve 4. Ceza mahkemesinin yakın zamanda bir karara varacağı belirtilmektedir[41].

Mehmed Zeki Bey, hukuki süreç devam ederken, *Le Petit Journal Illustré*'in bir sonraki sayısında, "*İstanbul'daki Alman kolonisi ile Tötonya kulübü aleyhine muazzam bir dava*" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Burada başta, *Tötonya* kulübü başkanı, işadamı Ruff olmak üzere kulüp üyelerine yönelik sözlü saldırılarda bulunmuştur[42].

Davalıların Koruma Talebi ve Alman Makamlarının Girişimleri

Mehmed Zeki Bey'in başlattığı hukuki süreç karşısında Tötonya kulübünden davalılar paniklemiş ve hemen Alman Konsolosluğu ile irtibata geçerek, hukuki

40 Mehmet Zeki, **Le Petit Journal Illustré**, 15/31 Janvier 1925, s. 4-5.

41 "Alman Propagandası ve bir Süreç", **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1925.

42 Mehmet Zeki, **Le Petit Journal Illustré**, 15/31 Mars 1925, s. 15-17.

Levent Şahverdi Arşivi

koruma talep etmişler, Alman Büyükelçiliği'nin hukuki sürece müdahil olmasını ve onları savunmasını istemişlerdir.

Davalılardan W. Edmund Ruff, W. Maerklin, H. Rabe, H. Plathner, Lindeman ve Heydebreck Alman başbakanına, karşılaştıkları durumu özetleyen ortak imzalı bir mektup yazmışlardır. Mektupta Alman Hükûmeti'nin yasal korumasını talep etmişlerdir: "*Ekselansları, aşağıda imzası bulunan biz İstanbul Alman Kolonisinin üyeleri, sizden devlet koruması altına alınmamızı ve İstanbul'daki Alman konsolosluğuna, bizimle ilgili meseleleri üstlenmesi için, diğer bir değişle ileride doğacak problemlerde devletlerarası resmi bir yol takip etmesi için talimat vermenizi arz ediyoruz*[43]." Mektupta, aralarında İstanbul'da ticari faaliyet gösteren Lindemann'ın, *Deutsche Levante Linie* (Alman Levant Hattı) yönetim kurulu başkanı, ayrıca büyük bir firma sahibi olan Bay Heydebreck'in, 23 Şubat 1925'te gerçekleşecek mahkemeye, sanık sıfatıyla davet edildiklerini belirtmişlerdir. Mektupta davayı açan Mehmet Zeki hakkında da bilgi paylaşmışlardır. Buna göre, eskiden Nelken adıyla bilinen Galiçya kökenli Yahudi Mehmed Zeki, güney Amerika ve Mısır'da enteresan işler yürüten maceracı bir şahsiyettir. Hâlihazırda ise bir ajan ve gazeteci olarak ticari sahada faaliyetlere girişmiştir. Bu bağlamda, Türk-Alman ticaret şirketi *TUCO*'dan ve Salz Ufen'de ikamet eden ortağı mühendis Bay J. Faber'den bahsetmişlerdir. Mektupta ayrıca, Alman Dışişleri'nin sorgusu üzerine, bir dolandırıcı olan Mehmed Zeki Bey'den uzak durulması, onunla iş yapılmaması tavsiyesinin verildiği bildirilmiştir. Alman Dışişleri ise bu görüşü, söz konusu şahıs hakkında bilgi talep eden Alman ticaret odasının ilgili birimlerine iletmiştir. Ancak bakanlık içinde çalışan kimi *patavatsızlarca* bu bilgi Mehmed Zeki'nin eline verilmiştir. Bundan sonraki süreçte, uğradığı zararları karşılamak üzere Mehmed Zeki, raporda adı geçen Tötonya üyelerine 150.000 Türk lirası değerinde tazminat davası açmıştır. Mektupta Mehmet Zeki'nin I. Dünya Savaşı öncesine uzanan hikâyesi ile ilgili belge ve bilgilerin Alman Dışişleri'nin arşivinde mevcut olduğu hatırlatılmış ve mahkeme gününe kadar belgelerin gönderilmesi talep edilmiştir[44]. Koloni üyeleri benzer bir mektubu Alman elçiliğine de göndermişler ve davaya yönelik koruma taleplerini tekrar etmişlerdir[45].

---

43 Teutonia und der deutschen ….gemeinde, "An den Herrn Reichskanzler des Deutschen Reichs", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 14 Februar 1925.

44 Teutonia und der deutschen ….gemeinde, "An den Herrn Reichskanzler des Deutschen Reichs", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 14 Februar 1925.

45 "An die Deutsche Gesandtschaft in Konstantinopel", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 14 Februar 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

Alman Basını: Hans Rabe

Mehmed Zeki Bey'in Tötonya kulübünü hedef aldığı girişimleri, Alman basınında da yankı uyandırmıştır. Özellikle Mehmet Zeki'nin başına gelen olayın baş sorumlu olarak gördüğü Hans Rabe, *Dannou Kruier* gazetesinde bir yazı kaleme almış ve Mehmet Zeki'nin, Harry Stuermer'in anılarında paylaştığı öyküsünün bir benzerini satırlarına taşımıştır. Bu anlatıya göre Romanya'da işlediği suçlardan ötürü bir kaçak olarak geldiği İstanbul'da Yunanlı bir bayanla evlenen Mehmed Zeki, burada da rahat durmamış ve kirli işlerinden dolayı takibata uğrayınca Arjantin'e gitmiştir. Orada enteresan bir iş bulmuş, Buenos Aires'te kadın tacirliği yapmıştır. Bu sayede emniyet mensupları ile ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak Arjantin'de de sıkıntı yaşamaya başlayınca bu sefer soluğu Mısır'da almıştır ve ilk iş olarak Kahire'de bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Köşesine cemiyet hayatının seçkin kişilerinin özel hayatlarını taşımak suretiyle gazetesini bir şantaj aracı olarak kullanma yoluna gitmiştir: "*Bu iş kârlı olsa gerekti, ancak emniyet güçlerinin tepkisini uyandırdı.*" Mısır'da hapis cezasına çarptırıldığını öğrenir öğrenmez, buradan da kaçarak İstanbul'a yeniden gelmiştir. Rabe, Zeki'nin bir kaçak olarak geldiği İstanbul'da Osmanlı vatandaşlığına geçerek İslam dinini kabul etmiş görünmesini, kendisini güvenceye almasının bir yöntemi olarak değerlendirmiştir. Bu radikal dönüşümden sonra, Mehmed Zeki'nin *Millî Müdafaa* gazetesini, İstanbul'daki yabancı askerî ataşelerin dikkatini çekmek ve kendine çıkar sağlayacak her türlü talebi karşılamak üzere yayınladığını iddia etmiştir. Savaş sırasında Alman yanlısı gibi görünen Mehmed Zeki, savaş sonrasında kalemi ile İtilaf güçlerinin ve özellikle Fransa'nın hizmetine girmekte gecikmemiştir. Yine de savaş sonrasında Almanya'ya kaçan *İttihat ve Terakki* ileri gelenleri gibi o da Berlin'e gelmiştir. Rabe, Zeki Bey'in, kariyerine devam etmek için, Berlin'deki Türk çevresine yanaşmaya çalıştığını, ancak İttihat ve Terakki çevresinden beklediği ilgiyi görmediğini ve dışlandığını belirtmektedir. Bu dışlamaya karşı tepkisini, Berlin'deki İttihat ve Terakki subaylarını suçlayıcı bir kitap yayınlayarak göstermiştir: "*Bir rol kapabilmek için Berlin'deki Türk kolonisine boşuna yanaştı, ancak tamamıyla dışlanınca, kızgın bir sosyal demokrata dönüştü ve 'Alman Cumhuriyetinin soyguncu-katil misafirleri' başlıklı bir kitap yayınladı.*" Anadolu'da Millî Mücadele devam ederken, o Paris'te de iş kovalamış bu süreçte Fransız makamlarından bir basın kartı almayı dahi başarmıştır. Ancak Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra İstanbul'a dönmüştür: "*Türklerin özgürlük mücadelesi zaferinden sonra ve*

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de yönetici kadro ile güçler dengesinin değişimi sırasında, Almanya'da Millî Mücadele'ye karşı takındığı tavrın gizli kalacağı umuduyla, İstanbul'da yeniden ortaya çıktı." Yazısının devamında Rabe, savaşın galibi Fransa'nın Almanya politikası hakkında da bilgi vermekte ve Mehmed Zeki'nin bu durumu çıkarları için nasıl kullandığını anlatmaktadır. Buna göre Mehmed Zeki'nin İstanbul'a geldiği 1923 sonbaharında Fransız basını, boğmak istercesine Alman ekonomisine saldırmaktadır. Alman birliğine yönelik her iftira ve karalama, bir propaganda hakkı olarak görülmektedir. İşte Alman ekonomisinin böylesine ağır bir saldırı altında olduğu dönemde, Mehmed Zeki, yeni kurduğu gazetesinde, Alman prestijini savunmaya yönelik yazılar kaleme almıştır. Böylelikle Zeki Bey'in evveliyatını bilmeyen bazı Alman girişimcileri, çevresine toplamaya muvaffak olmuştur. Ancak, zamanla İstanbul'daki Alman kolonisi güçlenip kalabalıklaştıkça, Zeki Bey onu önceden tanıyanlarca dışlanmıştır. Buna rağmen Mehmed Zeki yılmamıştır: "*Bu durum uluslararası maceracının mukavemetini sarsmadı*. *Almanlığın eteğine bir dulavrat otu gibi asılmış ve şimdilerde, deneyimli geçmişinin rehberliğinde, kişisel ilişkilerini kullanarak Almanya'da iş peşine düşmüştür*." Bu süreçte, *Millî Müdafaa* gazetesinin sahibi ve başyazarı kimliğini kullanarak, kendini *Kemalist rejimin güvenilir bir temsilcisi* olarak tanıtmıştır. Rabe, ona yardım ettikleri için *vicdansız* veya *dikkatsiz* olarak nitelendirdiği Almanların yardımlarıyla bir Anadolu şirketi kurduğunu belirtmiştir. Zeki Bey, Alman kolonisinin ileri gelenlerinden söz konusu şirket (TUCO) için destek talep etmiş, ancak bu talebi geri çevrilmiştir. Rabe'ye göre Zeki Bey'in bu reddedilişe karşılık cevabı nettir: "*Nasılsa Almanya'da ağzımı açtığımda, içine düşecek çok kişi bulunur.*" Rabe, Alman makamlarını, *Şark hırsızı* olarak nitelendirdiği Mehmed Zeki'yi, Türk makamlarına şikâyet etmeye davet ederek sonlandırmıştır: "*Bütün bunlardan dolayı, resmi Alman makamları gecikmeksizin Türk yetkililerle temasa geçmedi mi? Acaba Mehmed Zeki'nin de yüksek makamlarda Alman hamileri mi var*[46]?"

Neredeyse aynı yazı, *Hamburger Nachrichten* adlı gazetenin 22 Şubat 1925 tarihli sayısında, "*İstanbul'daki Alman kolonisi Türk yargısının önünde*" başlığıyla yayınlanmıştır. Yazarın adı kullanılmamış olsa da girişte, "*gazetemizin İstanbul daimi temsilcisi*" diye kısa bir not düşülmüştür. Bu ifade, yazarın Rabe olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Mehmed Zeki'nin köşesine taşıdığı yazılara misilleme

46 Hans Rabe, "Eine dunkle Gestalt", **Dannou Kruier**, 20 Februar 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

niteliğindeki haberde yine Mehmed Zeki'nin yukarıda geçen karanlık geçmişinden uzun uzun bahsedilmiş ve burada da onun için *Şark hırsızı* nitelendirmesinde bulunulmuştur[47]" Mehmed Zeki Bey'in yukarıda tekrar edilen hikâyesi mahkeme süreci boyunca Alman basınında birçok kez daha yer bulmuştur[48].

Alman Dışişleri'nin Girişimleri ve Rudolf Nadolny

Tötonya üyelerinin mektubundan sonra, Alman Büyükelçiliği hemen harekete geçmiş, mahkemede Mehmed Zeki Bey'in aleyhine kullanılabilecek belgeleri temin etmek üzere girişimlere başlamıştır. Mehmed Zeki Bey'in konuyu basına taşıması ve Alman iş çevrelerinden bazı kişileri dava etmesi sonucunda, Alman Büyükelçisi Nadolny, süreci yakından takip etmeye başlamış ve konuyu yetkili Türk makamlarına taşımıştır. Türk Dışişleri ile söz konusu gazetecinin uyarılması için temasa geçerek mahkemede Mehmed Zeki aleyhine kullanılabilecek dokümanları temin etmeye çalışmıştır[49].

Bu bağlamda Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemaleddin Sami Paşa ile temasa geçilmiş ve ondan mahkemede uygun bir kararın verilmesi için Cumhuriyet Başsavcısı veya Adalet Bakanı ile görüşmesi talep edilmiştir[50]. Davalılardan von Heyderbeck Türk Dışişleri'ne kişisel başvuruda bulunarak rahatsızlığını dile getirmiş, buna karşılık Türk makamlarından Mehmed Zeki'nin uyarılacağı sözünü almıştır[51].

Nitekim Alman Dışişleri'nden *der Bund der Auslandsdeutschen*'e (Yabancı ülkedeki Almanlar birliği) gönderilen bir mektupta, mahkeme sürecinin yakından takip edildiği ve Türk Konsolosluğu ile temasa geçildiği bilgisine yer verilmiştir. Türk Konsolosluğu'ndan, Türk Hükûmeti'nin bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi istenmiş olsa da, bu yapılırken, bağımsız Türk mahkemelerinin etki altına alınmaya çalışıldığı izlenimi doğuracak davranışlardan kaçınmanın önemi hatırlatılmıştır. Dolayısıyla mahkeme heyetine direkt etki edilmesinden çok,

47 "Die deutschen Konolie in Konstantinopel vor dem türkischen Gericht", **Hamburger Nachrichten**, 22 Februar 1925.

48 "Die deutschen kolonie in Konstantinopel vor Gericht", **Rheinisch Westfälische Zeitung**, 15 März 1925; "Etwas von "deutscher" Presse in Konstantinopel" 1.6.1925.

49 Nadolny, "die Türkische Handesgesellschaft Tuco", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 14.02.1925.

50 Rudolf Nadolny, "Mehmed Zeki- auf den Erlass von 9. d. Mts.- III 0 412", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 23 März 1925.

51 Rudolf Nadolny, Telegram, **AAPA**, Kent, R 78555, Pera, Ankunft 21.2.1925.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Hükûmeti'nden sözü geçen kişilerin, Mehmed Zeki'yi davadan vazgeçmesi için ikna etmesi istenmiştir[52]. Konsolosluğun diğer yazışmalarında da, Alman Dışişleri'nin, Tötonya kulübü üyelerine yardım edeceği, ancak onlara yönelik desteğin, Türk makamları tarafından fark edilmemesinin önemli olduğu belirtilmiştir[53].

Bu bağlamda büyükelçi Nadolny, Alman basınında yer alan yazılarından birinde kullandığı "*Acaba Mehmed Zeki'nin de yüksek makamlarda Alman hamileri mi var?*" cümlesinden bahisle, Rabe'yi makamına davet ederek, kendi şahsında Alman Büyükelçiliği'nin olaydan derin üzüntü duyduğunu bildirmiştir. Ayrıca Alman Büyükelçiliği'nin, dava sürecinde Alman kolonisini destekleyeceğine dair söz vermiştir. Rabe, Nadolny'nin sözlerine cevaben, yazısında asla kendisini veya Alman Büyükelçiliği'ni kastetmediğini açıklama gereği duymuştur. Bu cümleyi; böylesi karanlık bir geçmişe sahip, sabıkalı birinin hâlâ ceza evinde olmamasından ve hâlâ böyle büyük işlere kalkışabilmesinden hareketle, bir tahminde bulunarak kurduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu yanlış anlamayı gidermek için, hemen kaleme alacağı ikinci bir yazıda gerekli düzeltmeyi yapacağını sözlerine eklemiştir[54].

Büyükelçi Nadolny, Tötonya kulübünden kimi davalılara yazdığı mektuplarla, dışişlerindeki süreç hakkında bilgi vermiştir. Örneğin Edmund Ruff'a hitaben yazılan mektupta, Alman makamlarınca Türk Hükûmeti'ne gerekli itirazların yapıldığı belirtilmiştir. Ancak her vatandaşın doğal hakkı olan mahkeme başvurusuna, hükümetin dahi müdahale etmesinin mümkün olmadığı hatırlatılmış ve davalılardan bu duruma anlayış göstermelerini beklediğini ifade etmiştir. Ayrıca Edmund Ruff'tan diğer davalı arkadaşlarına bu yönde telkinde bulunması istenmiştir[55].

---

52 "An den Bund der Auslandsdeutschen", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 9 März 1925.

53 "An den Verband der freien Deutschtumsvereine Geschäfsführender Verein, **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 28 März 1925.

54 Rudolf Nadolny, "In Anschluss a Bericht vom 23 Februar II. O 456, Inhalt: Angelegenheit Mehmed Zeki", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 17 März 1925. Nitekim Rabe, davanın sonuçlanmasından sonra *Leipziger Neusten Nachtichten*'de bir not yayınlanmasını sağlamıştır. Hans Rabe, "Herrn Konsul Dr. Ziemke, Auswärtigen Amt. Zweigstelle des Auswärtigen Amtes für Aussenhandel, **AAPA**, Kent, R 78555, Leipzig, 15 April 1925. Notta, mahkeme sürecinden hareketle, Alman dışişlerinin, zor durumlarda kalan yabancı ülkelerde yaşayan Almanlara sahip çıktığı, bununla Alman halkına verdiği değeri ortaya koyduğunu ifade edilmiş ve Alman Dışişleri yüceltmiştir. Die Schriftleitung, **Leipziger Neusten Nachtichten**, "Die Not der in Deutschland lebenden Auslandsdeutschen", 15 April 1925.

55 Rudolf Nadolny, "An Herrn Edmund Ruff", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 23 März 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmed Zeki aleyhine kullanılacak başlıca doküman, onun 1920'de kaleme aldığı "*Raubmörder als Gäste der Deutschen Republik*" başlıklı kitabı olmuştur. Berlin'de, sosyal demokrat bir kimliğe bürünerek, gözlerden uzak yayınladığı bu kitap, Alman Dışişleri'nin Türk yetkililerin önüne sunabileceği önemli bir delil haline gelmiş ve bu kitabın peşine düşülmüştür. İstanbul Konsolosluğu'na çekilen 5 Mart 1925 tarihli bir telgrafta, yayınevi kapandığı için kitabın piyasada bulunamadığı belirtilmiştir. Ancak Alman Dışişleri'nin kütüphanesinde bulunan bir nüshanın, en fazla dört hafta için ödünç alınarak gönderileceği söylenmiş, şayet daha uzun süreli kullanılacak ise bir dilekçe ile durumun bildirilmesi istenmiştir[56].

Berlin'de Dışişleri Bakanlığı'ndan von Richthofen, mahkemede kullanılabilecek doküman elde edebilmek için, Mehmed Zeki'nin ilişki kurduğu firma ve kişilerle iletişime geçmiştir. Bu kişilerden biri de erken Cumhuriyet döneminde Türkiye ve yakın doğu üzerine birçok kitap kaleme alan Dr. Ing. Karl Klinghardt'tır. Klinghardt, von Richthofen'e, gerçeklerden uzak ve sahtekârlık kokan vaatler içerdiğini düşündüğü *TUCO* firmasının tanıtım broşürünü göndermiştir:

> Sayın Bay von Richthofen!
>
> Size ekte, Türk-Alman ticaret odasından elde ettiğim Tuco-Yazısının bir kopyasını gönderiyorum. Bunlar sizin hazırlamakta olduğunuz dosyaya yarayabilir. Yazı karakteristik olarak, onun dolandırıcılık olarak ifade edilebilecek sözlerini içermektedir. Ayrıca enteresan olan bir diğer konu, Tuco firmasının, 'Türkiye'de Alman elçiliğince akredite edilmiş' olduğu iddiasıdır[57].

Mehmed Zeki Bey, kısa zaman içinde Alman Konsolosluğu'nun davaya müdahale çabasını haber almış ve hem büyükelçi Nadolny'e, hem de Alman Dışişleri Bakanı Stresemann'a bir mektup yazarak sitemlerini dile getirmiştir[58].

---

56 "An die Deutsche Gesandtschaft in Konstantinopel", **AAPA**, *Kent*, *R* 78555, Berlin, 5 März 1925.

57 Karl Klinghardt, "Herrn Geh. Legationsrat von Richthofen", **AAPA**, Kent, R 78555, Frankfurt am Main, 22 März 1925.

58 "Mehmed Zeki, "Seine Exzellenz Dr. Gustav Stresemann, Minister des Aussern des Deutschen Reichs", **AAPA**, Kent, R 78555, 24.März 1925; Mehmed Zeki, "Seine Exzellenz Herrn Nadolny, Botschafter der deutschen Gesandtschaft", **AAPA**, Kent, R 78555, 22 März 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

Mahkeme Sonucu

Mehmed Zeki Bey henüz birinci celsede mahkemeyi kaybetmiştir. Mahkeme heyeti davacıdan, iftiraya uğradığına dair kanıt getirmesini istemiş ancak Mehmed Zeki Bey kendisine tanınan süre içerisinde mahkemeye delil sunamayınca dava düşmüştür. Bunun üzerine Mehmed Zeki Bey, kararı temyiz sürecini başlatmıştır. Büyükelçi Nadolny, mahkeme sonucunu değerlendirdiği raporunda, kendileri açısından olumlu çıkan kararda kendisinin ve Kemaleddin Sami Paşa'nın kişisel çabalarının etkili olmuş olabileceğini varsaymıştır[59].

Tötonya kulübünün davalı üyeleri, dava sürecinde kendilerine sahip çıkarak gerekli girişimlerde bulunulduğundan dolayı, *Bund der Auslandsdeutschen* (Yabancı ülke Almanları birliği) kanalıyla Alman Dışişleri'ne teşekkür etmişlerdir[60]. Ayrıca davalılardan W. Edmund Ruff, Alman Dışişleri'nden 1200 Türk lirası değerindeki avukatlık ücretinin devlet bütçesinden karşılanmasını talep etmiştir[61].

Mahkemenin Tötonya kulübü üyelerinin lehine sonuçlanmasından dolayı, Alman Dışişleri'nden, Alman ticaret odası başkanına bir açıklama gönderilmiştir. Söz konusu açıklamada, Alman Dışişleri'nin ticari temsilciliklerine koşulsuz destek sağladığı belirtildikten sonra, İstanbul'daki Alman gazeteci Rabe'nin önceden kaleme aldığı yazısında yönelttiği, "*Mehmed Zeki'nin Alman makamlarında hamileri mi var*?" sorusunun da böylece cevaplandığı belirtilmiştir. Zaten Rabe birçok gazetede yayınlanan Alman Dışişleri'nin vatandaşlarına nasıl sahip çıktığını anlatan övgü dolu yazılar kaleme almıştır[62].

Mahkeme Sonrası Süreç

Mahkemenin sonuçlanmasından sonra, Mehmed Zeki Bey ve Alman ortağı Bay J. Faber ortak imza ile Alman Dışişleri'nden von Richthofen'e bir mektup göndermişlerdir. Mektupta iş gezisi için Berlin'e ilk geldiğinde, Richthofen'in Mehmed Zeki Bey'e ve *TUCO*'ya verdiği destek hatırlatılmıştır. Verdiği desteği

---

59 Rudolf Nadolny, "Prozses Mehmed Zeki gegen deutsche Kolonie", **AAPA**, Kent, R 78555, 2 April 1925.

60 Bund der Auslandsdeutschen E.V., "Auf den Erlass vom 9.3.25-Nr.IIIO.412", **AAPA**, Kent, R 78555, 8 April 1925.

61 W. Edmund Ruff, "an das Auswaertige Amt in Berlin", *Kent*, *R* 78555, Konstantinopel, 26 März 1925.

62 "an Herrn Dr. Becker, Leiter der Zweigstelle des A.A. für Aussenhadel", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, den 21 April 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

açıklaması için mahkemeye davet edilmiş olmasına rağmen, Richthofen'in şahit olarak mahkemeye gelmemesini, ani bir seyahate ayıracak zamanının olmadığı şeklinde iyi niyetli olarak yorumladıklarını ifade etmişlerdir[63].

Faber, ayrıca sadece kendi imzasıyla Richthofen'e bir mektup daha göndermiş ve burada yaşanan olumsuz süreçten duyduğu derin üzüntüyü paylaşmıştır. Mektubunda, *TUCO*'nun Türkiye'deki ortaklarından Mehmed Sabit Bey ile Berlin'de kendisini ziyaret ettiklerini kendisinin de onlara destek sözü verdiğini hatırlatmıştır. Ancak Nadolny'den ve Richthofen'den gelen olumsuz telkinlerden sonra Mehmed Sabit Bey ile olan iş gezisini iptal ettiğini yazmıştır. Bundan sonraki süreçte ise, başka aracılar olmadan direkt Alman Dışişleri'ni gelişmelerden haberdar edeceğini belirtmiştir[64]. Faber bu mektubuyla, yaşananlardan dolayı bir sorumluluğu bulunmadığını ve Alman Devleti'nin safında yer aldığını belirtmek istemiştir.

Alman Sanayiciler Birliği

Davanın sonuçlanmasını takip eden süreçte Alman Sanayiciler Birliği, Alman Dışişleri'nden Mehmed Zeki Bey ile ilgili son durum hakkında bilgi istemiştir. Şayet dışişlerinin farklı yönde bir talebi olmayacak ise Mehmed Zeki Bey'in geçmişi ve bu süreç içinde gazetesinde yayınladığı yazılardan dolayı, artık kendisiyle hiçbir iş yapılamayacağı ve gazetesine reklam veren Alman firmalarına, reklamlarını çekmelerinin tavsiye edileceği ifade edilmiştir[65].

Sanayiciler birliğinin sorusuna cevaben Alman Dışişleri, Mehmed Zeki Bey ve *TUCO* ile iş yapılmaması uyarısının geçerliliğinin devam ettiğini ve bu durumda bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Ayrıca yazının sonunda, Alman Dışişleri, bu bilginin dışarı sızdırılmaması hususunda Alman Sanayiciler Birliği'nden ricada bulunmuştur[66]. Sonuçta *TUCO* ile sözleşme imzalamış ve gazetesine reklam veren bütün firmalar Mehmed Zeki Bey konusunda bir kez daha uyarılmıştır[67].

---

63 Mehmed Zeki - J. Faber, "Herrn Geheimrat von Richthofen Auswärtiges Amt", **AAPA**, Kent, R 78555, Bad Salzuflen (Lippe), 30 April 1925.

64 Richard Faber, "An das z.H. Herrn Herrn Geheimrat von Richthofen", **AAPA**, Kent, R 78555, Bad Salzuflen, 2 Mai 1925.

65 Reichsverband der Deutschen Industrie. Die Geschäftsführung, "An das Auswärtige Amt", **AAPA**, Kent, R 78555, Bad Salzuflen (Lippe), 4 Mai 1925.

66 I.A. - Auswärtige Amt, "An den Reichsverband der Deutschen Industrie, Auf die Zuschrift vom 4.d.M. –Tgb. Nr. 1199 II-", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 9 Mai 1925.

67 Rudolf Nadolny, "Mehmed Zeki", **AAPA**, Kent, R 78555, Therapia, den 17 September 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

TUCO'nun Feshi ve Mağduriyetler

Mehmed Zeki Bey mahkemeden olumlu bir sonuç elde edemeyince, Almanya'da iş yapma imkânını yitirmiştir. Artık Alman Dışişleri'nin uyarıları doğrultusunda, hiçbir Alman firması Mehmed Zeki Bey ile iş yapmaya yanaşmayacaktır. Bu durumda *TUCO* feshedilmiştir[68]. Tasfiye sonrasında Mehmed Zeki Bey, Fransız ve Macar firmalarının katılımını amaçladığı yeni bir şirket kuracaktır[69]. Fesih işlemine bağlı olarak önceden Alman firmalarla imzalanan sözleşmeler geçersiz duruma gelmiştir. Mehmed Zeki Bey, Almanya'daki ortağı mühendis Richard Faber'e ve sözleşme imzalayan firmalara mektup göndererek fesih gerekçesini paylaşmıştır: "*İstanbul Alman Elçiliği ile Berlin'deki Alman Dışişleri'nin Türkiye masası yöneticisi Richthofen'in yürüttüğü onursuz bir iftira kampanyası, TUCO'nun faaliyetlerini devam ettirmesini imkânsız hale getirmiştir*[70]."

Mehmed Zeki Bey, açıklamalarında kendisi hakkında kişisel intikam hırsıyla hareket edenlerin nefret dolu yazıları ve girişimlerine, Alman Dışişleri'nin itibar etmesi sonucu *TUCO*'ya karşı güvensizliğin doğduğunu, Alman Dışişleri'nin uyarıları ve hakkında yazılan yalan yanlış haberlerden dolayı artık Alman firmalarının *TUCO* ile iş yapmaya cesaret edememelerini anlayışla karşıladığını belirtmiştir[71].

Mehmed Zeki Bey, önceden verilen sözlerin ve alınan promosyonların sorumluluğundan hareketle, durumdan mağdur olmaması için *Deutsche Züdholzmaschinen* firmasına bir teklifte bulunmuştur. Buna göre firmanın Türkiye'deki işleri bir Alman firması üzerinden yürütülecektir. Mehmed Zeki Bey ise, söz konusu firmaya dışarıdan dolaylı destek vererek, Türkiye'deki işlerinin yakın takipçisi olacağı sözünü vermiştir. Mektubunda bu yolun, *Deutsche Züdholzmaschinen* firmasına yardımcı olabilmek adına elindeki tek seçenek olduğunu belirtmiştir[72].

---

68 "Notarieller Akt betreffend die Auflösung des Turquie-Consortiums: Tuco", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 24 August 1925.

69 Rudolf Nadolny, "Mehmed Zeki", **AAPA**, Kent, R 78555, Therapia, den 17 September 1925.

70 Mehmed Zeki, "Herrn Richardo Faber", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 5 September 1925.

71 Mehmed Zeki, "Deutsche Züdholzmaschinen Fabrik", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 8 September 1925.

72 Mehmed Zeki, "Deutsche Züdholzmaschinen Fabrik", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 8 September 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

TUCO ile sözleşme imzalamış bazı firmalar, mahkeme sonrasında Alman dışişleri ile iletişime geçmişlerdir. Bu firmalardan biri olan *Verein Deutscher Maschinenebau-Anstalten E.V.*, Alman Dışişleri'ne, birçok firma tarafından Mehmed Zeki Bey'e promosyon olarak ödenmiş paraların geri alınabilmesi için neler yapılabileceğini sormuştur. Ayrıca, Mehmed Zeki Bey'in Almanya'da beraber çalıştığı Ali Rıza Bey hakkında da bilgi istenmiştir. Berlin'de ikamet eden Ali Rıza Bey'in, Türkiye'de Maliye Bakanlığı genel sekreterinin kardeşi olduğu ifade edilmiş ve Mehmed Zeki Bey ile beraber çalıştığı için onun da bir dolandırıcı olarak nitelendirilip nitelendirilmediği sorulmuştur[73].

Bu sorudan da anlaşılacağı üzerine, mahkeme sonrasında Mehmed Zeki Bey'in ortakları ve yakın iş çevresi de sorgulanmıştır. *Verein Deutscher Maschinenebau-Anstalten E.V.*'ye Alman Dışişleri'nce verilen cevapta, firmalarının Mehmed Zeki Bey hakkında uyarıldığına dikkat çekilmiş, *TUCO*'nun feshedilmesinden dolayı mağduriyet yaşayan firmaların zararlarını karşılamakla ilgili bir sorumluluk üstlenilmeyeceği bildirilmiştir[74]. Ayrıca *TUCO*'nun kapatılmasından dolayı zarar gören firmalara, Mehmed Zeki Bey'in haciz edilebilecek mal varlığı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Buna göre Zeki Bey'in sahip olduğu herhangi bir şirketi veya varlığı bulunmamaktadır. İstanbul'daki ofisinde bulunan büro mobilyalarının ise, bir firma tarafından önceden provizyon olarak verilmiş olabileceği belirtilmiştir. Son olarak mağdur olan firmalara, avukatlık masraflarının ve uzun sürecek dava sürecinin hesaplanması koşuluyla tazminat davası açmaları tavsiye edilmiştir[75].

Richard Faber'in Yardım Talebi

Alman dışişlerinden zararlarının karşılanması için yardım isteyenler sadece *TUCO* ile sözleşme imzalayarak provizyon ödeyen firmalar değildir. *TUCO*'nun Almanya temsilcisi mühendis Faber de, *TUCO* için o güne kadar yapmış olduğu harcamaları listeleyerek, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan uğradığı zararın karşılanmasını talep etmiştir:

---

73 Verein Deutscher Maschinenebau-Anstalten E.V. Der stellvertr. Geschäftsführer, "Betreff: Mehmed Zeki Bey, **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, den 29 September 1925.

74 V.L.R. Dr. Prüfer,, "Auf die Zuschrift vom 29. V.M. III Bl/Bt.-Aktenzeichen: V170-21407", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, den 10 Oktober 1925.

75 Rudolf Nadolny, "Mehmed Zeki", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, den 1. Dezember 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

1-	Nakit harcanan para:	3.727,60 Mark;
2-	Zillmann'dan TUCO için alınan borç:	10.000 Mark
	Maaşlar, seyahat masrafları:	2.500 Mark
	Yıllık %12'lik faiz:	1.500 Mark
	Toplam	**14.000,00 Mark**
3-	Avukatlık masrafları:	1.000,00 Mark
4-	İş ve kâr kayıplarından doğan zararlar,	
	Aylık 1.000 liradan, 12 ay için:	12.000,00 Mark
	Genel Toplam:	**30.727,60 Mark**

Faber mektubunda kendini, Alman endüstrisinin gelişmesi için elinden gelen her şeyi yapan bir girişimci olarak nitelendirmiş ve olayların masum kurbanı olarak yardım talep etmiştir. Henüz yolun başındayken Mehmed Zeki'ye ve *TUCO*'ya yardım sözü vermesine rağmen Alman Dışişleri'nden Freiherrn von Richthofen'in aksi yönde hareket ettiğini hatırlatarak, uğradığı zararın telafi edilmesini istemiş, özellikle Zillmann'a olan borcun yaklaşan vadesi için acil bir çözüm hususunda yardım talep etmiştir. Ayrıca, Alman firmalarca, *TUCO*'ya verilen provizyonların, Galip Kemal, Mehmed Sabit ve Mehmed Zeki beylerden hukuki yollarla tahsil edilebilmesi için İstanbul'daki Alman Elçiliği'nin rol üstlenmesini istemiştir[76].

Alman Dışişleri, Richard Faber'in yardım talebine kesin bir dil ile olumsuz cevap vermiştir. Faber'e yapılan açıklamada, ne Richthofen ne de Alman Dışişlerindeki başka biri tarafından kimseye Mehmed Zeki konusunda yardım sözü verilmediği, tam tersine, herkesin Mehmed Zeki'den uzak durması yönünde uyarıldığı belirtilmiştir: "*Bütün uyarılara rağmen adı geçen kişiyle ortak hareket edenler, şimdi sonuçlarına katlanmak zorundadır*[77]." Ayrıca Galip Kemal Bey ve Mehmed Sabit Bey ile ilgili de herhangi bir olumlu tavsiyenin verilmediği hatırlatılmış, hatta söz konusu kişilerin Mehmed Zeki Bey ile ortaklığına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla bu konuda Alman Dışişleri'nin hiçbir sorumluluk üstlenmeyeceğinin altı çizilmiştir: "*Alman Dışişleri, Mehmed Zeki'nin sebep olduğu zararınızdan ötürü bir sorumluluk üstlenmeyi reddeder*[78]."

---

76 Richard Faber, "An das Auswärtige Amt z. H. Herrn Konsul Ziemke", **AAPA**, Kent, R 78555, Hannover, den 28 Dezember 1925.

77 Haas, "Herrn Richard Faber, Auf die Zuschrift vom 28. Dezember 1925", **AAPA**, Kent, R 78555, Auswärtiges Amt, Berlin, den 9 Januar 1926.

78 Haas, "Herrn Richard Faber, Auf die Zuschrift vom 28. Dezember 1925", **AAPA**, Kent, R 78555, Auswärtiges Amt, Berlin, den 9 Januar 1926.

Levent Şahverdi Arşivi

Faber'in eşi de Berlin'e giderek Alman Dışişleri'nden, kocasının düştüğü zor durumdan dolayı yardım talep etmiş, ancak onun bu çabası da sonuçsuz kalmıştır: "*Birkaç gün önce Bayan Faber'in burada, size yardım edilmesi yönündeki sözlü ricası değerlendirilmiştir. Alman Dışişleri, üzülerek açıklar ki, maalesef size yardımcı olmak adına borç para temin etmeyecektir*[79]." Faber'in, Galip Kemal, Mehmed Sabit ve Mehmed Zeki beylerden provizyonların hukuki yollarla tahsil edilmesi talebine de olumsuz cevap verilmiştir: "*İstanbul'daki Alman Konsolosluğu'nun, sizin adınıza adı geçen üç kişiye dava açmak gibi bir görevi bulunmamaktadır. Ayrıca Alman Konsolosluğu mahkemede sizin adınıza başvuru yapmak durumunda değildir. Türkiye'deki hukuki adımları atmak sizin sorumluluğunuzdadır. Uygun bir avukat için hemen Alman Konsolosluğu'na başvurunuz*[80]."

Yaşanan sürecin kurbanları olarak Richard Faber ve eşi uğradıkları maddi zararın karşılanması için Alman Dışişleri'nden yardım talep etmekten vazgeçmemişler, siyasi kanallar ile Alman Dışişleri Bakanı'na ulaşmaya çalışarak, sürece nüfuz etmeye çalışmışlardır[81]. Bu süreçle ilgili bir avukat dahi tutmuşlar, ancak bütün çabalarına rağmen Alman Dışişleri'nin yardım kapısını aralayamamışlardır[82]. Son olarak 1927 Haziran'ında Faber'in avukatına cevaben yazılan mektupta, Mehmed Zeki hakkında defalarca anlatılan bilindik hikâye tekrar edilmiş, Alman Dışişleri'nin Faber' e yardım etmeyeceği kesin bir dille açıklanmıştır[83].

79 Haas, "Herrn Richard Faber, Auf die Zuschrift vom 28. Dezember 1925", **AAPA**, Kent, R 78555, Auswärtiges Amt, Berlin, den 9 Januar 1926.

80 Haas, "Herrn Richard Faber, Auf die Zuschrift vom 28. Dezember 1925", **AAPA**, Kent, R 78555, Auswärtiges Amt, Berlin, den 9 Januar 1926.

81 Ida Faber, "Herrn Konsul Henryy Bernhard, Privatsekretär des Herrn Reichsaussenminister Dr. Stresemann", **AAPA**, Kent, R 78555, Hannover, den 22 April 1927.

82 Rechtsanwalt Siemann, "Herrn Konsul Henryy Bernhard, Privatsekretär des Herrn Reichsaussenminister Dr. Stresemann", **AAPA**, Kent, R 78555, Hannover, den 17 Mai 1927.

83 L.R. Ziemke, "An Herrn Rechtsanwalt Siemann", **AAPA**, Kent, R 78555, Auswärtiges Amt, Berlin, den 28 Juni 1927.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Sanayi devrimi sonrasında dünya çapında artan ticaret trafiği, 19. yüzyılda, batılı tacirleri Osmanlı topraklarında güvenilir ortaklıklar aramaya sevk etmiştir. Söz konusu ortaklıklar, kültürel yakınlıktan dolayı genelde gayrimüslimlerle kurulmuştur. Bu durum Osmanlı'da gayrimüslimlerden oluşan yeni bir zengin sınıf oluşumuna meydan vermiştir. Gayrimüslimlerin lehine olan bu durum, neredeyse imparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra başlayan uluslaşma süreci millî sanayinin kurularak güçlendirilmesini de gerekli ve zorunlu hale getirdiğinde, millî burjuvazinin de Türk olması önem arz etmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, Yahudi kökenli Waldberg J. Nelken'in, Cumhuriyet devrimlerini özümsemiş, Müslüman-Türk Mehmed Zeki Bey'e dönüşümü anlam kazanmaktadır.

Mehmed Zeki Bey, bu geçiş sürecindeki reel politik koşullara hızla uyum sağlamayı başarmıştır. Zira erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de sanayi hamleleri için yeteri kadar millî sermayenin olmaması, Türkiye'de ilk etapta ithal ikameci bir sanayinin gelişmesine uygun bir zemin yaratmıştır. Ancak yabancı firmaların Türkiye'deki ticaret ve yatırım faaliyetleri, kapitülasyon geçmişi olan bir devlette oldukça hassas bir konudur. Bu durumda iktidarın onayını ve desteğini almak, yabancı iş çevrelerinin Türkiye ile iş yapmalarında özendirici bir etkendir. Yeni Türkiye'de iktidara yakın olmanın ilk koşulu ise, Atatürk devrimlerinin koşulsuz desteklenmesidir. Entelektüel çevreler, bu desteklerini dönemin koşullarında neredeyse tek medya organı olan gazeteler aracılığı ile yapmışlardır. Bu koşullar, devrimlerin yanında yer aldığı için iktidara yakın durabilen, aynı zamanda gazeteciliğin siyasi ve ticari ilişkileri kurmakta verdiği avantajı kullanabilen bir *iş adamı-bürokrat-gazeteci* tipinin ortaya çıkasına vesile olmuştur.

Türk basın tarihinde, bu bağlamda adı zikredilebileceklerden biri de -Yunus Nadi veya diğer gazeteciler kadar öne çıkmamış olsa da- Mehmed Zeki Bey'dir. Mehmed Zeki Bey, erken Cumhuriyet döneminin *bürokrat-gazeteci-iş adamı* kuşağına iyi bir örnektir. Bildiği yabancı dillerin avantajıyla, uluslararası siyasi ve ticari ilişkileri geliştirmiş ve bu ilişkilerini, özellikle Almanya'daki sanayi çevrelerinin Türkiye'deki faaliyetlerinde aktif rol alabilmek üzere kullanmaya yönelmiştir. Ancak Mehmed Zeki Bey'in şanssızlığı, geçmişinde yaşadığı olumsuzlukların rakipleri tarafından, onu devre dışı bırakmak üzere kullanılmış olmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmed Zeki Bey'in hikâyesi, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında basın, bürokrasi ve iş dünyası arasındaki ilişki ağını ve rekabeti gözler önüne sermiştir. Söz konusu rekabet, köşe yazıları aracılığıyla bir medya savaşına dönüşmüştür. Hans Rabe ile Mehmed Zeki'nin köşelerinden yazdıkları yazılar, basının aynı zamanda nasıl bir şantaj ve karalama aracına dönüşeceğinin çarpıcı bir örneğini vermiştir. Alman Büyükelçiliği'nin, İstanbul'daki Alman kolonisi Tötonya kulübünün bazı üyeleri arasında yaşanan bu rekabetin tarafı olması ise dikkat çekici diğer bir husustur. Her ne kadar Türk yargısına müdahale etmiş olma görüntüsünden çekinse de, Alman Büyükelçiliği, arka planda yürüttüğü lobi faaliyeti ile davayı etkileme yoluna gitmiş ve Mehmed Zeki'nin Alman iş çevrelerinden uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Mehmed Zeki olayı, aynı zamanda Almanya'nın, yabancı ülkelerdeki Alman kolonilerine, bir devlet politikası olarak koşulsuz destek sunduğunu göstermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Auswärtiges Amt Politisches Archiv

"An den Bund der Auslandsdeutschen", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 9 März 1925.

"An den Verband der freien Deutschtumsvereine Geschäfsführender Verein", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 28 März 1925.

"An die Deutsche Gesandschaft in Konstantinopel - Zu III 0 509", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 25 Februar 1925.

"An die Deutsche Gesandtschaft in Konstantinopel", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 14 Februar 1925.

"An die Deutsche Gesandtschaft in Konstantinopel", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 5 März 1925.

"An Herrn Dr. Becker, Leiter der Zweigstelle des A.A. für Aussenhadel", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, den 21 April 1925.

Mehmed Zeki, "Seine Exzellenz Dr. Gustav Stresemann, Minister des Aussern des Deutschen Reichs", **AAPA**, Kent, *R* 78555, 24.März 1925; Mehmed Zeki, "Seine Exzellenz Herrn Nadolny, Botschafter der deutschen Gesandtschaft", **AAPA**, Kent, R 78555, 22 März 1925.

"Notarieller Akt betreffend die Auflösung des Turquie-Consortiums: Tuco", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 24 August 1925.

Auskunftei W. Schimmelpfenng, "Richard Faber…….Ingenieur-, an das Auswaertige Amt, zu Hd. d. Herrn Gesandten Erythropel", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 12 Januar 1925.

Bund der Auslandsdeutschen E.V., "Auf den Erlass vom 9.3.25-Nr. IIIO.412", **AAPA**, Kent, R 78555, 8 April 1925.

Deutsche Zündholz-Maschinen-Fabrik G.m.b.H, "Herrn Mehmed Zeki Bey, z.Zt. Berlin Eden Hotel", **AAPA**, Kent, R 78555, Reinickandorf, den 9 September 1924.

Deutsche Zündholz-Maschinen-Fabrik G.m.b.H, "Herrn Mehmed Zeki Bey, z.Zt. Berlin Eden Hotel", **AAPA**, Kent, R 78555, Reinickandorf, den 9 September 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

Dr. Bernhardi Sohn, "An das Auswärtige Amt", **AAPA**, Kent, R 78555, Leipzig, 30 Juli 1924.

Freiherrn von Richthofen, "Sämtliche Zweigstellen (auch Reichsnachrichtenstellen) für Aussenhandel des A.A.", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 15 August 1924.

_____, "Sämtliche Zweigstellen (auch Reichsnachrichtenstellen) für Aussenhandel des A.A.", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 15 August 1924.

Gottfried Keil A.-G. Maschinenfabrik und Mühlenbau, "Ministerium des Äußeren", **AAPA**, Kent, R 78555, Magdeburg, 17 September 1924.

Haas, "Herrn Richard Faber, Auf die Zuschrift vom 28. Dezember 1925", **AAPA,** Kent, R 78555, Auswärtiges Amt, Berlin, den 9 Januar 1926.

_____, "Herrn Richard Faber, Auf die Zuschrift vom 28. Dezember 1925", **AAPA,** Kent, R 78555, Auswärtiges Amt, Berlin, den 9 Januar 1926.

Hans Rabe, "Herrn Konsul Dr. Ziemke, Auswärtigen Amt. Zweigstelle des Auswärtigen Amtes für Aussenhandel", **AAPA,** Kent, R 78555, Leipzig, 15 April 1925.

Hawa, Hannoversche Wagonsfabrik, "An das Auswärtige Amt, Handelsabteilung-Türkei", **AAPA,** Kent, R 78555, Hannover, 19 August 1924.

I.A. - Auswärtige Amt, "An den Reichsverband der Deutschen Industrie, Auf die Zuschrift vom 4.d.M. –Tgb. Nr. 1199 II-", **AAPA,** Kent, R 78555, Berlin, 9 Mai 1925.

Ida Faber, "Herrn Konsul Henryy Bernhard, Privatsekretär des Herrn Reichsaussenminister Dr. Stresemann", **AAPA,** Kent, R 78555, Hannover, den 22 April 1927.

Karl Klinghardt, "Herrn Geh. Legationsrat von Richthofen", **AAPA**, Kent, R 78555, Frankfurt am Main, 22 März 1925.

L.R. Ziemke, "An Herrn Rechtsanwalt Siemann", **AAPA**, Kent, R 78555, Auswärtiges Amt, Berlin, den 28 Juni 1927.

Mehmed Zeki - J. Faber, "Herrn Geheimrat von Richthofen Auswärtiges Amt", **AAPA**, Kent, R 78555, Bad Salzuflen (Lippe), 30 April 1925.

_____, "An seine Exzellenz Dr. Gustav Stresemann - Minister des Äußeren", **AAPA,** Kent, R 78555, Constantinople, 7 November 1924. (Jäschke

Levent Şahverdi Arşivi

sistemi ile 1916'da Dr. Gustav'ın İstanbul'da Zeki Bey'i ziyaret etmesine vesile olan olumsuz sürecin kastedildiği düşünülmektedir.)

_____, "An seine Exzellenz Dr. Gustav Stresemann- Minister des Äußeren", **AAPA**, Kent, R 78555, Constantinople, 7 November 1924.

_____, "An seine Exzellenz Dr. Gustav Stresemann", **AAPA**, Kent, R 78555, 28 Januar 1925.

_____, "Circularbrief", **AAPA,** Kent, R 78555, Berlin den Hotel Sept.

_____, "Deutsche Züdholzmaschinen Fabrik", **AAPA,** Kent, R 78555, Konstantinopel, 8 September 1925.

_____, "Herrn Richardo Faber", **AAPA,** Kent, R 78555, Konstantinopel, 5 September 1925.

_____, "Seine Exzellenz Herrn Dr. Gustav Stresemann", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 18 Januar 1925.

_____, "Seine Exzellenz Herrn Nadolny Botschafter des deutschen Reichs", **AAPA**, Kent, R 78555, Constantinople, 28 November 1924.

_____, "Seine Exzellenz Herrn Nadolny. Botschafter der Deutschen Gesandtschaft", **AAPA,** Kent, R 78555, 18 Februar 1925; "Seine Exzellenz Herrn Nadolny. Botschafter der Deutschen Gesandtschaft", **AAPA**, Kent, R 78555, 21 Februar 1925; "Seine Exzellenz Herrn Nadolny. Botschafter der Deutschen Gesandtschaft", **AAPA**, Kent, R 78555, 27 Februar 1925.

_____, "Turquie –Consortium. TUCO", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 16 Dezember 1924.

_____, **Le Petit Journal Illustré**, 15/31 Janvier 1925.

Nadolny, "Die Türkische Handesgesellschaft Tuco", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 14.02.1925.

Rechtsanwalt Siemann, "Herrn Konsul Henryy Bernhard, Privatsekretär des Herrn Reichsaussenminister Dr. Stresemann", **AAPA**, Kent, R 78555, Hannover, den 17 Mai 1927.

Reichsverband der Deutschen Industrie. Die Geschäftsführung, "An das Auswärtige Amt", **AAPA**, Kent, R 78555, Bad Salzuflen (Lippe), 4 Mai 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

Richard Faber, "An das Auswärtige Amt z. H. Herrn Konsul Ziemke", **AAPA**, Kent, R 78555, Hannover, den 28 Dezember 1925.

_____, "An das z.H. Herrn Herrn Geheimrat von Richthofen", **AAPA**, Kent, R 78555, Bad Salzuflen, 2 Mai 1925.

Rudolf Nadolny, "An Herrn Edmund Ruff", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 23 März 1925.

_____, "In Anschluss a Bericht vom 23 Februar II. O 456, Inhalt: Angelegenheit Mehmed Zeki", **AAPA**, Kent, R 78555, Berlin, 17 März 1925.

_____, "Mehmed Zeki- auf den Erlass von 9. d. Mts.- III 0 412", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 23 März 1925.

_____, "Mehmed Zeki Bey", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 25 Juli 1924.

_____, "Mehmed Zeki", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, den 1. Dezember 1925.

_____, "Mehmed Zeki", **AAPA**, Kent, R 78555, Therapia, den 17 September 1925.

_____, "Prozses Mehmed Zeki gegen deutsche Kolonie", **AAPA,** Kent, R 78555, 2 April 1925.

_____, **Telegram**, Pera, Ankunft, **AAPA,** Kent, R 78555, 21.2.1925.

Teutonia und der deutschen ….gemeinde, "An den Herrn Reichskanzler des Deutschen Reichs", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 14 Februar 1925.

Teutonia und der deutschen ….gemeinde, "An den Herrn Reichskanzler des Deutschen Reichs", **AAPA**, Kent, R 78555, Konstantinopel, 14 Februar 1925.

V.L.R. Dr. Prüfer, "Auf die Zuschrift vom 29. V.M. III Bl/Bt.-Aktenzeichen: V170-21407", **AAPA,** Kent, R 78555, Berlin, den 10 Oktober 1925.

Verein Deutscher Maschinenebau-Anstalten E.V. Der stellvertr. Geschäftsführer, "Betreff: Mehmed Zeki Bey", **AAPA,** Kent, R 78555, Berlin, den 29 September 1925.

W. Edmund Ruff, "an das Auswaertige Amt in Berlin", **AAPA,** Kent, R 78555, Konstantinopel, 26 März 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, HR, İM, 132/41, 16.12.1924.

BOA, HR, SYS, 2267/85, 1.1.1918.

III. Gazeteler

"Alman Propagandası ve Bir Süreç", **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1925.

"Die deutschen kolonie in Konstantinopel vor Gericht", **Rheinisch Westfälische Zeitung**, 15 März 1925; "Etwas von "deutscher" Presse in Konstantinopel" 1.6.1925.

"Die deutschen Konolie in Konstantinopel vor dem türkischen Gericht", **Hamburger Nachrichten,** 22 Februar 1925.

Avis, **Le Petit Journal Illustré**, 15/31 Janvier 1925.

Die Schriftleitung, "Die Not der in Deutschland lebenden Auslandsdeutschen", **Leipziger Neusten Nachtichten,** 15 April 1925.

Mehmet Zeki, **Le Petit Journal Illustré**, 15/31 Mars 1925.

Rabe, Hans, "Eine dunkle Gestalt", **Dannou Kruier**, 20 Februar 1925.

IV. Kitaplar

Bringmann, Tobias C., **Handbuch der Diplomatie 1815 - 1963: auswärtige Missionschefs in Deutschland und deutsche Missionschefs im Ausland von Metternich bis Adenauer**, Saur, München, 2001.

Özdemir, Bülent, **İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

Stuermer, Harry, **Zwei Kriegsjahre in Konstantinopel. Skizzen deutsch-jungtürkischer Moral und Politik. 1915-1916**, Payot Verlag & Lausanne, 1917.

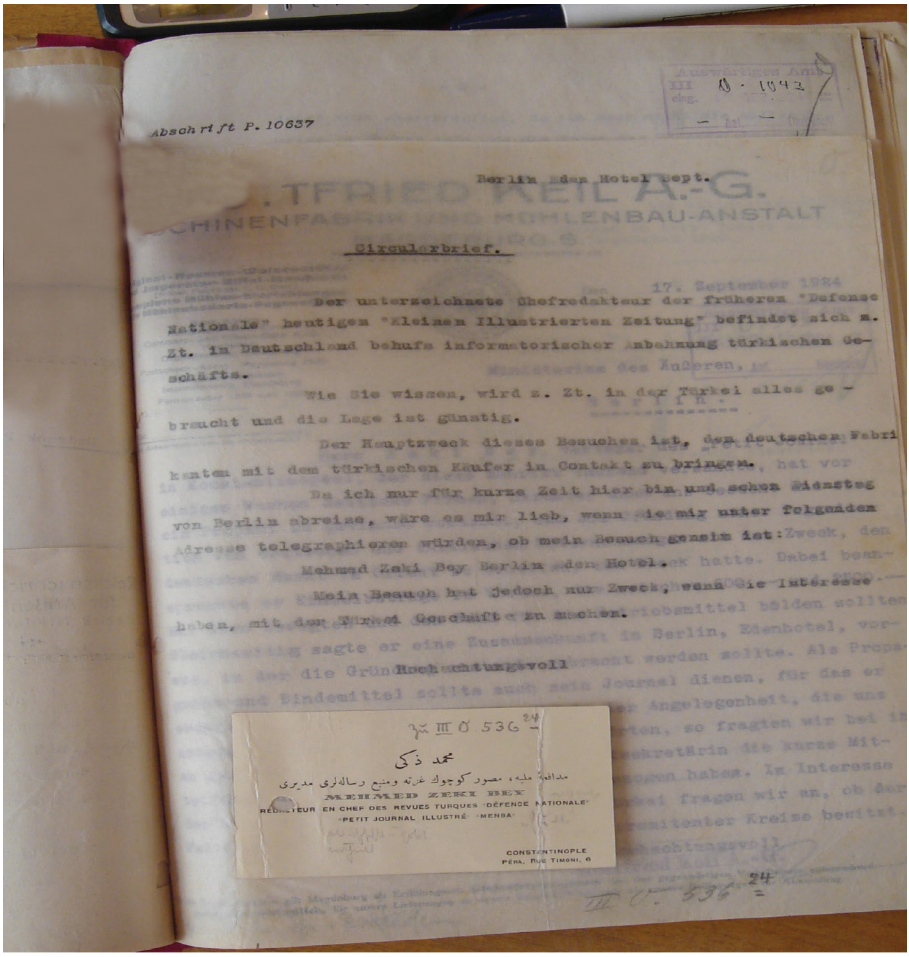
V. Makaleler

Karaman, Mehmet Ali, "George Nelkene Weldberg (Mehmet Zeki Bey)'in Müdafaa-i Milliye Gazetesi ve Balkanlar", **Yeni Türkiye**, Sayı 70, 2015, s.6239-6241.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

EK-1 [84]

Abschrift P. 10637

Berlin den Hotel Kept.

Circularbrief.

Der unterzeichnete Chefredakteur der früheren "Defense Nationale" heutigen "Kleinen Illustrierten Zeitung" befindet sich m. Zt. in Deutschland behufs informatorischer Anbahnung türkischen Geschäfts.

Wie Sie wissen, wird z. Zt. in der Türkei alles gebraucht und die Lage ist günstig.

Der Hauptzweck dieses Besuches ist, den deutschen Fabrikanten mit dem türkischen Käufer in Contakt zu bringen.

Da ich nur für kurze Zeit hier bin und schon Dienstag von Berlin abreise, wäre es mir lieb, wenn Sie mir unter folgender Adresse telegraphieren würden, ob mein Besuch genehm ist: Mehmed Zeki Bey Berlin den Hotel.

Mein Besuch hat jedoch nur Zweck, wenn Sie Interesse haben, mit der Türkei Geschäfte zu machen.

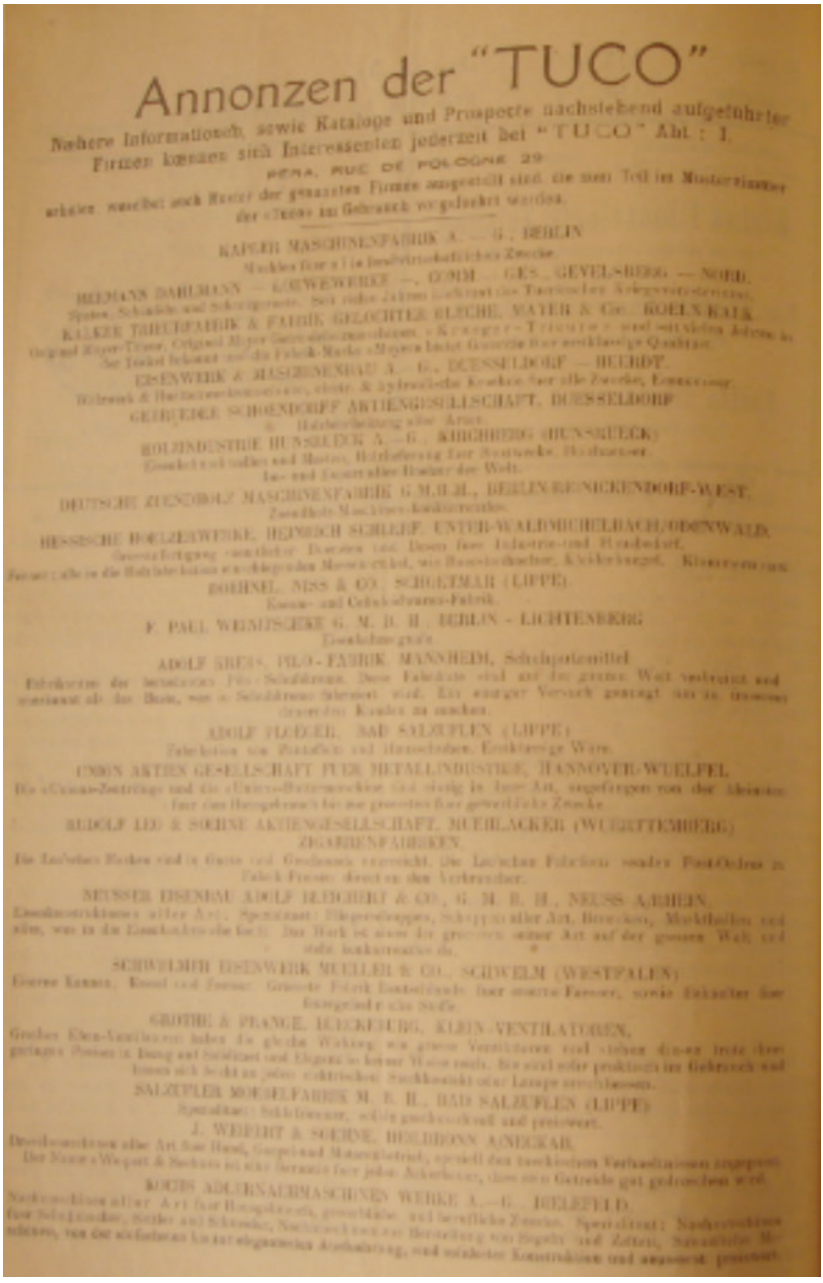
Hochachtungsvoll

محمد ذکی
مدافعهٔ ملیه، مصور کوچوك غزته ومنیع رساله‌لرك مدیری
MEHMED ZEKI BEY
RÉDACTEUR EN CHEF DES REVUES TURQUES "DÉFENCE NATIONALE" "PETIT JOURNAL ILLUSTRÉ" "MENBA"
CONSTANTINOPLE
Péra, Rue Tinsini, 6

84 Mehmed Zeki Bey'in, Almanya gezisi sırasında firmalara gönderdiği, kartvizitinin de yer aldığı sirküler mektup.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-2 [85]

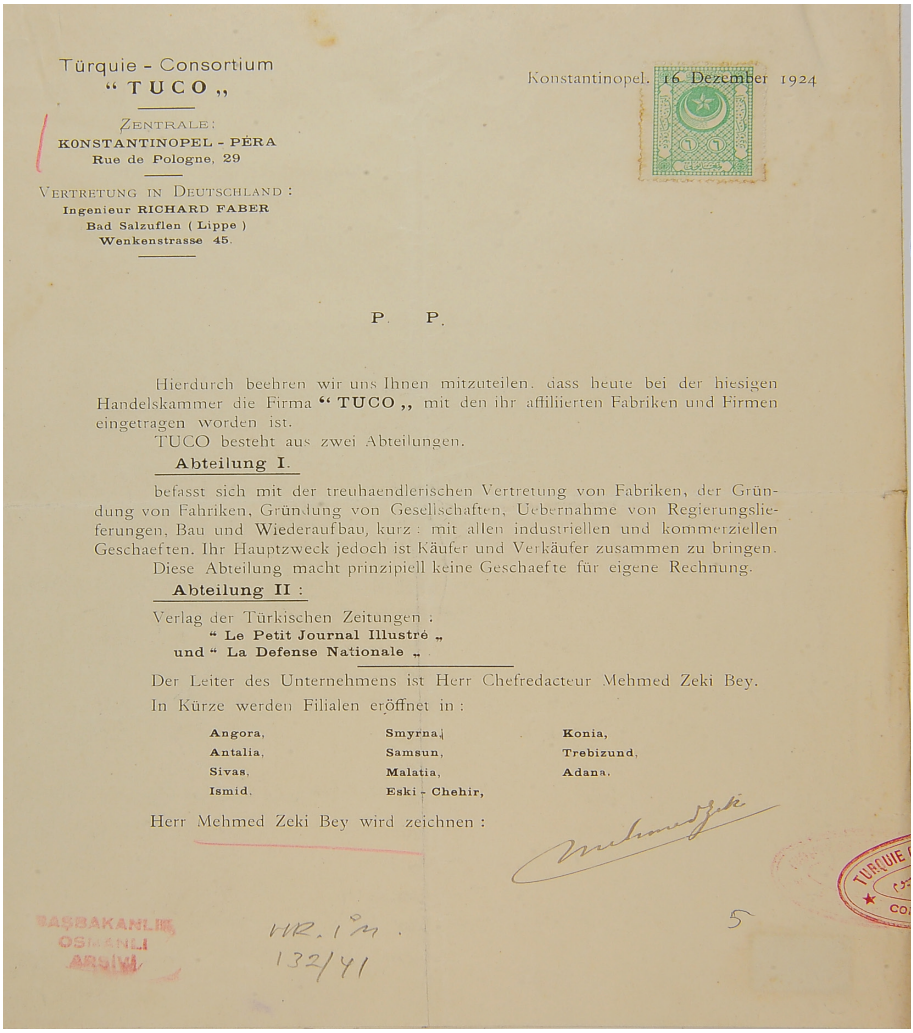
Annonzen der "TUCO"

Nähere Informationen, sowie Kataloge und Prospecte nachstehend aufgeführter Firmen können sich Interessenten jederzeit bei "TUCO" Abt: I. PERA, RUE DE POLOGNE 29

85 Mehmed Zeki Bey'in, sahibi olduğu **Küçük Resimli Gazete**'de yer verdiği TUCO ile ilgili bir ilan metni.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-3 TUCO'nun faaliyet alanlarının açıklandığı Almanca ve Osmanlıca belge.[86]

Türquie - Consortium
" TUCO ,,

ZENTRALE:
KONSTANTINOPEL - PERA
Rue de Pologne, 29

VERTRETUNG IN DEUTSCHLAND:
Ingenieur RICHARD FABER
Bad Salzuflen (Lippe)
Wenkenstrasse 45.

Konstantinopel, 16 Dezember 1924

P. P.

Hierdurch beehren wir uns Ihnen mitzuteilen, dass heute bei der hiesigen Handelskammer die Firma " TUCO ,, mit den ihr affiliierten Fabriken und Firmen eingetragen worden ist.

TUCO besteht aus zwei Abteilungen.

Abteilung I.

befasst sich mit der treuhaendlerischen Vertretung von Fabriken, der Gründung von Fahriken, Gründung von Gesellschaften, Uebernahme von Regierungslieferungen, Bau und Wiederaufbau, kurz: mit allen industriellen und kommerziellen Geschaeften. Ihr Hauptzweck jedoch ist Käufer und Verkäufer zusammen zu bringen.

Diese Abteilung macht prinzipiell keine Geschaefte für eigene Rechnung.

Abteilung II:

Verlag der Türkischen Zeitungen:
" Le Petit Journal Illustré ,,
und " La Defense Nationale ,,

Der Leiter des Unternehmens ist Herr Chefredacteur Mehmed Zeki Bey.

In Kürze werden Filialen eröffnet in:

Angora,	Smyrna,	Konia,
Antalia,	Samsun,	Trebizund,
Sivas,	Malatia,	Adana,
Ismid.	Eski - Chehir,	

Herr Mehmed Zeki Bey wird zeichnen:

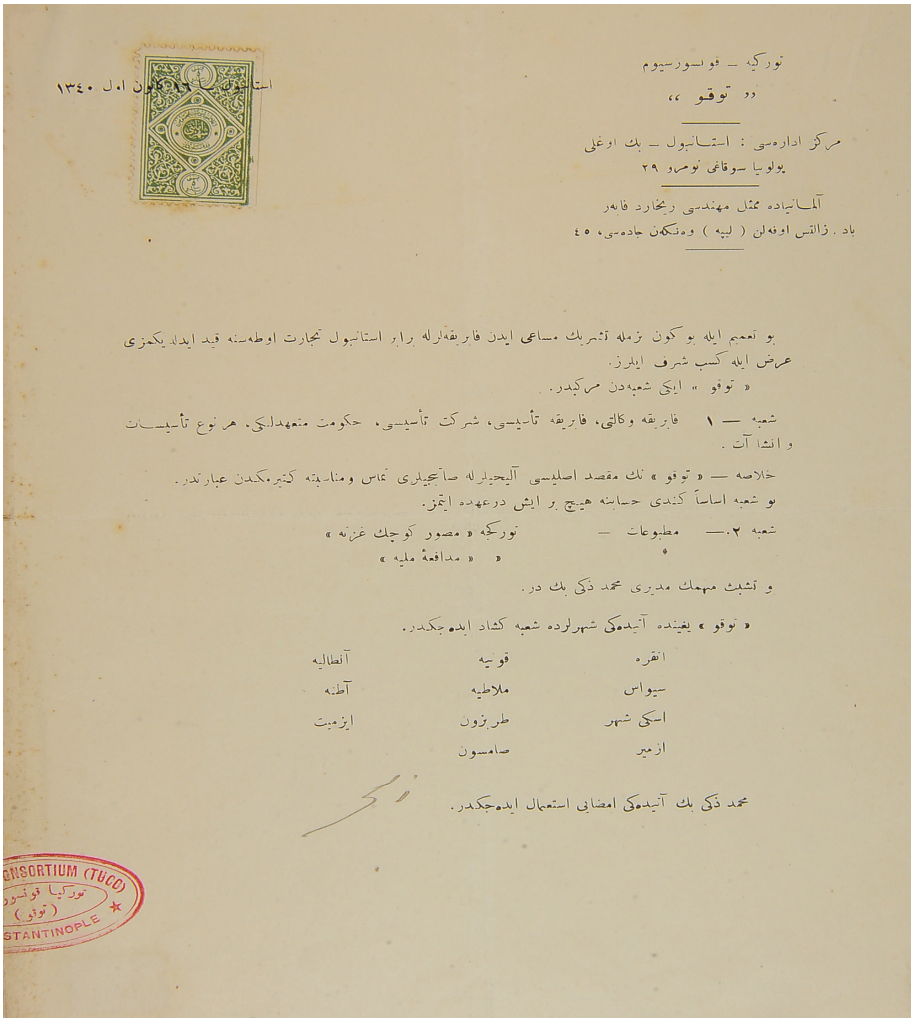
BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

HR. İM. 132/41

5

86 **BOA**, HR, İM, 132/41, 16.12.1924.

Levent Şahverdi Arşivi

تورکیه ـ ڤوسورسیوم
« توقو »
مرکز اداره‌سی : استانبول ـ بك اوغلی
پولویا سوقاغی نومرو ۲۹
آلمانیاده ممثل مهندسی ریخارد فابهر
باد . ژالتس اوفه‌لن (لیپه) وه‌نکهن جاده‌سی، ٤٥

استانبول ۲۶ کانون اول ۱۳٤۰

بو تعمیم ایله بوکون بزمله تشریك مساعی ایدن فابریقه‌لرله برابر استانبول تجارت اوطه‌سنه قید ایدیلدیکمزی عرض ایله کسب شرف ایلرز.

« توقو » ایکی شعبه‌دن مرکبدر.

شعبه ـــ ۱ فابریقه وکالتی، فابریقه تأسیسی، شرکت تأسیسی، حکومت متعهدلیکی، هر نوع تأسیسات و انشاآت.

خلاصه ـــ « توقو » نك مقصد اصلیسی آلیجیلرله صاتجیلری تماس ومناسبته کتیرمکدن عبارتدر.

بو شعبه اساساً کندی حسابنه هیچ بر ایش درعهده ایتمز.

شعبه ۲ ـــ مطبوعات ـــ تورکچه « مصور کوچك غزته »
« « مدافعهٔ ملیه »

و نشریات مهمك مدیری محمد ذکی بك در.

« توقو » یقینده آتیده‌کی شهرلرده شعبه کشاد ایده‌جکدر.

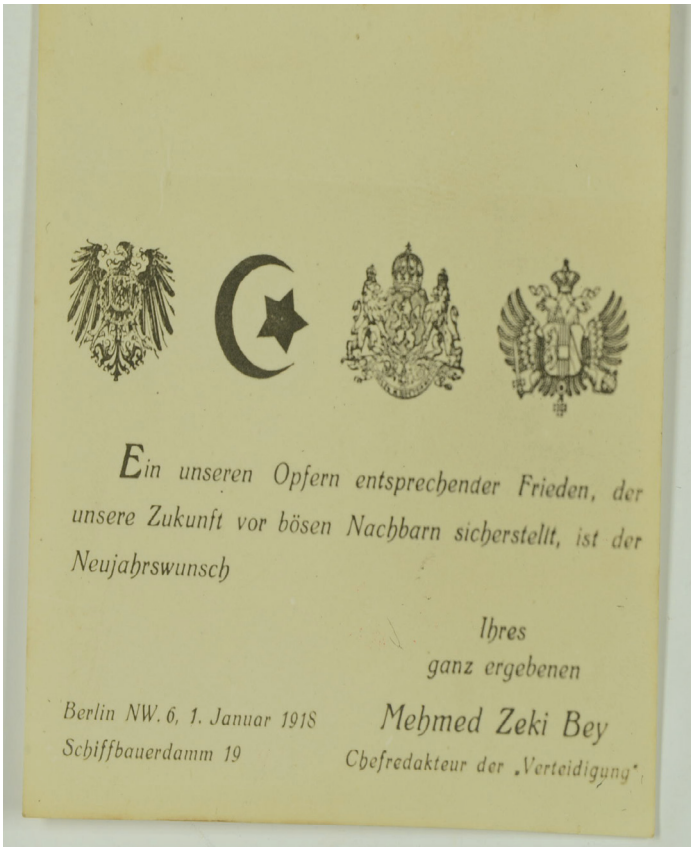
انقره	قونیه	آنطالیه
سیواس	ملاطیه	آطنه
اسکی شهر	طرابزون	ازمیت
ازمیر	صامسون	

محمد ذکی بك آتیده‌کی امضایی استعمال ایده‌جکدر.

CONSORTIUM (TUCO)
تورکیا قونسورسیوم
(توقو)
CONSTANTINOPLE

Levent Şahverdi Arşivi

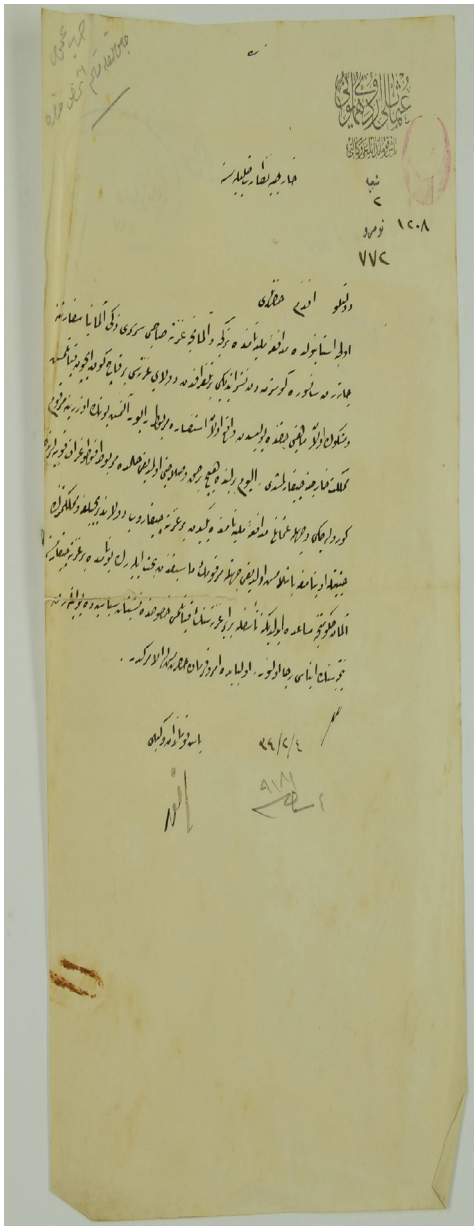
EK-4 Mehmed Zeki Bey'in 1918'de Berlin'de bastırdığı yılbaşı kutlama kartpostalı.[87]

87 **BOA**, HR, SYS, 2267/85, 1.1.1918.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-5 Hariciye Nezaretine, Mehmed Zeki hakkında Enver Paşa imzalı Talimatname.[88]

88 **BOA**, HR, SYS, 2267/85, 4.2.1918.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BASIN-YAYIN VE TURİZM GENEL MÜDÜRLÜĞÜ DÖNEMİNDE TURİSTİK TANITIM VE PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Erol EVCİN*

ÖZET

Turizm, günümüz itibariyle iktisadi, siyasi ve sosyal açılardan birçok ülke gibi Türkiye'nin de mevcut durumunu ve geleceğini yakından etkileyen unsurlardan biri hâline gelmiştir. Bu anlamda Türkiye'de turizmin geçirdiği safhaların tarihsel açıdan incelenmesi, mevcut turizm teşkilatlanmasının ve faaliyetlerinin daha iyi anlaşılarak kuvvetlendirilmesi ve böylece ülke turizmine katkı sağlamak üzere geleceğe yönelik daha başarılı adımlar atılabilmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda Başbakanlık'a bağlı olarak 1949-1957 yılları arasında faaliyet gösteren Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü (BYTGM)'nün Türk turizm tarihi içinde önemli bir merhaleyi teşkil ettiği görülmektedir. Turizm faaliyetlerini geliştirmeye ve artırmaya yönelik turistik tanıtım ve propaganda faaliyetlerinin öneminin arttığı söz konusu dönem itibariyle çağdaş bir anlayış çerçevesinde Türkiye'nin tarihî ve tabii güzelliklerinin ülke insanına ve yabancılara tanıtılması, turistler nezdinde olumlu bir ülke imajı uyandırılması ve bu münasebetle turistlere ülke sathında seyahat imkân ve fırsatları yaratılması bir gereklilik hâlini almıştı. Turizmin ülkeye sağlayabileceği iktisadi, siyasi ve sosyal kazançlar yetkililer ve ilgililer tarafından göz ardı edilmemiş, bu doğrultuda tanıtma ve propaganda faaliyetleri BYTGM'nin başta gelen görevleri arasında yer almıştır. Bu yöndeki çalışmalar belediyeler, gönüllü ve hususi kuruluşlar ile bilim ve sanat insanlarınca da desteklenmiştir.

Çalışma kapsamında Türkiye turizminde önemli bir dönüm noktasını ve gelişim merhalesini teşkil eden BYTGM dönemindeki turistik tanıtma ve propaganda faaliyetleri ele alınmıştır. Bu münasebetle Türkiye'deki sosyal tarih araştırmalarına katkı sağlamak ve turizm tarihi çalışmalarına da ışık tutmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm Tarihi, Tanıtma, Propaganda, Turist, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü.

* Dr./Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, erol.evcin@kulturturizm.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

TOURIST PROMOTION AND PROPAGANDA ACTIVITIES IN THE PERIOD OF DIRECTORATE GENERAL OF PRESS-PUBLICATION AND TOURISM

ABSTRACT

At the present time, tourism is one of the elements which has a significant impact on Turkey's current situation and future as many countries in terms of economic, political and social aspects. In this sense, it is important to examine the phases of tourism in Turkey from a historical perspective, to support by better understanding of the existing tourism organization and activities, to take steps towards a more successful future for contributing to country's tourism industry. In this context, Press-Publication and Tourism General Decorate operating between the years 1949-1957 under prime ministry has an important place in the tourism history of Turkish. In this period increased the importance of tourist promotion and propaganda activities, within the framework of a contemporary understanding, it is a necessity introducing of Turkey's historical and natural beauties to the country's people and foreign people; creating a positive image, travel possibilities and opportunities in the country to tourists. The economic, political and social gains provided by tourism in the country were not ignored, so tourist promotion and propaganda activities were among the main duties of Press-Publication and Tourism General Directorate. Working in this direction was supported by municipalities, voluntary and private organizations, science and art people.

In the scope of work, tourist promotion and propaganda activities in the period of Press-Publication and Tourism General Decorate which was an important milestone in Turkish tourism are under debate. As a result, if is intended to contribute to the social history research and to shed light on the history of tourism studies.

Key Words: Tourism, Tourism History, Promotion, Propaganda, Tourist, Press-Edition and Tourism General Directorate.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Türkiye'de turizm 1930 yılı itibariyle devletin iktisat programına girmiş, 1934'te turizm, propaganda ve neşriyat işleri İktisat Vekâleti'nin görevleri arasına dâhil edilmiş ve bu vekâlet bünyesindeki Dış Ticaret Dairesi'ne bağlı olarak teşkil edilen "Türkofis" adlı birim turizm ve propaganda çalışmalarını yürütmekle yükümlü tutulmuştur. 1938 yılı itibariyle Türkofis'in "Neşriyat ve Propaganda Servisi" içinde bir şube olarak "Turizm Bürosu" oluşturulmuş, bu büro 1939'da Ticaret Bakanlığı'nın kuruluşu sırasında "Turizm Müdürlüğü" adını almıştır[1]. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla turizm faaliyetleri basın-yayın işleri ile bir arada değerlendirilmiş ve "Turizm Müdürlüğü" 1941'de Başbakanlık'a bağlı olarak Matbuat Umum Müdürlüğü bünyesine dâhil edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından artan turizm hareketliliğinden üst düzeyde istifade edebilmek üzere beliren yeni ihtiyaçlar doğrultusunda söz konusu birim görevlerini 1949 yılı itibariyle yine Başbakanlık'a bağlı olarak teşkil edilen Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü (BYTGM)'ne bırakmıştır.

Sahip olduğu öneme karşılık turizmin Türkiye'deki tarihî mecrasının akademik anlamda çok da incelenmiş bir konu olmadığı görülmektedir. Türkiye turizm tarihinde BYTGM dönemi turizm faaliyetlerine ivme kazandıran önemli mevzuat düzenlemelerinin ve turizm teşviklerinin yapıldığı, ülkenin tanıtımı ve propagandası konusunda ciddi çalışmaların yürütüldüğü önemli bir süreci ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle çalışma kapsamında BYTGM döneminde Türkiye'nin tarihî, tabii, sanatsal ve kültürel değerlerinden oluşan turistik potansiyellerini dünya sathında tanıtmak, uluslararası alanda ülke imajını kuvvetlendirmek, böylece ülkeye gelen turist sayısını artırarak iktisadi, sosyal ve siyasi alanlarda turizmin sağladığı imkânlardan istifade etmek amacıyla yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirilen tanıtma ve propaganda faaliyetleri tarihsel bağlamı çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışma bu anlamıyla sosyal tarih ve turizm tarihi çalışmalarına katkı sağlayacak mahiyettedir. İncelenen süreç BYTGM'nin teşkil edildiği 1949 yılı ile görevlerini Basın-Yayın ve Turizm Vekâleti'ne devrettiği 1957 yıllarını kapsamaktadır. Bu süreç içinde BYTGM'nin çalışmaları temel alınmakla birlikte, ülkenin turistik tanıtım ve propaganda çalışmalarına katkı

1 Erol Evcin, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 55, Güz 2014, s.68-69.

Levent Şahverdi Arşivi

sağlayan belediyelerin, gönüllü ve hususi kuruluşların, bilim ve sanat insanlarının faaliyetlerine de yer verilmiştir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgeler, turizm konusunu sıklıkla işleyen Cumhuriyet gazetesi, konuya ilişkin önemli makalelerin ve haberlerin yer aldığı Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) Belleteni, İller ve Belediyeler Dergisi gibi süreli yayınlar ile telif-tetkik eserler çalışmaya ışık tutan başlıca kaynaklar arasında yer almıştır.

Tanıtma-Propaganda Vasıtaları ve Faaliyetleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devlet tarafından yurt içinde ve yabancı ülkelerde açılan idari birimlere, kültür müesseselerine, halkevlerine ve haber bürolarına, buna ek olarak hususi ve gönüllü kuruluşlar tarafından yapılan çalışmalara rağmen Türkiye'yi turistik anlamda ülke halkına ve dünyaya tanıtmak konusunda yeterince başarı elde edilememiştir. Bu münasebetle Türkiye'nin yeni iktisadi hamleler yaptığı ve kendini dünyaya kabul ettirmeye çalıştığı BYTGM döneminde turizm faaliyetlerine ivme kazandırmak ve turistik hareketliliği artırmak üzere tanıtma ve propaganda çalışmalarına özel bir önem verildiği görülmektedir.

BYTGM'nin teşkiliyle Genel Müdürlük makamına atanan Ahmet Şükrü Esmer (1949-1950) yaptığı açıklamalarda turizmin Hükûmet'in üzerinde en çok durduğu meselelerden biri olduğunu ve sorumluluğunu üstlendiği idari teşkilatın tanıtma ve propaganda faaliyetlerine ivme kazandırmayı amaçladığını belirtmiştir. Bu konuda esaslı çalışmalara girişileceği yönünde ilk işaretleri bu suretle veren Esmer'in beyan ettiği üzere ülkeyi çeşitli lisanlarda tanıtıcı kitap, albüm, rehber ve film çalışmaları BYTGM tarafından yapılması planlanan ilk faaliyetler arasında yer almıştır[2]. Esmer'den genel müdürlük görevini devralan Dr. Hâlim Alyot (1950-1954 ve 1956-1957) da görev süresi içinde yoğunluk arz eden basın-yayın faaliyetlerine rağmen turizm çalışmalarına hususi bir önem vermiş[3] ve *"Memleketin yabancılara tanı-*

2 Genel Müdürlük makamına atanan Ahmet Şükrü Esmer'in turizm, tanıtma ve propaganda çalışmalarına ilişkin söylemleri için bkz.; "Büyük Bir Seyyah Kafilesi Geliyor", **Cumhuriyet**, 14.11.1949, s.1 ve 3; Necdet Evliyagil, "Kendimizi Dışarıya Tanıtacağız", **Cumhuriyet**, 10.10.1949, s.1 ve 3.

3 Fethi Kardeş, **60 Yılı Hikâyesi**, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1980, s.37.

Levent Şahverdi Arşivi

tılmasının ekonomik kalkınmaya birinci derecede amil olacağı mülahazası ile diğer memleketlere imtisalen turizme ilk planda yer vermeği bir vecibe bilerek, bu faaliyetimizi memleket çapında geliştirmek yolunu tuttuk." şeklindeki söylemiyle konuya verdiği önemi dile getirmiştir. Bu bağlamda ülkenin turistik zenginliklerini tanıtmak üzere hazırlanan neşriyat, harita, broşür, kitap gibi çalışmalara atıfta bulunarak Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın *"Memleketimizde turizmin inkişafı, turizm endüstrisinin kurulması ve buna muvazi olarak hariçte neşriyat ve propaganda işleri, ehemmiyetle üzerinde durulacak konulardır."* sözleri ile verdiği talimatın uygulanması yolunda çalışmalara başlandığını vurgulamıştır[4]. Bu şekilde bir yandan Türkiye'nin çok partili hayata geçişi ile demokrasinin bütün yönleriyle siyasal hayata nüfuz ettiği şeklindeki imaj dış kamuoyuna aksettirilmekte, diğer yandan Türkiye'nin turistik potansiyellerini tanıtmak üzere çekilen filmler, fotoğraflar, kitaplar ve broşürler de yabancı basın temsilciliklerine, yerli basın organlarına ve ilgili kurum ve kuruluşlara dağıtılmaktaydı[5]. Turizm konusunda dönemin yetkin isimlerinden BYTGM Turizm Dairesi Müdürü Selâhattin Çoruh da turistleri etkileyecek ve onlarda seyahat etme isteği uyandıracak propaganda ve reklam çalışmalarını turizm faaliyetlerinin temel hareket noktalarından biri olarak değerlendirmekteydi[6]. Bu münasebetle Çoruh, ülkenin ve milletin bütün yönleriyle etkin bir şekilde tanıtılması, bu suretle turizmden millî ve uluslararası ölçekte fayda sağlanması için, sistemli ve düzenli bir propaganda esası kurmanın ve dünya sathında uygulanan propaganda usul ve vasıtalarını Türkiye'de de hayata geçirmenin gerekliliğini ifade etmiştir[7]. BYTGM'nin yetkin isimlerinin ifade ettikleri bu görüşler ve öngördükleri planlar ülkedeki turistik tanıtım ve propaganda faaliyetlerinin mantığını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu gelişmeler ışığında BYTGM döneminde ülkeye gelen turist sayısı şu şekilde olmuştur:

---

4 Hâlim Tevfik Alyot, "Yükseköğretim Gençliği ve Turizm Davamız", **Gençlik ve Turizm**, 15 Ocak 1953, S 1, s.2-3.

5 Turgut Er, **Türkiye'de Basın Yayın ve Tanıtma**, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü, Ankara, 2003, s.127-128.

6 Selâhattin Çoruh, "Turizmde Propaganda ve Reklam", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 76, Ocak-Şubat 1952, s.19.

7 Selâhattin Çoruh, "Turizm ve Propaganda I", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 142, Ağustos 1957, s.359.

Levent Şahverdi Arşivi

1948-1957 Yılları İçinde Türkiye'ye Gelen Yabancı Turistler[8]	
1949	19.451
1950	28.625
1951	31.377
1952	38.837
1953	70.055
1954	71.331
1955	79.369
1956	99.414
1957	100.803

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere 1947-1957 yılları arasında ülkeye gelen turist sayısında düzenli bir artış söz konusudur. Bu artışta turizme yönelik olarak gerçekleştirilen mevzuat düzenlemelerinin ve altyapı çalışmalarının yanı sıra nitelik ve nicelik itibariyle geliştirilen turistik tanıtım ve propaganda faaliyetlerinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bu dönemde Türkiye aleyhine yürütülen propaganda faaliyetleri ise ciddi bir soruna işaret ediyordu. Avrupa gazete ve mecmuaları ile turizm işleri ile iştigal eden şirketlerin ilanlarında Akdeniz limanlarında dolaşan turist gemilerinin güzergâhları arasında Fransa ve İtalya limanlarından sonra Pire, Hayfa ve İskenderiye yer almaktaydı. Murat Sertoğlu bu örnekten de hareketle Avrupa'daki büyük turist acentelerinin Türkiye'yi neredeyse unuttuklarını belirterek, bunun başlıca sebebini geçmişte Türkiye aleyhinde yapılan propagandaların ve ülkeye turist çekmek konusunda gayret gösterilmemesinin etkili olduğunu ifade etmiştir. Örnek olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında turizmden elde ettiği gelirleri artırma yoluna giden Yunanistan dünya sathındaki acenteleri ve mümessillikleri vasıtasıyla bir yandan kendi propagandasını yapıyor diğer yandan da bu alanda rakip olarak gördüğü Türkiye aleyhinde propagandalarda bulunuyordu. Sertoğlu'nun söz konusu dönemdeki Yunan gazetelerinden de yararlanarak verdiği bilgilere göre, Türkiye'ye gitme niyetinde olan turistlerin fikirlerini değiş-

8 Bu rakamlar Türk Hükûmeti'nin verdiği bilgilere göre Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OECE) Turizm Komitesi tarafından neşredilen rakamlardır. Türkiye'ye gelen bütün yabancıları değil, yalnızca turistik amaçlar doğrultusunda gelenleri kapsamaktadır (**BCA**, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No: 651, Sıra No: 4).

Levent Şahverdi Arşivi

tirmek üzere ülkedeki su kaynaklarında tifo mikrobu bulunduğu, İstanbul'da yemeklerin pis, otellerin ise kötü durumda olduğu, her tarafta hırsız ve yankesicilerin kol gezdiği, Türk polisinin turistleri sıradan bahanelerle tevkif ederek hapishaneye tıktıkları doğrultusunda propaganda yapılmaktaydı. Bu propagandaların da etkisiyle 1950 yılı itibariyle komşu ülkede Atina'yı ziyaret eden turist sayısı İstanbul'u ziyaret eden turist sayısını kat kat geçmişti[9].

Bir yandan ülkenin tarihî ve tabii güzelliklerini tanıtmak diğer yandan ülkenin imajını zedeleyen bu tür aleyhte propagandaları bertaraf etmek üzere yerli ve yabancı turistlere yönelik olarak gerçekleştirilen Türkiye'nin turistik tanıtım ve propaganda faaliyetleri büyük ölçüde BYTGM'nin yurt içindeki ve yurt dışındaki idari teşkilatının desteğiyle icra edilmiştir. Bu kapsamda gazete ve radyo yayınları, film, afiş, broşür, resim, fotoğraf ve pul basımı, telif-tetkik eser, süreli yayın, sergi, fuar ve festival çalışmaları, sanatsal, bilimsel ve sportif etkinlikler, ziyaret ve ağırlama faaliyetleri dikkat çeken turistik tanıtım ve propaganda uygulamaları arasında yer almıştır. Konuya ışık tutmak üzere bu faaliyetlerin başlıklar altında ele alınmasında fayda vardır.

Devlet Teşkilatında Turistik Tanıtım ve Propaganda

Teşkilat yasasına göre BYTGM bünyesinde doğrudan turizm işleriyle meşgul olmak ve Türkiye'yi tanıtmak maksadıyla basılı eserler, filmler, fotoğraflar hazırlayarak yayımlamak ve sergiler, konserler, konferanslar düzenlemekle yükümlü "Tanıtma Dairesi" ve ülkeyi yurttaşlara yakın bir şekilde tanıtmak üzere gerekli imkânları hazırlamak, yabancıların ülkedeki tabiat güzelliklerini ve sanat eserlerini görmelerini kolaylaştıracak tedbirler almak ve bu alandaki hususi teşebbüsleri teşvik etmekle görevli "Turizm Dairesi" bulunmakta idi. Ayrıca Bakanlar Kurulu kararıyla gerekli görülen yabancı ülkelerde "Haberler Büroları" ve "Basın Ataşelikleri" kurulacak, illerde ise Genel Müdürlük işlerini yürütmek üzere "Basın Temsilcileri" bulundurulacaktı[10]. Nitekim Matbuat Umum Müdürlüğü döneminde 1944'ten itibaren kurulmaya başlanan Bern,

9 Murat Sertoğlu, "Yunanistan'da Turizm Çalışmaları", **Av ve Turizm**, C 1, S 2, 7 Ağustos 1950, s.34.

10 "Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu", **Resmî Gazete**, 28 Mayıs 1949, S 7218, Kabul Tarihi: 24.05.1949, Kanun No: 5392.

Levent Şahverdi Arşivi

Londra, Washington, Moskova, Kahire, Roma, Paris ve New York Basın Ataşeliklerini BYTGM'nin teşkiliyle 1949'da New York, 1955'te Bonn ve 1956'da San Francisco Haberler Bürosu Müdürlüğü ile Bağdat Basın Ataşeliği, 1957'de ise Paris, Beyrut, Kahire ve Kıbrıs Haberler Büroları ile Karaşi ve Nev-Delhi Basın Ataşeliklerinin kuruluşu takip etmişti[11]. Ülke içindeki turizm teşkilatlanması dâhilinde İskenderun'da 1956 yılı itibariyle "Haberler ve Turizm Bürosu" açılmıştı[12].

Bu dönemde turistik tanıtıma ve propaganda çalışmaları için bütçeden ayrılan payın artırıldığı görülmektedir. Örnek olarak TBMM Bütçe Komisyonu'nda 1953 yılı için yapılan görüşmelerde BYTGM'nin bütçesine ek olarak 300.000 liralık bir propaganda tahsisatı yapılmış ve bu paranın %70'inin önemli bir turist potansiyeline sahip olan ve Türkiye ile yakın ilişki içinde bulunan ABD'de yapılacak propaganda çalışmalarına ayrılması öngörülmüştü[13].

BYTGM'nin teşkilat kanunu doğrultusunda turizm işlerine verilecek yönü görüşmek ve alınacak tedbirler hakkında düşüncelerini bildirmek üzere Ankara'da 19 Aralık 1949 tarihi itibariyle toplanan "Turizm Danışma Kurulu"nda iç ve dış propagandaya geniş ölçüde önem verilerek devlet tarafından bu yöndeki faaliyetlerin hızlandırılması ve hususi teşekküllerin bu konudaki çalışmalarının teşviki tavsiye edilmişti. Bu minvalde hususi teşebbüslerin yapacağı işler bahsinde, turistik tesis ve işletmelerin kendilerine gönderilecek millî propaganda malzemesini ülke dâhilindeki bütün turizm tesisleri müşterilerine hizmet etmek üzere bulundurmaları, yabancı ülkelerde teşkilatı bulunan seyahat acentelerinin kendilerine verilen propaganda malzemesini ülke menfaatleri açısından en iyi şekilde kullanarak fazla miktarda turist celbini sağlamaları ve bunların yurt içinden iyi izlenimlerle ayrılmaları için gereken çalışmaları yapmaları da tavsiye edilen çalışmalar arasında yer almıştı[14].

1949 tarihli "Gümrük Kanunu" ile tanıtım ve propaganda faaliyetlerine yönelik uygulamalar BYTGM döneminde yapılan çalışmalara önemli kolaylıklar

---

11 **BCA**, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No: 651, Sıra No: 4.

12 "Türkiye'de Turizm Çalışmaları (Mayıs 1954-Mayıs 1956)", **TTOK Belleteni**, S 179, Aralık 1956, s.4.

13 "Basın-Yayın Bütçesinden 300.000 Lira Propagandaya Ayrıldı", **Cumhuriyet**, 28.12.1951, s.3.

14 "Turizm Danışma Kurulu", **Türk Ekonomisi**, S 79, Ocak 1950, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

sağlamıştır. Buna göre, turizmi teşvik amacıyla kurulmuş resmî teşekküller ile TTOK için getirilecek ve parasız dağıtılacak olan otel ve propaganda ilanları, broşürler, duvar takvimleri, otomobil plakaları, yol işaretleri, rozetler, mükâfat kupaları ve şiltleri, yabancı turizm teşekkülleri tarafından parasız dağıtılmak üzere Türkiye turizm teşekkülleri ile TTOK'ya gönderilen yabancı turizm propaganda afişleri, broşürleri, rehber ve takvimleri karşılıklı olmak şartıyla gümrük vergisinden muaf tutulmuştur[15]. Bakanlar Kurulu'nun 28 Temmuz 1953 tarihli toplantısında ise 1950'de yürürlüğe giren Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu gereğince "Turizm Müessesesi Belgesi" almış olan teşebbüslerin hariçten getirecekleri Türkiye'ye turist celbini hedefleyen reklamlarını içeren matbuatın gümrük vergisinden muaf tutulması kararlaştırılmıştır[16]. Bunun yanı sıra turizmi teşvik tedbirleri kapsamında İcra Vekilleri Heyeti'nin 23 Haziran 1955 tarihli kararına istinaden 16 Ağustos 1955 tarihi itibariyle faaliyete geçen "Türkiye Turizm Bankası Anonim Şirketi" ise turistik faaliyetlerin ve yatırımların teşvik ve finanse edilmesinin yanı sıra *"memlekette iç ve dış turizmi geliştirmek maksadı ile gereken propagandayı yapmak"* gibi asli bir sorumluluk da üstlenmişti[17]. Bu münasebetle propaganda çalışmalarının etkili olmasının tanıtma faaliyetlerindeki samimiyete, başarıya ve turistler için asgari memnuniyet şartlarının karşılanmasına bağlı olduğu bankanın 1956 yılına ait murakıp raporlarında dikkate alınan hususlar arasında yer almıştır[18].

Yine, turizmin ve turizm sanayisinin gelişmesini sağlamak üzere 1955 yılı Eylül ayı itibariyle yürürlüğe girerek, devlet daireleri, özel idareler, belediyeler, iktisadi devlet teşekkülleri, hususi kanunlar ile kurulmuş ve kurulacak her türlü teşekkül ve müesseseler, sermayesinin yarısından fazlası devlete ait banka ve şirketlerin BYTGM ile işbirliğini öngören "Turizm İşbirliği Nizamnamesi"ne göre işbirliği konuları arasında reklam ve propaganda işleri de vardı. Bu suretle işbirliği organları umuma açık gişe ve müracaat bürolarında ülke propagandasının yapılmasına ilişkin bilgilendirme hizmetleri konusunda BYTGM'ye yardım ede-

---

15 "Gümrük Kanunu", **Resmî Gazete**, 11 Mayıs 1949, S 7204, Kanun No: 5383, Kabul Tarihi: 02/05/1949.

16 "Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu", **Resmî Gazete**, 30 Mart 1950, S 7470, Kanun No:5647, Kabul Tarihi: 24/03/1950; **BCA**, Fon No:030.18.01.02., Kutu No:133, Dosya No:61, Sıra No:12.

17 **Türkiye Turizm Bankası Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi**, Ankara, 1955, s.4-5.

18 **Türkiye Turizm Bankası Anonim Şirketi 1955 Yılı Bilançosu, Faaliyet ve Murakıplar Raporları"**, Ankara, 1956, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

ceklerdi. Devlet Demiryolları İşletmesi, Devlet Havayolları ve Denizcilik Bankası Anonim Ortaklıkları ile diğer işbirliği organları yapacakları turizm ile ilgili propaganda ve reklam işlerini her yılbaşında BYTGM ile mutabık kalmak suretiyle programa bağlayacaklardı. İşbirliği organlarından Ulaştırma Vekâleti ve bu alanda faaliyet gösteren kuruluşlar yurt içinde ve dışında BYTGM'nin tayin edeceği mühim istasyon, iskele ve hava alanlarında özel bürolar açmak veya açılmış bürolardan istifade etmek suretiyle Türkiye'nin reklam ve propagandasına yönelik bilgilendirme hizmetlerine destek olacaklardı. Ayrıca Hariciye Vekâleti ile BYTGM'nin ortaklaşa tespit edecekleri mahallerde bulunan Türk Elçilik ve Konsoloslukları; mahallî seyahat acenteleriyle de temas kurarak, ülkenin turizm değerlerinin tanıtılmasına ve reklamına hizmet eden çalışmalar yapacaklar ve Türkiye'ye yönelen turizm hareketleri hakkında BYTGM'ye bilgi vereceklerdi[19].

Söz konusu süreç içinde turizmde ileri Avrupa ülkelerinde, idari teşkilatın çalışmalarını desteklemek üzere her büyük otelde bir "Müracaat Bürosu"nun bulunduğu görülmekteydi. Bu bürolar turistlere şehirde görülmeye değer yerler hakkında bilgi vermek ve broşür, risale, haritalı depliyan gibi tanıtım malzemeleri sunmak, talep edildiği takdirde tercüman ve rehber temin etmek gibi görevlerin yanı sıra lokanta, gazino ve eğlence mekânlarında yer ayırtmak, sinema, tiyatro, opera biletleri sağlamak, turistik hediyelik eşya bulabilecekleri yerleri göstermek gibi sorumluluklar üstlenmişlerdi. Küçük otellerde de en azından bu hususlarda görevlendirilen bir kişiyi bulmak mümkündü. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde büyük mağazalarda, bankalarda, gazete ve dergi idarehanelerinde, demiryolu istasyonlarında, otobüs işletme merkezlerinde de benzer hizmetleri yerine getiren bürolar ve memurlar bulunmakta idi. Bu bilgiler doğrultusunda Turizm Dairesi Müdürü Selâhattin Çoruh Türkiye'de de ilk aşamada turistik şehirlerde özel idareler ve belediyelerce resepsiyon ve bilgilendirme işleriyle meşgul olacak birer turizm bürosunun teşkil edilmesindeki faydalara işaret etmiş, bu girişimlerin ülkenin turistlere tanıtımı ve sevdirilmesi konusunda önemli bir rol oynayacağına değinmiştir[20]. Nitekim Türkiye'de turizm idaresinin çalışmalarının turistik özellikleriyle ön plana çıkan şehirlerde belediyeler tarafından da olabildiğince desteklenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, 10 Aralık 1951 tarihinde top-

19 "Turizm İşbirliği Nizamnamesi", **Resmî Gazete**, 17 Eylül 1955, S 9106, Karar Sayısı: 4/5643, Karar Tarihi: 05.08.1955.

20 Selâhattin Çoruh, "Seyahat Büroları, Resepsiyon ve Enformasyon İşleri", **İller ve Belediyeler Dergisi**, Eylül 1951, S 72, s.45-46.

Levent Şahverdi Arşivi

lanan IV. Türk Belediyecilik Kongresi'nde teşekkül eden Turizm Komisyonu'nun gündeminde "Belediye Turizm Büroları"nın kuruluşu da bulunmuştu. Bu suretle hazırlanan kanun taslağının gerekçesinde bahis konusu büroların görevleri, merkezi turizm teşkilatıyla işbirliği tesisiyle turistlerin karşılanması için gerekli hazırlıkları yapmak, vatandaşların seyahatlerini teşvik etmek suretiyle seyahat kültürünün ve yurt sevgisinin kuvvetlenmesine hizmet etmek, turizm sanayisinin kurulmasını desteklemek ve halk sağlığı faaliyetlerinin gelişmesine yardımcı olmak şeklinde belirlenmişti. Bu kanun taslağı kabul görmemekle birlikte[21], söz konusu dönem itibariyle belediyelerin "ihtiyari" görevleri arasına "Turizm Bürosu" açmaya ilişkin bir hüküm ilave edilmişti. 1955'te yürürlüğe giren "Turizm İşbirliği Nizamnamesi" ise bu hükmü ileri bir safhaya taşıyarak turizm alanında faaliyet gösterebilecek belediyeleri "Turizm Bürosu" açmakla mükellef tutmuş, yani bu nizamname ile turistik belde belediyelerinin "Turizm Bürosu" açmaları "mecburi" bir durum almıştır[22]. 28 Mayıs 1956 tarihinde toplanan VI. Türk Belediyecilik Kongresi'nde ise Turizm Komisyonu'nun hazırladığı raporda bunu destekler şekilde turistik mahallerdeki belediyelerin imkânları nispetinde bünyeleri dâhilinde bir "Turizm Bürosu" ihdas etmeleri, bu mümkün olmadığı takdirde memurlarından birini bu işle vazifelendirmeleri, umumi yerlerde veya belediye dâhilinde "Turistik Müracaat Büroları" kurmaları ve müşterek propaganda işlerini teşkil edecekleri bir turizm birliği vasıtasıyla yapmaları öngörülmüştü. Ayrıca belediye sınırları dâhilinde veya civarında gezilmeye değer kıymetlerin tespiti ile istirahat ve eğlence yerlerinin, yol durumunun ve nakil vasıtalarının niteliği ve bu vasıtaların hareket saatleri hakkında BYTGM'ye bilgi verilmesi, mahalli özelliklerin tanıtılabilmesi amacıyla folklor gösterileri ve kermesler düzenlenmesi, mahalli el sanatlarının teşviki ile bunların turistik hatıra eşyası haline getirilmesinin temini gibi çalışmalar belediyelerin görev ve sorumlulukları arasında görülmüştü. Bunun yanı sıra eski eserlerin, abidelerin ve sanat eserlerinin turistlere gösterilmesi konusunda tercümanlık ve rehberlik yapmak üzere münevver ve lisan bilir kimselerden tercüman rehber görevlendirilmesi de belediyelerin üstlendiği yükümlülükler arasında bulunuyordu[23].

---

21 **Turizm Bilgisi ve Turizm Meselelerimiz**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Odaları Birliği, Ankara, 1963, s.236-237.

22 "Turizm İşbirliği Nizamnamesi", **Resmî Gazete**, 17 Eylül 1955, S 9106, Karar Sayısı: 4/5643, Karar Tarihi: 05.08.1955; Hûlki Alisbah, "Turizm İşbirliği ve Belediyeler", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 124, Şubat 1956, s.61.

23 **Turizm Bilgisi…**, s.237-239.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu süreç içinde 1953'te Konya Belediyesi tarafından bir "Turizm Bürosu"nun açıldığı ve bu büronun etkin bir faaliyet programına sahip olduğu görülmektedir. Örnek verilecek olursa 1956'da söz konusu büro tarafından şehre gelen 2.097 yabancı turiste rehberlik edilmiş, bunlara tanıtım materyalleri dağıtılmış, Beyşehir, Karaman, Ereğli, Karapınar, Hatunsaray, Sille ve Meram gibi bağlı beldelere hafta tatillerinden yararlanılarak geziler düzenlenmiş, İzmir, Antalya, Bursa ve İstanbul'daki turizm cemiyet ve kurumlarıyla mutabakat sağlanarak söz konusu şehirlere gelen turistlerin Konya'ya da uğramaları sağlanmıştı. Konya ve Mevlana'ya ilişkin çeşitli lisanlarda yayın çalışmaları yapılmış, Mevlana Türbesi ve Manzumesi ile Mevlevi Âşık Şem'i'nin mezarının belediye tarafından yürütülen onarım çalışmalarına katkı sağlanmış, tarihî eser ve abidelerin fotoğrafları çekilerek teşhir edilmişti. Ayrıca tarihî abideler için İngilizce ve Türkçe bilgilendirme levhaları hazırlanmış ve Topkapı Müzesi Portre Galerisi Şefi Ressam Abdullah Çizgen'in Mevlana ve Konya'ya ait yağlı boya eserleri sergilenmişti. Bunların yanı sıra Mevlana'nın ölüm yıl dönümü etkinlikleri sırasında 7 binden fazla yerli ve yabancı misafire büro vasıtasıyla giriş davetiyesi dağıtılmıştı[24].

BYTGM, İzmir Belediyesi ve Ege Turizm Cemiyeti'nin ortak çalışmaları neticesinde kurulan "İzmir Turizm Bürosu" ise 23 Eylül 1954 tarihinde faaliyete geçmişti. Bu büro bölgedeki turizm hareketlerini organize etmek, ülkenin giriş-çıkış kapılarında turistlere yardımcı olmak, rehber kursları açmak ve turizm konusunda ilmî incelemeler yapmak üzere teşkil edilmişti[25].

İstanbul Belediyesi Neşriyat Müdürlüğü'nün İstiklâl Caddesi üzerinde 1 Haziran 1955 tarihinde faaliyete geçen "Turizm Danışma Bürosu" da bu dönemde ciddi tanıtım faaliyetlerinde bulunan belediye organları arasında bulunmaktadır. Öyle ki açıldığı tarihten yılsonuna kadar büroya başvuran turist sayısı 3.000'i bulmuştu. Büronun düzenlediği istatistik bilgilerine göre İstanbul'u yıl içinde ziyaret eden başlıca turistler Amerikalılardan, Araplardan ve Almanlardan oluşmakta idi. Bu turistlerin %90'ı kendilerine konaklama yeri temin edilmesi için büroya başvurmuşlardı. Güvenilir ve şehir hakkında yeterli bilgiye sahip bir rehber talep eden turistlerin miktarı ise müracaat edenlere oranla %40 civarında idi. Bu birim ayrıca Fransa, İtalya ve Arap ülkelerindeki seyahat büro-

24 "1956 Yılında Konya Belediyesi Turizm Bürosu", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 136, Şubat 1957, s.77-78.

25 "İzmir Turizm Bürosu", **Cumhuriyet**, 24.09.1954, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

larının Türkiye hakkında tanıtım materyali taleplerini imkânlar doğrultusunda karşılamaya çalışmaktaydı[26]. İstanbul'a gelen yerli ve yabancı turistlere hizmet etmek üzere 1956 yılı Temmuz ayı itibariyle Galata Yolcu Salonu'nun üst katında bir "irtibat bürosu" açılması da büronun dikkate değer faaliyetleri arasında yer almıştı[27].

İstanbul Belediyesi'nin bu faaliyetlerini desteklemek ve ülkede yapılan kalkınma hamlelerini İstanbul'a gelen yerli ve yabancı turistlere göstermek amacıyla BYTGM 29 Temmuz 1957 tarihinde Hilton Oteli'nin giriş kapısında bir "Tanıtma ve Turizm Bürosu" açmıştı. Eski Türk desenlerinden ilham alınarak modern bir tarzda tefriş ve tanzim edilen büro ilgililere ülke hakkında her türlü turistik bilgiyi vermek üzere hazırlanmıştı. Büronun alt katında düzenlenen 20 kişilik salonda turist gruplarına Türkiye'nin çeşitli bölgelerini tanıtan filmler gösterilmesi, konferanslar verilmesi, vitrinlerde her akşam renkli Türkiye manzaraları teşhir edilmesi planlanmıştı. İngilizce, Fransızca, Almanca lisanlarını bilen görevli hanımlar turistlere gereken konularda bilgi vermekle, gezi programlarını hazırlamakla ve otellerde yer bulmakla mükellefti. Ayrıca büroda bulunan bir Devlet Demiryolları İşletmesi memuru turistlere demiryolları vasıtasıyla seyahatler konusunda bilgi vermek ve yer ayırtma işlerinde yardımcı olmak üzere görevlendirilmişti. Büroda BYTGM'nin hazırlattığı albüm, kitap ve broşürler de dağıtılmaktaydı. Kız Olgunlaşma Enstitüsü'nün el işleri büroda hususi vitrinlerde teşhir edilmekte, bu suretle turistler ülkeye ait bir kısım hatıra eşyasını görme fırsatı bulmaktaydılar[28].

Tanıtım ve Propaganda Materyalleri

BYTGM döneminde hazırlanarak yurt içinde ve yurt dışında dağıtımı yapılan broşür, prospektüs, afiş, albüm, resim, fotoğraf, pul gibi tanıtım ve propaganda materyalleri ülkede turizm faaliyetlerinin artması konusunda etkin bir rol oynamıştır. Ancak turizm alanında ileri ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'de bu konuya yönelik olarak yapılan çalışmaların gerek nitelik gerekse nicelik ola-

---

26 Kâzım Kip, "Memleketimize Gelen Turistlerin Şikâyetleri", **Cumhuriyet**, 23.12.1955, s.2.

27 "Belediye Yeni Bir Turizm Bürosu Açtı", **Cumhuriyet**, 06.07.1956, s.2.

28 "Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün Yeni Enformasyon Bürosu", **TTOK Belleteni**, S 187, Temmuz-Ağustos 1957, s.14; "Turizm ve Tanıtma Bürosu Açıldı", **Cumhuriyet**, 30.07.1957, s.1 ve 5.

Levent Şahverdi Arşivi

rak ciddi eksiklikler içinde bulunduğu da göze çarpmaktadır. Bu anlamda mevcut eksikliklere ve sorunlara değinmek suretiyle bunların giderilmesi ve tanıtım ve propaganda faaliyetlerine ivme kazandırılması yönündeki çalışmalara değinmekte fayda vardır.

Bu dönemde bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ülkenin turistik özelliklerini değerlendirmek, bu alandaki kaynakları etkin bir şekilde kullanmak ve netice olarak bu kanalla ülke ekonomisine kazandırılan döviz miktarını artırmak turizm alanında başarı sağlamanın önemli göstergeleri arasındaydı. Bunun için planlı bir tanıtma ve propaganda anlayışına, etkin bir turizm organizasyonu ile turizm sanayisinin kurulmasına ve ülke sathında turizm terbiyesinin yerleşmesine ihtiyaç duyulmakta idi. Bu münasebetle yazar Tarhan Toker, tarihî zenginliklerin ve tabii güzelliklerin tek başına turizm kaynağı olarak değerlendirilemeyeceğini, bu özelliklerin Fransa, İtalya, Yunanistan gibi Akdeniz ülkelerinde ilmî esaslar dâhilinde görünür kılındığını ifade etmiştir. Örnek olarak söz konusu dönem itibariyle Fransa Turizm Müdürlüğü'nün ülkenin otelleri, lokantaları, özel yemekleri ve fiyatları, gezilecek yerlerinin planları ve resimleri, nakil vasıtaları, spor yerleri, eğlence mahalleri ve bütün olarak Akdeniz kıyıları hakkında değişik lisanlarda ayrıntılı bilgiler içeren yüzbinlerce broşürün basımını yaparak dağıttığını ve insanların rehberlere ihtiyaç duymadan bu broşürler vasıtasıyla Fransa'yı dolaşabildiklerini vurgulamıştır. Aynı şekilde ülkenin en önemli gelir kaynaklarından biri olması nedeniyle turizme hayati bir önem verilen İtalya'da turizm teşkilatının ve sanayisinin başarılı bir şekilde organize edildiği, bu suretle dağıtılan propaganda broşürlerinin etkileyici bir kapak ve kaliteli bir kâğıda basılmış renkli yazı ve resimlerle çekici bir hâle getirildiği görülmekte ve her türlü bilgiyi içeren bu broşürler vasıtasıyla İtalya'yı tanımak mümkün olabilmekteydi. Bu broşürlerde sanat merkezi durumunda olan Milano'dan Alp dağlarındaki tesislere, her şehir ve bölgenin özel içkilerine ve yemeklerine kadar ayrıntılı bilgileri bulmak mümkündü[29]. Yaptığı bir seyahat münasebetiyle İtalya'da zengin tanıtım malzemeleri ile birçok ülkenin tanıtımını yapan turizm acenteleri bulunduğunu gören gazeteci ve yazar Samih Nafiz Tansu ise söz konusu acentelerin elinde Türkiye ile ilgili yalnızca bir takvimde yer alan Boğaz resmi ile silik bir Ayasofya resminin bulunduğunu ifade etmiştir. İtalya'dan Türkiye'ye gelmek isteyenlerin sayısının fazlalığını müşahede etmiş, ancak ülkeyi tanıtan afiş ve

29 Tarhan Toker, "Turizm Davasında Propaganda", **TTOK Belleteni**, S 167, Aralık 1955, s.18-19.

Levent Şahverdi Arşivi

broşür gibi materyallerin yokluğunun bu konuda büyük bir zafiyet teşkil ettiğini vurgulamıştır. İtalya'daki Türk Sefareti tarafından lüks olmakla birlikte maddi imkânların kısıtlılığı nedeniyle sınırlı sayıda bastırılan tanıtım broşürünün ise ancak az sayıda turistin eline geçebildiğini belirtmiştir[30]. Bu durum ülkenin tanıtım faaliyetlerindeki basılı materyal eksikliğine işaret eden önemli bir gösterge olmuştur. Dr. Kemal Saraçoğlu, Batı Akdeniz seferi yapan Ankara Vapuru gibi dış hatlara işleyen yolcu vapurlarının bir anlamıyla ülkenin propagandasına hizmet ettiklerini belirtmiş, bu vapurların salonlarına Türkiye manzaralarını gösteren resimlerin asılması ve masalara yabancı lisanlarda tanıtıcı broşürlerin dağıtılması hâlinde bu işlevin güçlenebileceğini vurgulamıştır. Avrupa'daki bütün seyahat şirketlerinde ve bürolarında dünyanın dört bir köşesine ait resimli ve yazılı reklamlara rastlanırken, sefer yapmalarına rağmen Türkiye'ye ait bir reklam materyalinin bulunmaması, hatta İstanbul'da Yataklı Vagonlar Şirketi'nin bürosunda bile benzer bir durumun söz konusu olması Saraçoğlu'nu endişelendirmiştir. Takiben: *"Bu şerait içinde Türkiye'nin cennet olduğunu kim ve nasıl öğrenebilir?"* diyerek bu konudaki eksikliği dile getirmiş ve "*İtalya'daki namütenahi dilenci, atsineği gibi yapışan işportacılar, ateş pahasına olan otel ve lokanta fiyatları seyyah akınına mani olamıyor. Çünkü reklam makinesi durmadan işliyor."* diyerek İtalya'da başarılı bir şekilde yürütülen reklam faaliyetleri nedeniyle turistler üzerindeki olumsuz izlenimlerin asgari düzeye düşürülebildiğine işaret etmiştir[31]. Gazeteci ve yazar Feyyaz Tokar da Türkiye'yi tanıtmak üzere yapılan propaganda faaliyetlerinin yetersiz olduğuna işaretle Bonn'da bulunduğu söz konusu dönem itibariyle turizm bürolarından gelen yoğun prospektüs taleplerinin eldeki yetersiz sayıdaki doküman nedeniyle karşılanamadığına, bu nedenle Bonn'da görevli ataşenin turistlerin sorularını saatlerce bizzat cevaplamak zorunda kaldığına şahit olduğunu ifade etmiştir[32].

Söz konusu dönem itibariyle ABD'nin en büyük turizm ve seyahat acentelerinden biri olan "The Spain Travel Agency" adlı şirketin sahibi Edward Leo Spain eşi ile tatil için 1955 yılı Mart ayında Türkiye'ye gelmiş ve bir turist için aranan bütün tarihî ve tabii güzelliklerin Türkiye'de bulunduğunu belirttikten sonra *"Tarihî ve tabii güzelliklerinizi reklam ve propaganda etmiyorsunuz. Turist*

30 Samih Nafiz Tansu, "Onların ve Bizim Turizm Anlayışımız", **Cumhuriyet**, 17.08.1050, s.5.

31 Kemal Saracoğlu, "İtalya'nın Müthiş Turizm Makinesi Nasıl Dönüyor?", **Cumhuriyet**, 21.09.1950, s.2.

32 Feyyaz Tokar, "Turist Davamız", **Cumhuriyet**, 21.08.1957, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

bunlara tamamile yabancıdır. Mesela benim acentamda New York'ta Türk Haberler Merkezi olduğu hâlde memleketiniz hakkında tek bir risale veya broşür bulamazsınız." diyerek turizmin Türkiye'de gelişememe nedenlerinden birinin de tanıtım faaliyetleri konusundaki eksiklikten kaynaklandığına temas etmişti[33].

Bahsi geçen bütün bu sorunları gidermek üzere BYTGM Turizm Dairesi'nin görev sahası dâhilinde çeşitli yayım faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Söz konusu daire tarafından Türkçe'nin yanı sıra Almanca, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve İtalyanca lisanlarında yayımlanan afiş, harita, plan, broşür, risale gibi tanıtım materyallerinin sayısı 1951'de 54.000 iken, bu sayı 1958 yılı itibariyle 268.000'e çıkmıştı. Bu süreç içinde yayımlanan toplam neşriyatın sayısı ise 1.795.500'e ulaşmıştı[34]. Bunlar arasında Antalya, Bursa, İstanbul, Ankara, Konya, Kayseri, Çanakkale-Truva, Amasra, Akçakoca, Efes, Bergama gibi ülkenin turistik yerlerini tanıtan materyaller dikkat çekmekte idi[35]. Ayrıca 1951 yılı itibariyle "Türkiye Otel Rehberi" adıyla resimli bir broşür basılmıştı[36]. 1955'te yürürlüğe giren Turizm İşbirliği Nizamnamesi uyarınca işbirliği organları ile BYTGM tarafından bastırılıp dağıtılacak reklam ve propaganda matbualarının birbirini tamamlayan konulardan seçilmesine önem verilmesi ve Ulaştırma Vekâletince gümrük ve döviz mevzuatı hakkındaki önemli uygulamalar ile belli başlı turistik bilgileri içeren broşür ve matbuaların gerekli lisanlarda bastırılarak yabancı ülkelerden gelen yolculara, mümkün olduğu takdirde seyahat vasıtaları Türk kara sularına, havaalanlarına ve sınırlarına girmeden önce dağıtılması öngörülmüştü[37].

Tanıtma ve propaganda materyallerinin basım ve yayım faaliyetlerinin TTOK tarafından da desteklendiği görülmektedir. Papalık tarafından 1950 yı-

---

33 "Turistler Türkiye'ye Neden Gelmezler?", **Cumhuriyet**, 03.04.1955, s.1.

34 **BCA**, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No: 651, Sıra No: 4; Bu rakamlar TTOK tarafından biraz daha farklı verilmiştir. Buna göre BYTGM tarafından Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca lisanlarında basılan çeşitli tanıtım neşriyatının sayısı 1951'de 215.000, 1952'de 162.500, 1953'te 252.000, 1954'ten 1956 yılı Mayıs ayına kadar ise 1.004.300 olmuştur ("Türkiye'de Turizm Çalışmaları (Mayıs 1954-Mayıs 1956)", **TTOK Belleteni**, S 179, Aralık 1956, s.4).

35 "Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün Faaliyeti", **TTOK Belleteni**, S 176, Eylül 1956, s.9.

36 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 121, Dosya No: 92, Sıra No: 5.

37 "Turizm İşbirliği Nizamnamesi", **Resmî Gazete**, 17 Eylül 1955, S 9106, Karar Sayısı: 4/5643, Karar Tarihi: 05.08.1955.

Levent Şahverdi Arşivi

lının Hıristiyanlar için "kutsal yıl" ilan edilmesi nedeniyle TTOK'nın çalışmaları sonucunda Antakya'dan İzmir'e kadar uzanan bölgede Hıristiyanlık tarihine ait hatıralar derlenmiş, bu bilgiler mütehassıslara yabancı lisanlarda prospektüs şeklinde yazdırılmış ve bu prospektüsler başta Fransa, İspanya ve İtalya'ya olmak üzere birçok ülkeye gönderilmişti[38]. Söz konusu kurum tarafından takip eden yıllarda da başta İngilizce olmak üzere Almanca, Fransızca, Rumca İstanbul, Ankara ve İzmir prospektüsleri bastırılmış ve bunlar ülkeye seyahati cazip kılan tanıtım materyalleri arasında yer almıştı[39].

Bu dönemde ülkeye deniz yolu ile gelen turist kafilelerine seyahatleri sırasında, Çanakkale veya İstanbul'da gemiye intikal eden BYTGM, Türk Turizm Kurumu (TTK) ve TTOK görevlileri tarafından bilgi verilmesi ve ülkeyi tanıtıcı broşürlerin dağıtılması yaygın bir tanıtma ve propaganda faaliyeti idi. Örnek verilecek olursa, 440 yolcusu ile 15 Mart 1951 tarihi itibariyle İstanbul'a gelen Amerikan bandıralı "Independence" adlı turist gemisine nakledilen BYTGM yetkilileri, güverteden Boğaz'ı izleyen turistlere İstanbul'un ve Boğaziçi'nin tarihçesi hakkında bilgi vermişlerdi. Denizyolları İdaresi tarafından tahsis edilen vapurlarla Dolmabahçe'ye çıkarılan turistleri bu mevkide Türkiye Millî Talebe Federasyonu (TMTF) öğrencileri bilgilendirmiş, akşam vakitlerinde gemide Karadeniz, Siirt, Dicle ve Erzurum millî oyunları gösterilmişti. Yolculara BYTGM ile TMTF tarafından basılan broşürler ile Tekel Genel Müdürlüğü'nden temin edilen likörler dağıtılmıştı[40]. Aynı yıl içinde İstanbul Limanı'na gelen Brezilya donanmasına mensup "Almirante Saldanha Mektep Gemisi"nin komutanı Albay P.P.A. Jo Suzano'ya belediye tarafından İstanbul'a ait broşürler ile Piri Reis'in haritası hediye edilmişti[41]. Bu faaliyetler vesilesiyle turistlerin ülke hakkında olumlu izlenimler edinmeleri yönünde çaba sarf edilmekteydi.

Turistik tanıtım malzemelerinin, ülke sathında gerçekleştirilen bilimsel, sanatsal ve sportif etkinlikler vesilesiyle de dağıtımı yapılabilmekteydi. Örnek olarak, 1951'de İstanbul'da düzenlenen "12. Müsteşrikler Kongresi" sırasında katılımcı bilim insanlarına harita ve broşür gibi Türkiye'yi tanıtıcı materyaller

38 "TTOK'nın 27'nci Mesai Yılı Raporu", **TTOK Belleteni**, S 111, Nisan 1951, s.3.

39 "31'inci Mesai Yılı Raporu", **TTOK 5 Nisan 1955 Genel Kurulu,** Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1955, s.10.

40 "Amerika'nın En Lüks Seyyah Gemisi Geldi", **Cumhuriyet,** 16.03.1951, s.1 ve 3.

41 "Brezilya Mektep Gemisi", **TTOK Belleteni**, S 117, Ekim 1951, s.17; Ayrıca bkz.; "31'inci Mesai Yılı Raporu", **a.g.e.**, s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

dağıtılmıştı. Kongreye katılım sağlayan arkeolog ve tarihçilere Efes-Bergama harabeleri gezdirilmiş, bu vesileyle önemli bir propaganda imkânı yakalanmıştı[42]. Bu çerçevede İstanbul Belediyesi Turizm ve Danışma Bürosu tarafından da 1955 yılı itibariyle şehre gelen İsveçli güreşçiler İsveç lisanını bilen bir memur eşliğinde gezdirilmiş, bunlara şehrin turistik yerleri hakkında kapsamlı bilgiler ihtiva eden İsveç lisanında broşürler hazırlatılarak dağıtılmıştı[43].

Tanıtıcı materyallerin BYTGM'nin yurt dışı teşkilatı vasıtasıyla turistik potansiyeli yüksek olan ülkelerde de dağıtımının yapıldığı görülmektedir. Örnek verilecek olursa, Amerika'da New York Haberler Bürosu'nun tanıtım faaliyetleri içinde Türkiye ile ilgili broşürlerin basım ve dağıtım işleri de ye almış, bu suretle ABD'deki seyahat acenteleri için Türkiye'ye seyahate dair ciddi bir bilgi kaynağı oluşturulmuştu. 1952 yılı itibariyle büronun girişimleri neticesinde "Amerikan Ordu Dairesi"nin Türkiye ile ilgili bir broşür yayımlaması sağlanmış, Pan Amerikan Hava Yolları Şirketi'nin takvimine Türkiye resmi koydurulmuştu. Ayrıca New York Times, Herald Tribune, National Geographic ve Time gibi tanınmış gazete ve dergilerde Türkiye ile ilgili toplam 1.233 resmin yayımlanması temin edilmişti[44]. Büronun Müdürü Nuri Ergin, Türkiye'nin hariçte tanıtılması konusunda en büyük engeli özellikle anglo-sakson ülkelerinde Türkler aleyhine mekteplerde edinilen yanlış bilgilerin teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bunu bertaraf etmek üzere ABD'de 1951'de "cartoon" şeklindeki resimlerle Türkiye hakkında bilgi veren bir "poster" ile 1952'de ortaokul ve liselere gönderilen "folder" adı verilen bilmeceli, renkli ve resimli küçük broşürler dağıtılmıştı. Bu tür tanıtım faaliyetlerinin ABD ortaokul ve liselerinde büyük ilgi uyandırdığı görülmüştü[45]. Bu çalışmaların yanı sıra Amerikan turizm acentelerinin 26 Ekim 1952'de Florida'da toplanacak senelik toplantısı münasebetiyle Avrupa Turizm Komisyonu tarafından düzenlenen "Talih Çarkı" piyangosunda kazananlara dağıtılmak üzere beğenilen Türk tütünlerinden sigaralar hazırlanmış, bunlar özel olarak yaptırılan paketlere koydurulmuştu[46].

---

42 Alen Dar, "Müsteşrikler Kongresi Delegeleri İzmir-Efes-Bergama Yolunda", **TTOK Belleteni**, S 117, Ekim 1951, s.14-16.

43 "Belediye Turizm Danışma Bürosunun Faaliyeti", **Cumhuriyet**, 06.03.1955, s.2.

44 "Amerikalılara Kendimizi Tanıtmak Yolundaki Çalışmalar", **Cumhuriyet**, 04.10.1952, s.2.

45 "Memleketimiz ve Milletimiz Tanıtmak İçin", **Cumhuriyet**, 06.09.1952, s.2.

46 "Talih Çarkı Piyangosu", **Cumhuriyet**, 25.10.1952, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yıllarda ziyaret edilecek yerlerin fotojenikliği turistlerin seyahat tercihlerini etkileyen başlıca unsurlar arasında yer almakta, şehirlerin turistleri cezbeden renkli ve panoramik resimleri turizm faaliyetlerini tetiklemekteydi. Bu münasebetle fotoğrafçılık, turizme hizmet eden önemli sanatlardan biri hâline gelmişti. Söz konusu dönem itibariyle bir Amerikan mecmuası için İstanbul manzaraları hazırlayan İtalyan fotoğrafçı Daid Lees İstanbul Radyosu'nun konuğu olmuş ve söyleşi sırasında şunları beyan etmişti:

"Bir İtalyan, bilhassa bir fotoğrafçı olan benim için İstanbul egzotik büyüleyici güzelliği olan bir şehir. İstanbul her saat yeni, yepyeni renklere bürünerek bambaşka bir veche alıyor. Ben buraya şafak zamanında, güneşin en kızgın olduğu zamanda hayran oldum. Fakat asıl güneşin batışında İstanbul'u Topkapı Sarayı'nın kulesinden seyretmeye doyamadım. Gurupta İstanbul'u bu zaviyeden, gurup zamanı seyretmek, büyük zengin bir dekoru andırıyor. İzahı için ancak görmek lazımdır diyebilirim… Fotoğrafçı gözü ile İstanbul'un güzelliği başka bir şehir ile mukayese edilemeyecek bir zenginliktedir. Şehrin her köşesinde, camilerinde, çarşısında görülen manzaralar her fotoğrafçıyı buraya çekecek kudrettedir. İstanbul'un malik olduğu zenginliğe ince renk hazinesini de ilave etmek lazımdır. Fotoğraf meraklılarına, bilhassa renkli film meraklılarına, küçük 35 mm.lik bir makineye iyi bir renkli film doldurup, İstanbul'a çıkıp gezmelerini tavsiye ederim… Boğaz'da veya Kapalı Çarşı'da kontrlümiyer çekilecek resimlerin şahaneliği sizi hayrette bırakacaktır. İstanbul'a makinem için takdim ettiği güzelliğe ve göstermiş olduğu misafirperverliğe medyunu şükranım[47]*."*

İstanbul'un güzelliği ve bir fotoğraf meraklısı için önemi hakkında yetkin bir fotoğraf sanatçısının turistleri etkileyebilecek bu davet edici sözleri dikkat çekicidir.

BYTGM Tanıtma Dairesi'nin çalışmalarıyla ülkede gerçekleştirilen imar ve kalkınma çalışmaları, spor faaliyetleri, turistik yerler ve tarihî abideler, halk kültürü gibi konularda çekilen fotoğraflar da iç ve dış basına yansıtılmakta, elçiliklere, basın ataşeliklerine, haberler bürolarına, muhtelif sergi ve fuarlara, acentelere, otellere, bilimsel ve kültürel etkinliklere ve talep hâlinde yerli ve yabancı halka dağıtılıyordu. Böylece iç ve dış kamuoyunun Türkiye hakkında güncel bilgiler edinmeleri mümkün olabiliyordu. Bu tür fotoğrafların 1951'de Strazburg'da Avrupa Konseyi binasında ve TMTF aracılığıyla Avrupa'nın çe-

47 "Fotojenik İstanbul", **TTOK Belleteni**, S 177, Ekim 1956, s.14.

Levent Şahverdi Arşivi

şitli şehirlerinde, 1952'de Belçika'da Shape/NATO Karargâhı'nda, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nde, 1953'te İzmir Fuarı'nda, 1954'te Tokyo Mitsukeshi Mağazası'nda açılan sergide, Trieste Beynelmilel Fuarı'nda, Londra'da Kraliyet Yüksek Mimarlık Sergisi'nde, Türkiye'nin Kore Birliği'nde ve Yeşilköy Terminal Salonu'nda, 1953-55'te Tarsus Vapuru Seyyar Sergisi'nde sergilendiği görülmektedir. Yine bu fotoğraflar 1955'te Pan Amerikan Şirketi'nin Roma Acentesi'nde, İtalya'da Turizm Sergisi'nde, Hindistan ve Caracas Fotoğraf Sergileri'nde, Madrid'de çeşitli acente ve büyük otellerde, Devlet Demir Yolları İdaresi İstanbul-Viyana hattı vagonlarında, Barselona Beynelmilel Fuarı'nda ve İstanbul'da toplanan Beynelmilel Askerî Tabipler Kongresi'nde teşhir edilmişti. 1956 yılı içinde de sergileme faaliyetleri devam etmiş ve söz konusu fotoğrafların İstanbul Gülhane Parkı'nda, Strazburg'taki Avrupa Fuarı'nda, Stokholm Beynelmilel Fuarı'nda, Hamburg Yakın ve Ortadoğu Sergisi'nde, Bonn Basın Ataşeliğinin düzenlediği sergide, Hint Çocuk Sağlığı Kongresi münasebetiyle Hindistan'da, Paris'te NATO İlkokulu'nda, Kahire'de İslam Eserleri Sergisi'nde, Madrid'de Toprak Mahsulleri Sergisi'nde, Viyana Fuarı'nda, Washington'da Hitit Sergisi'nde, Türkiye Washington Ataşeliği Seyyar Sergisi'nde büyük boy olarak teşhiri ve Ottawa'da televizyon yayınlarında gösterimi sağlanmıştı[48].

Bu dönemde dikkat çeken benzer bir propaganda faaliyeti de Türkiye'yi tanıtan fotoğrafların dünyanın önde gelen turistik şehirlerindeki mağazaların ve acentelerin vitrinlerinde sergilenmesi yoluyla olmuştur. Bu konuda tarihî özellikleriyle dünya sathında ün kazanmış olan Paris şehri ön plana çıkmıştır. Bu münasebetle 1952'de tanınmış Paris mağazalarının vitrinlerinde Türkiye'yi tanıtan fotoğrafların teşhiri yapılmıştı[49]. Paris Basın Ataşeliği tarafından 15 Temmuz ile 25 Ağustos 1954 tarihleri arasında yine Paris'te Opera civarında başta hava yolları şirketleri olmak üzere önemli seyahat acentelerinin yoğun olarak bulunduğu Rue Auber'de faaliyet gösteren "Oltramare Seyahat Acentesi"nin vitrininde arkadan ışıklı 9 renkli diorama Türk üslubunda montajlanmış bir pano içinde teşhir edilmişti. Panonun üstünde büyük kabartma harflerle "Turquie" kelimesi, ön ve yan kısmında BYTGM'nin broşür ve depliyanları, sol aşağı köşede ise Türk bayrağı ve BYTGM ibaresini taşıyan Fransızca bir kart yer almıştı. Amerika'dan vapurla gelenlerin indikleri Gare Saint-Lazare Garı civarında "Migrator Seyahat

48 **BCA**, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No:651, Sıra No:4.

49 **BCA**, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No:651, Sıra No:4.

Levent Şahverdi Arşivi

Acentası"nın camekânında Türk üslubunda açılan Türkiye vitrininde ise "Turquie" başlığıyla dekoratif açık bir pencereden gözüken arkadan ışıklı ve renkli 5 diorama ile fotoğraf ve fotomontajlar yer almıştı. Wagons-Lits müessesesinin Boulevard des Capucines'deki camekânında açılan Türkiye vitrini ise kabartma "Turquie" kelimesi altında iki fotomontaj, arkadan ışıklı ve renkli İstanbul dioraması, Türk bayrağı ile BYTGM'nin yayımlarından oluşuyordu. Paris Basın Ataşeliğince turistlerin ilgisini çekmek üzere Türkiye'ye yönelik vitrin düzenleme çalışmalarına özel bir önem verildiği, bu münasebetle yalnızca 1954 yılı boyunca söz konusu şehirde 21 vitrinin düzenlendiği anlaşılmaktadır[50]. Bunun dışında söz konusu fotoğrafların 1954'te Beyoğlu Yeni Melek Sineması giriş vitrinlerinde, 1955'te Yunan Hava Yolları İdaresi'ne ait bürolarının vitrinlerinde, 1956'da ise New York'ta Pan Amerikan Hava Yolları Şirketi'nin vitrinlerinde sergilendiği görülmüştür[51].

Hukukçu, tarihçi ve yazar kimliğiyle tanınan ve bu dönemde çalışmalarını New York'ta sürdüren Reha Oğuz Türkkan, turistlere yeterince eğlence imkânı yaratılamamasını ve mevcut imkânların da reklam ve propagandasının yapılmamasını, İtalyanların "Meryem Ana Senesi" ilanında ve İngiltere'de "taç giyme" merasiminde yapıldığı gibi turistlerin ilgisini çekebilecek önemli olaylara yönelik bir "turistik takvim"in oluşturulmamasını ülkedeki belli başlı tanıtım eksiklikleri arasında değerlendirmiştir. Bu gibi nedenlerle özellikle uzak diyarlara gitmekten zevk duyan yüz binlerce Amerikalı turistin Türkiye'ye çekilmesinden ve bu suretle elde edilebilecek turistik kazançtan mahrum kalındığını ifade etmiştir[52]. Belirtilen bu sorunlara bir nebze olsun çare olmak üzere BYTGM Turizm Dairesi tarafından Türkiye'nin 65 renkli fotoğrafını ihtiva eden "Turistik Türkiye Duvar ve Masa Takvimi"nin Münih şehrinde Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca lisanlarında binlerce sayıda basımı yaptırılmış ve bunların yurt içinde ve yurt dışında dağıtımı yapılmıştı[53]. Ayrıca ülkenin tanıtımına katkıda bulunmak amacıyla 1952 yılı itibariyle BYTGM, TTOK ile Türk Fotoğraf Ajansı tarafından ülkenin tabii güzellikleri ile turistik, folklorik ve arkeolojik

50 "Yazın Paris'te Açılan Türk Vitrinleri", **TTOK Belleteni**, S.155, Aralık 1954, s.20.

51 **BCA**, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No: 651, Sıra No: 4.

52 Reha Oğuz Türkkan, "Amerikan Turist Dolarları", **Cumhuriyet,** 04.05.1955, s.2.

53 **BCA**, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No: 651, Sıra No: 4; "Basın-Yayın ve Turizmin Bu Seneki Faaliyeti", Cumhuriyet, 21.12.1956, s.1 ve 5; "Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün Faaliyeti", **TTOK Belleteni**, S 176, Eylül 1956, s.9.

Levent Şahverdi Arşivi

değerlerini tespit etmek üzere amatör ve profesyonel bütün fotoğrafçıların katılabileceği ödüllü bir fotoğraf yarışması düzenlemişti[54]. Bu çalışmaların yanı sıra BYTGM'nin misafiri olarak Türkiye'yi ziyaret eden Almanya'nın "Manesse" neşriyat firmasına mensup Dr. Hans Jesse ve Herbert Plate'nin muhtelif konularda çektikleri renkli fotoğrafların "Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname" uyarınca banyo edilmek üzere ülke dışına çıkarılmasına Bakanlar Kurulu tarafından izin verilmesi devlet yetkililerin tanıtım faaliyetleri konusundaki desteğine işaret etmektedir[55]. BYTGM'nin talimatları doğrultusunda Türkiye'yi şehir şehir gezerek fotoğraflayan iki fotoğrafçının çalışmaları ise "Turistik Türkiye" adında 200 renkli fotoğrafı ihtiva eden bir albüm olarak İngilizce, Fransızca ve Almanca lisanlarında bastırılmıştı. Benzer nitelikteki çalışmalar kapsamında bu dönemde arkeoloji kısmı İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Rüstem Duyuran'a, tarih kısmı ise İzmir Katolik Başpiskoposu Monsenyör Descuffi, Bâle Ruhani Dairesi mensuplarından ilahiyat doktoru K. Gshwind ile muharrir François Psalti'ye hazırlatılan "Les Merveilles de Cappadoce, Efes" adlı eser Türkçe, İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca olarak yayımlanmıştı. Efes harabelerine, Meryem Ana evine, Yuhanna mezarına ve birçok arkeolojik esere ait bilgi, fotoğraf ve haritanın yer aldığı bu eser tanıtıcı özellikleri ile turistler için rehber vazifesi görmüştü. Bu çerçevede çıkarılan tanıtıcı mahiyetteki diğer önemli eserler ise Dr. Süheyl Ünver'in hazırladığı İngilizce "Levnî Albümü" ile donanma günü münasebetiyle Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanan "Donanma Albümü" olmuştu[56].

Bu dönemde biri Bayındırlık Bakanlığı tarafından resmî harcırahların hesaplanması için bastırılan, diğeri ise bir İngiliz tarafından Londra'da 20. yüzyıl başlarında hazırlanan iki harita dışında seyahatlerde başvurulabilecek güncel bir Türkiye haritasının bulunmaması turistik gezileri zorlaştıran ciddi bir eksiklik olarak ortaya çıkmıştı[57]. Bu münasebetle BYTGM, 1/200.000 ölçüsünde bir "Türkiye Turizm Haritası" hazırlatmış ve bu haritanın basım işi Bayındırlık Bakanlığı tarafından üstlenilmişti. Haritada bütün şehir ve kasabaların yolları,

54 "Fotoğraf Müsabakası", **TTOK Belleteni**, S 125, Haziran 1952, s.20.

55 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 144, Dosya No: 95, Sıra No: 8.

56 Söz konusu albüm çalışmaları ile ilgili olarak bkz.; **BCA**, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No: 651, Sıra No: 4; "Üç Güzel Eser", **Cumhuriyet**, 18.10.1951, s.4; "Basın-Yayın ve Turizmin Bu Seneki Faaliyeti", **Cumhuriyet**, 21.12.1956, s.1 ve 5.

57 F. Nevruzoğlu, "Bir Türkiye Haritası Lazım", **TTOK Belleteni**, S 122, Mart 1952, s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

tarihî harabeleri, abideleri, otel ve eğlence yerleri ile çeşitli özellikleri belirtilmişti[58]. Bu çalışmayı 1951 yılı itibariyle hazırlıkları bizzat Bayındırlık Bakanlığı tarafından yürütülen "Karayolları Haritası" takip etmişti.

Türkiye'de turizm propagandasının önemi göz önünde bulundurulup, bu işe gerekli ihtimam gösterilmek istense de konuya ilişkin olarak bütçeye konulan tahsisatın yetersizliği nedeniyle basılan prospektüs, broşür, afiş gibi tanıtım materyallerinin ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğu görülmekteydi. Ayrıca Türkiye'deki basım teknolojisinin turizm gibi görselliğin önemli olduğu bir alanın ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayacak kaliteye ve kapasiteye sahip olmaması, kaliteli basım işlemleri için ülkedeki mali uygulamaların engel teşkil etmesi, ihale usulüne göre genellikle ucuz talibe verilen işlerden verim alınamaması, Maliye Bakanlığı'nın kırtasiyesinde bulunmayan kâğıdın maliyetinin yüksek olması gibi nedenlerle bu dönemde Türkiye'yi tanıtıcı eserlerin veya materyallerin basım hizmetlerinin çoğu zaman Avrupa ülkelerinden dış alım yoluyla yapıldığı görülmekte idi[59]. Ülkeyi tanıtmak ve ülkenin turistik propagandasını yapmak üzere bastırılacak 15.000 adet albümün baskı ve cilt işinin yurt dışında yaptırılmasının Bakanlar Kurulu'nun 1949 yılı Aralık ayına ait[60], posta ve hatıra pullarıyla, pullu kart ve zarf gibi evrakın yabancı ülkelerdeki devlet matbaalarının birine bastırılmasının 1951 yılı Haziran ayına ait bir kararla kabul edilmesi[61] bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Buna karşılık yabancı ülkelerde bastırılan tanıtım malzemelerinin bedelinin ödenmesi için döviz temin etmek konusunda sıkıntı çekildiği anlaşılmaktadır[62].

Yazar Sabri Esat Siyavuşgil kartpostalların afişten, broşürden ve prospektüslerden daha etkili bir propaganda vasıtası olduğuna ve her ülkede bir turizm davetiyesi olarak algılandığına temas ederek, BYTGM'yi, turizm cemiyetlerini ve Güzel Sanatlar Akademisi'ni bu konuda harekete geçmeye çağırmıştı. Söz konusu dönemde kitapçı, kırtasiyeci, tütüncü ve fotoğrafçılarda Avrupa'daki arka-

58 "Turizm Haritası", **Cumhuriyet**, 12.4.1950, s.4.

59 Selâhattin Çoruh, "Turizmde Propaganda ve Reklam", **TTOK Belleteni**, S 108, Şubat 1951, s.6-7.

60 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 121, Dosya No: 92, Sıra No: 5.

61 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 196, Dosya No:51, Sıra No: 90.

62 Selâhattin Çoruh, "Turizmde Propaganda ve Reklam", **TTOK Belleteni**, S 108, Şubat 1951, s.6-7.

Levent Şahverdi Arşivi

daşlarına gönderebileceği estetik bir Türkiye kartpostalına rastlayamayışından yakınmış, mevcutların ise profesyonel olmayan çekimlerle mukavva kâğıdına işlenmiş, insanlarda olumsuz bir izlenim uyandıran İstanbul manzaralarından ibaret olduğunu belirtmiştir[63].

BYTGM bu dönemde İzmir'de ortaya çıkarılan Meryem Ana Evi ile Noel Baba olarak anılan Sen Nikola'nın Antalya'nın Demre ilçesinde bulunan mezarı hakkında tüm dünyada farkındalık yaratmaya yönelik çalışmalara girişmişti. Papa 12. Pius'un verdiği imtiyazla Panaya Kapulu'da inşa edilen Hacı Evi 16 Ağustos 1953 tarihinde açılmış ve Papalık tarafından bu evin ziyaret edilmesinin günahların bağışlanmasına vesile olacağının bildirilmesi nedeniyle söz konusu ev kalabalık gruplar tarafından ziyaret edilmeye başlanmıştı. Hazreti Meryem'in Miraç Yortusu nedeniyle PTT İdaresi tarafından Viyana'da bastırılan 100.000 adet pul tedavüle sokulmuş ve bu pullar yoğun talep görmüştü[64]. Benzer şekilde 1955 yılı itibariyle BYTGM ile PTT Umum Müdürlüğü arasında Antalya ve Noel Baba ile ilgili bir seri posta pulu bastırılmasına karar verilmiş, Sen Nikola resimlerinin yanı sıra Demre'deki Sen Nikola Kilisesi, Antalya'da bir bahar manzarası, Side Antik Tiyatrosu'nun bir kapısı, Aspendos Tiyatrosu, Alanya ve tersanesi resimleri ile Antalya şelalelerinden bir manzara resmi Viyana Devlet Matbaası'nda altı pulluk renkli bir seri olarak bastırılmış ve 10 Aralık 1955 itibariyle satışa sunulmuştu. Bu çerçevede yapılan yayın çalışmalarının dünya sathında ilgi uyandırdığı anlaşılmaktadır. Yine BYTGM'nin girişimleri sonucunda Amerikan basınının meşhur Ripley müessesesi yılbaşı tebrik ve hediyelerini söz konusu yıl itibariyle Antalya ve Noel Baba pulları ile Türkiye Cumhuriyeti damgasıyla Antalya'dan göndermeyi kabul etmişti[65]. Bu faaliyetlere ek olarak Turizm İşbirliği Nizamnamesi'ne göre PTT İşletmesi, bazı pul motiflerini turistik değerlerden seçecek, posta kartları ve zarflar üzerine iç ve dış turizmi teşvik edici matbu vecizeler ekleyecek ve BYTGM tarafından tespit edilecek turizm müesseselerinin ve turistik mahallerin telefon ihtiyacını imkânlar nispetinde karşılayacaktı. Yine bu nizamname ile hatıra eşyası gibi turistik tanıtım materyallerinin üretimi BYTGM'den ziyade Maarif Vekâleti'nin inisiyatifine terk

63 Sabri Esat Siyavuşgil, "Turizmin T'si", **TTOK Belleteni**, S 106, Kasım 1950, s.8-9.

64 "Panayakapulu Hacı Evi Dün Törenle Açıldı", **Cumhuriyet**, 17.08.1953, s.1 ve 6.

65 "Noel Baba ve Antalya Pulları Bastırıldı", **Cumhuriyet**, 12.11.1955, s.1 ve 3; "Noel Baba ve Antalya Pulları Bastırıldı", **TTOK Belleteni**, S 167, Aralık 1955, s.16.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmiş ve vekâletin sanat okul ve enstitüleri bunları imal ettirmek veya yapacak sanatkârları yetiştirmek vazifesi ile yükümlü tutulmuştu[66].

Telif-Tetkik Eserler ve Süreli Yayınlar

Dünyada turizm hareketliliğinin ivme kazandığı İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde BYTGM tarafından ülke sathında kısıtlı imkânlarla ve kısıtlı sayıda yapılan yayım çalışmaları Türkiye'nin tanıtımı konusundaki ihtiyaçları karşılamaya yeterli gelmemekteydi. Bu konuya temas eden Turizm Dairesi Müdürü Selahattin Çoruh yakın ülkelere propaganda için gönderilen 5-10 bin kitabın ülkenin tanıtım faaliyetleri için yeterli olmayacağını, sadece ABD için bile yüzbinlerce tanıtım materyaline ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir[67].

Dönemin doğrudan turizme yönelik olarak kaleme alınan eserlerinden biri Turizm Dairesi Müdürü Selahattin Çoruh'un turizmin ülke ekonomisindeki yerine ve önemine temas eden "Turizm ve Türkiye Turizmi" adlı eseri olmuştur[68]. Bunun dışında Türkiye'nin kültürel ve sanatsal özelliklerine temas ederek doğrudan veya dolaylı olarak ülke tanıtımına ve turizmine katkı sağlayan başka eserlerden de söz etmek mümkündür. BYTGM Tanıtma Dairesi tarafından bu dönemde Türkiye'nin kültürel, sanatsal ve turistik değerlerine odaklanan "Turkish Textiles and Velvets", "State Explaitation in Turkey", "A Survey of Turkish Economy", "Turkish Designs", "Les Arts Decoratifs Turcs", "The Topkapı Saray Museum 50 Masterpieces", "Hagia Sophia", "Karagöz" (Fransızca), "A Birief Selection of Turkish Proberbs", "Türkiye Mecmuası" (İngilizce-Fransızca), "Elence", "The Ancient Cities of Western Anatolia", "Le Ravine Dell Anatolia Occidentale", "Turkish Ceramics", "Modern Painting and Sculpture in Turkey", "Ankara Metropole de la Turquie Moderne", "Alacahöyük" (İngilizce), "Bugünkü Türkiye"[69], "Türkiye'de Tatil", "Mitoloji" ve "Nasreddin Hoca" adlı

66 "Turizm İşbirliği Nizamnamesi", **Resmî Gazete**, 17 Eylül 1955, S 9106, Karar Sayısı: 4/5643, Karar Tarihi: 05.08.1955; Ayrıca, hatıra eşyası ve turistik tanıtım materyallerinin üretimine ilişkin olarak söz konusu kanuna değinen şu makaleye bkz.; Hûlki Alisbah, "Turizm İşbirliği ve Belediyeler IV", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 123, Ocak 1956, s.4.

67 Selâhattin Çoruh, "Turizmde Propaganda ve Reklam", **TTOK Belleteni**, S 108, Şubat 1951, s.6-7.

68 Kitabı tanıtan bir makale için bkz.; Hüsnü Sadık Durukal, "Turizm ve Türkiye Turizmi Adlı Eser", **TTOK Belleteni**, S 129, Ekim 1952, s.5-7.

69 **BCA**, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No: 651, Sıra No: 4.

Levent Şahverdi Arşivi

eserlerden binlerce sayıda bastırılarak ülke içinde ve dışında dağıtımı yapılmıştı[70].

Bergama Müzesi Müdürü Osman Bayatlı tarafından söz konusu dönem itibariyle neşredilen "Bergama Tarihinde Sanat Eserleri ve Abideler" adlı eser antik çağlardan itibaren bölgenin geçmişine ışık tutan bilgi, resim ve planları içermekte idi[71]. Bu dönemde Antalya Milletvekili Dr. Burhanettin Onat'ın katkılarıyla ortaya çıkan ve BYTGM tarafından yayımlanan "Antalya" adlı haritalı ve resimli eser şehrin tarihi, tarihî eserleri, yolları ve otelleri hakkında bilgi vermekte, Antalya'yı Tanıtma ve Turizm Derneği tarafından hazırlanıp BYTGM tarafından yayımlanan "Turistik Antalya" adlı eser ise şehrin tarihî, coğrafi ve turistik özelliklerine temas etmekte idi[72]. Ülkenin tanıtım çalışmalarına katkı sağlayan TTOK'nın desteğiyle de 1954'te Ayasofya Müzesi Müdürü Feridun Dirimtekin'in "1453 Muhasarası Esnasında İstanbul'un Durumu", Arkeolog ve Müzeci Nezih Fıratlı'nın "Boğaziçi'nde Bir Bizans Sarnıcı" adlı eserleri yayımlanmıştır[73]. "Akçakoca Turizm Derneği"nin Başkanı Mithat Özkök tarafından yayımlanan "Akçakoca" adlı kitap ise özellikle yerli turistler tarafından ilgi gören turistik beldeyi tanıtıcı özelliklere sahipti[74].

BYTGM döneminde ülkedeki tanıtım faaliyetlerine temas eden Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver, ülkeye yapılacak en büyük hizmetlerden birinin turistlerin Türkiye hakkında bilgi edinmelerini ve bu münasebetle gezip gördükleri yerlerdeki Türk eserlerine ve sanatına dair kitap ve risale hazırlamalarını sağlamak olacağını ifade etmiştir. Bu eserler münasebetiyle ilim ve sanat dünyasına Türk kültür ve sanatının tanıtılması konusunda esaslı bir adım atılabilecekti[75]. Nitekim bu şekilde söz konusu dönem itibariyle ilim, sanat ve edebiyat dünyasının tanınmış isimlerinin Türkiye'ye dair çeşitli eserler kaleme aldıkları görül-

---

70 "Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün Faaliyeti", **TTOK Belleteni**, S 176, Eylül 1956, s.9.

71 Aziz Ogan, "Turizm Bakımından Bergama Harabeleri", **TTOK Belleteni**, S 123, Nisan 1952, s.3.

72 Burhanettin Onat, **Antalya**, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, (t.y.).; **Turistik Antalya**, Haz: Antalya'yı Tanıtma ve Turizm Derneği, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1952; Konuya ilişkin bir değerlendirme için ayrıca bkz.; Enis Tahsin Til, "Antalya'ya Ait İki Eser", **TTOK Belleteni**, S 125, Haziran 1952, s.6.

73 "31'inci Mesai Yılı Raporu", **a.g.e.**, s.10.

74 Enis Tahsin Til, "Akçakoca", **TTOK Belleteni**, S 170, Mart 1956, s.14.

75 Ahmet Süheyl Ünver, "İlmi Turizm", **TTOK Belleteni**, S 107, Ocak 1951, s.8-9.

Levent Şahverdi Arşivi

müştür. Örnek olarak Türkiye'yi ve Türkleri yakından tanıyan Berlin Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Karl Krüger'in yazdığı "Die Türkei" adlı kitap Türkiye'nin hâlihazırdaki ekonomik ve teknik sorunlarına odaklanmış olmakla birlikte ülkenin tarihî, coğrafi ve turistik özelliklerine de temas etmişti. Bu eser vasıtasıyla yol, otel, lisan, iklim, yeme içme kültürü hakkında Türkiye'ye seyahatleri teşvik edici bilgiler veren Krüger, dünyadaki iktisadi yapının şekillenmesindeki önemini vurguladığı Türkiye'nin kısa bir zaman içinde turistlerin huzur içinde ziyaret edebilecekleri bir turizm ülkesi olacağına dair inancını dile getirmişti[76]. Bunu Türkiye'de uzun yıllar yaşayan ve Türkleri yakından tanıyan Robert Mantran tarafından kaleme alınan ve 1955 yılı itibariyle "Les Albums des Guides Bleus" yayınları arasında Fransızca olarak çıkan "Turquie" adlı eser takip etmiştir. Bu eser Türkiye'nin manzaralarına, tabiatına, tarihî ve sanatsal eserlerine ve halkın yaşantısına dair esaslı bilgiler vermekte idi[77]. Prof. Dr. Albert Gabriel'in çeşitli ilim mecmualarında yayımladığı yazıların ve broşürlerin yanı sıra 1955'te basılan "Türkiye: Tarih ve Sanat Memleketi" adlı eseri de ilmî ve kültürel anlamda önemli bir tanıtıcı eser olmuştur[78]. İstanbul hayranı şair Gentille Arditti Püller'in "Plaisir d'Istanbul" adlı eseri de bu anlamda önem arz eden yayımlar arasındadır. Vedat Nedim Tör bu şair için: *"Bu son eserinde İstanbul'a olan büyük aşkını ulvi bir sanat cezbesi içinde bütün dünyaya haykırıyor."* diyerek şairin İstanbul'un tanıtımı konusunda dünya sathında oynadığı role işaret etmiştir[79].

1930 yılı Ağustos ayından itibaren yayım hayatına giren ve BYTGM döneminde de turizme yönelik yayımladığı inceleme, araştırma yazı ve raporları ile Türkiye'de turizm anlayışının yerleşmesi konusunda önemli bir görev ifa etmiş olan TTOK Belleteni dönemin dikkate değer yerli süreli yayınları arasında yer almıştır. BYTGM'nin çalışmaları neticesinde, Türkiye'deki sosyal ve iktisadi gelişmeleri yurt dışında tanıtmak üzere İngilizce olarak hazırlanan "Kalkınan Türkiye Mecmuası" ve benzer mahiyetteki "Türkiye Yıllığı" dönemin önemli tu-

76 Çelik Gülersoy, "Prof. Karl Krüger'in Yeni Bir Eseri", **TTOK Belleteni**, Şubat 1952, s.15-16.

77 Robert Mantran'ın kitabı hakkında bilgi veren Arzu Erhat Türkiye'yi bütün güzellikleri ile ele alan söz konusu kitabın Fransız okuyucular üzerinde Türkiye'yi tanımak isteği uyandıracağını belirtmiştir (Arzu Erhat, "Fransa'da Türkiye'ye Dair Bir Kitap Yayınlandı", **TTOK Belleteni**, S 164, Eylül 1955, s.17-18).

78 Ayşe Nur, "Prof. Gabriel Türkiye'den Ayrılıyor", **TTOK Belleteni**, S 174, Temmuz 1956, s.13.

79 Vedat Nedim Tör, "Plaisir d'Istanbul İçin", **TTOK Belleteni**, S 184, Mayıs 1957, s.12.

Levent Şahverdi Arşivi

ristik propaganda ve tanıtma yayınları arasında bulunmaktadır[80]. Yine BYTGM tarafından 1956 yılı itibariyle "Türkiye Enformasyon Bülteni" adı ile İngilizce bir mecmuanın neşrine başlandığı anlaşılmaktadır[81]. TTOK'nın 1957-58 mesai yılı toplantısında, her sene turizm davasına hizmet eden başarılı bir makaleye veya etüde bir mükâfat verilmesi hususu kabul edilmiş, 1957'deki ödül turizm konusundaki neşriyatı ile tanınan ve belli başlı vilayetlerin turizm konusundaki ihtiyaçları konusunda ayrıntılı raporlar hazırlayan Turizm Dairesi Müdürü Selâhattin Çoruh'a verilmişti[82].

Bu yıllarda 3 memur, 2 daktilograf ve yıllık 60.000 dolar tahsisatla çalışan New York Türk Haberler Bürosu'nun Müdürü Nuri Ergin ise Türkiye'nin hariçte tanıtılması ve Türkiye aleyhindeki neşriyatın önlenmesi doğrultusunda tanıtım materyalleri basım ve dağıtım çalışmalarını desteklemek üzere "New Turkey" adlı bir kitabın yayımlandığını[83], "National Geographic" gibi ABD'nin tanınmış mecmualarına makaleler gönderildiğini ifade etmişti[84].

Bunun dışında Ortadoğu'da turizmi geliştirmek amacıyla İsrail'de yayımlanan "Şalom Mecmuası" 1954 yılı itibariyle "Tekrar Doğan Medeniyet" adıyla özel bir sayı çıkarmıştı. Mecmua Ortadoğu'da ve özellikle Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs ve İsrail'deki seyahat imkânlarını meydana koymaktaydı. Ankara ve İstanbul'daki turizm büroları bu mecmuaya tanıtma çalışmaları kapsamında yazı vermekteydiler[85]. 1954'te New York Times gazetesi pazar nüshalarında neşrettiği "seyahat" kısmında Türkiye'nin turistik önemini ve değerini belirten bir makale yayımlamıştı. Türkiye'deki önemli turistik mevkilerden bahseden makalede ülkenin birçok medeniyete sahne olan eşsiz bir tarihî coğrafyaya sahip olduğuna ve tarihî eserler bakımından zenginliğine, bunun yanı sıra ülkede kış sporları gibi turistik imkânların da bulunduğuna işaret edilmiştir[86].

---

80 "Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün Faaliyeti", **TTOK Belleteni**, S 176, Eylül 1956, s.9.

81 "Basın-Yayın ve Turizmin Bu Seneki Faaliyeti", **Cumhuriyet**, 21.12.1956, s.1 ve 5.

82 "Turizm Mükâfatı", **TTOK Belleteni**, S 190, Kasım 1957, s.5.

83 "Memleketimiz ve Milletimiz Tanıtmak İçin", **Cumhuriyet**, 06.09.1952, s.2.

84 "Amerikalılara Kendimizi Tanıtmak Yolundaki Çalışmalar", **Cumhuriyet**, 04.10.1952, s.2.

85 "Tekrar Doğan Medeniyet", **Turizm Âlemi**, S 3, Mayıs 1954, s.22.

86 "Türkiye'nin Turistik Ehemmiyeti", **Turizm Âlemi**, S 4, Haziran 1954, s.13.

Levent Şahverdi Arşivi

Film, Televizyon ve Radyo Yayınları

BYTGM Tanıtma Dairesi'nin çalışmalarının da etkisiyle 1950 yılı başlarından itibaren dünya kamuoyunun Türkiye'ye ilgisinin artmaya başladığı anlaşılmaktadır. Böylece yabancı ülke halklarının bu ilgisini devam ettirmeye ve artırmaya yönelik yayın çalışmalarına girişildiği görülmektedir.

Bu münasebetle ülkede cereyan eden ve dünya kamuoyunda ilgi uyandıran güncel olaylar, imar ve kalkınma hareketleri, spor faaliyetleri, turistik yerler, tarihî abideler ve halk kültürü unsurları gibi sosyal, kültürel ve iktisadi gelişmeler filme alınarak ABD, İngiltere ve Fransa gibi turizm potansiyeli yüksek ülkelere gönderilmekteydi. ABD'de "Telenews Şirketi" bu filmleri televizyon programlarında göstermekte ve "dünya havadisleri" kapsamında haber programlarına alarak sinemalarda göstermekteydi. "Associated British Pathe Ltd." adlı şirket İngiltere'de, "Société des Actualites" adlı şirket ise Fransa ve Afrika'daki sinemalarda Türkiye hakkındaki bu filmleri gösterime sokmuştu. Bahsi geçen filmler ayrıca Kanada, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Finlandiya, İtalya, İsveç, İsviçre, Yunanistan, Kıbrıs, Yugoslavya, Mısır, Lübnan, Irak, İran, Arjantin, İspanya, Belçika, Çin gibi dünyanın dört bir yanındaki ülkelere gönderilmiş ve bu ülkelerde gösterime girmişti[87]. BYTGM'nin faaliyetlerine temas eden Genel Müdür Muammer Baykan (1954-1956) Türkiye'yi tanıtmak üzere birçok ülkeye tanıtım filmleri gönderildiğine, bu kapsamda Arap ülkelerine hitaben çekilen "İstanbul'da Bir Ramazan Gününün İntibaları" adlı filmin oldukça talep gördüğüne temas etmiştir[88]. Ülkenin tanıtımı konusunda gündeme gelen filmlerden biri de BYTGM'nin çalışmalarıyla ABD'nin DPD Stüdyosu tarafından çekimine başlanan 27 dakikalık "İstanbul Turistlere Kapısını Açıyor" adlı renkli film olmuştur. Bu film yabancı bir evli çiftin İstanbul'daki turistik ziyaretlerini konu almıştı[89].

Bu dönemde Türkiye'deki siyasi ve askerî gelişmeler de çekilen filmler vasıtasıyla dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Örnek olarak BYTGM tarafından hazırlanan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Ege gezisi ile ilgili film 15 Eylül 1949'da ABD'nin büyük televizyon şebekelerinden "Colombia Broadcasting Corporation" tarafından iki defa yayımlanmıştı. Aynı filmi aktüalite sinemala-

87 **BCA**, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No: 651, Sıra No: 4.

88 "Hatıralık Eşya Sanayii Canlandırılacak", **Cumhuriyet**, 29.12.1955, s.1 ve 7.

89 "İstanbul'a Dair Turistik Bir Film Çekiliyor", **TTOK Belleteni**, S 161, Haziran 1955, s.20.

Levent Şahverdi Arşivi

rı da programlarına almışlardı[90]. Türk askerî birliğinin Kore'ye hareketine dair BYTGM tarafından hazırlanıp, New York Haberler Bürosu tarafından dağıtılan film ise ABD'nin 50'den fazla sinemasında gösterilmişti. Söz konusu ülkede "Columbia" ve "National" televizyon şebekelerinin programlarında da yer bulan bu film İngiltere'de 8, Norveç'te 40, Finlandiya'da 30, Kore'de 15 sinemaya gönderilmişti[91]. New York Haberler Bürosu'nun çalışmaları neticesinde hazırlanan "Bugünkü Türkiye" adlı iktisadi ve sosyal gelişmeleri konu alan renkli film, "geniş perde" olarak çekilen ve Atatürk'ün hayatını anlatırken Türkiye'deki gelişmeleri de gösteren "Bir Kahramanın Hayatı" adlı Türk filmi, yine Türkiye ile ilgili 14 dakikalık renkli başka bir film ABD sinemalarında gösterime girmişti. Bu filmlerin dağımı Warner Bros Şirketi tarafından yapılmıştı. Bunun yanı sıra Türkiye'deki turistik yerleri gösteren ve ülkedeki iktisadi faaliyetlerden bahseden iki ayrı filmin daha ABD televizyonlarında yer almak üzere hazırlandığı anlaşılmaktadır[92]. 1952 yılı itibariyle Avrupa güzellik kraliçesi seçilmiş olan Günseli Başar'ın Time dergisinde çıkan takdir yazısı ile İstanbul'un tarihî abideleri önünde çekilen bir filminin New York Türk Haberler Bürosu aracılığıyla 100'den fazla Amerikan televizyon istasyonunda yayınlanması ülke tanıtımı açısından olumlu gelişmeler arasında yer almıştı[93]. Söz konusu yıl içinde bu büronun tanıtım faaliyetleri çerçevesinde 86 yerde Türkiye'ye ait tanıtım filmleri gösterime girmiş, "Bugünkü Türkiye" filmstrip'i 1.733 müesseseye dağıtılmış, Türkiye ile ilgili 35 radyo ve televizyon yayının yapılması sağlanmıştı[94]. ABD'de NBC istasyonlarından verilen bilgiye göre Türk Haberler Bürosu 1957 yılı itibariyle tüm ABD'ye hitap eden bir dizi televizyon programı kapsamında İstanbul, Ankara ve İzmir'deki son kalkınma hareketleri ile ülke sathındaki iktisadi hamleleri içeren bir propaganda yayını yapmayı kararlaştırmıştı[95].

Bu dönemde, Noel Baba'nın Antalya'da yaşamış olduğunun tespiti üzerine BYTGM tarafından çekilen Antalya'ya yönelik filmin ABD'de gerek sinemalarda "havadis şeritleri"nde gerekse televizyon programlarında büyük ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki bu filmin ABD'li film şirketleri tarafından dünya sat-

90 "İnönü'nün Ege Gezisine Aid Film Amerika'da Gösterildi", **Cumhuriyet**, 17.9.1949, s.2.

91 "Kore Birliğimizin Filmi", **Cumhuriyet**, 14.10.1950, s.3.

92 "Amerika'da Gösterilen Türk Filmi", **TTOK Belleteni**, S 185, Haziran 1957, s.9.

93 "Memleketimiz ve Milletimizi Tanıtmak İçin", **Cumhuriyet**, 06.09.1952, s.2.

94 "Amerikalılara Kendimizi Tanıtmak Yolundaki Çalışmalar", **Cumhuriyet**, 04.10.1952, s.2.

95 "Türkiye'yi ABD'ye Tanıtma Faaliyeti", **TTOK Belleteni**, S 184, Mayıs 1957, s.14.

Levent Şahverdi Arşivi

hında dağıtımının yapılması planlanmıştı[96]. Bu süreçte gerçekleşen önemli bir olay da BYTGM'nin bir Amerikan firmasına Türkçe ve İngilizce çevirtmiş olduğu "Bizim Dünyamız" adlı renkli filmin ABD'de 230 civarında filmin iştirak ettiği bir müsabakada birinciliği kazanması olmuştur. Tarihî ve tabii güzellikleri ile İstanbul'un ele alındığı filmde Malta Köşkü'nde yapılan Türk elbiseleri defilesi, Çinili Köşk'te hazırlanan safhalarıyla kebap yapımına dair sahneler yer almakta idi. Buna ek olarak aynı şirkete çektirilen "Kalkınan Türkiye" belgeselini, bir Belçika şirketine çektirilen iki turistik filmi ve BYTGM Film Dairesi tarafından halk oyunları festivalinde çekilerek seslendirilen renkli filmi dönemin önemli propaganda ve tanıtma faaliyetleri arasında değerlendirmek mümkündür[97].

BYTGM döneminde Denizcilik Bankası tarafından dış hatlarda işleyen yolcu gemileri vasıtasıyla İstanbul'u yabancılara tanıtmak ve ülkeye gelen turist sayısını artırmak üzere Yönetmen İlhan G. Arakon'a renkli ve kısa bir belgesel film olarak "Bir Şehrin Hikâyesi" adlı 10-15 dakikalık bir film çektirilmiştir. Bu filmin Türkiye'den ziyade yabancı ülkelerde gösterime sokulması amaçlanmıştı. Turizm Âlemi adlı mecmuanın tespitlerine göre *"film ustalıkla hazırlanmış, baskısı, renkleri, montajı, ritmi, müziği, sözleri ve nükteleri ile ölçülü, hareketli ve ilgi çekici bir reklam filmi"* özelliği göstermekteydi[98]. Bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye'de çekilen filmlerin yurt dışına çıkarılması ve yayımlanması konusunda bir kısım sıkıntılarla da karşılaşılabilmekteydi. Örnek verilecek olursa "Bir Şehrin Hikâyesi" adlı filmi Türkiye'nin propagandasını yapmak üzere kısa bir süre için yurt dışına çıkaran gazeteci ve yazar Halûk Durukal bu sıkıntılarla karşı karşıya kalan isimlerden biri olmuştu. BYTGM'nin resmî onayına rağmen Emniyet Müdürlüğü işlemlerinden gümrük muamelelerine kadar birçok mercide engelleyici bürokratik işlemlerle karşılaşan bu girişim[99] turistik tanıtım filmlerinin yurtdışına çıkarılması ve gösterimi hakkındaki uygulamalar konusunda sorgulanması gereken bir soruna işaret etmesi bakımından önem arz etmiştir.

---

96 "Noel Baba Filmi Dünya Sinema ve Televizyonlarında", **Cumhuriyet**, 21.12.1955, s.3.

97 "Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün Faaliyeti", **TTOK Belleteni**, S 176, Eylül 1956, s.9; Konuya ilişkin olarak Umum Müdür Muammer Baykan'ın beyanına ayrıca bkz.; "Basın-Yayın ve Turizmin Bu Seneki Faaliyeti", **Cumhuriyet**, 21.12.1956, s.1 ve 5.

98 "Bir Şehrin Hikâyesi", **Turizm Âlemi**, S 2, Nisan 1954, s.14 ve 26.

99 Halûk Durukal, "Memleket Propagandası Mevzuunda Acıklı Bir Müşahedemiz", **Cumhuriyet**, 22.03.1955, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

BYTGM'nin tanıtım filmleri çekimleri konusunda yerli ve yabancı uzmanlardan yararlanmış ve yabancı yapımcılarla ortak çalışmalar içinde bulunmuştur[100]. Bunun dışında doğrudan yabancı idareler ve şirketler tarafından da Türkiye'yi tanıtıcı filmlerin çekildiği ve bu konuda yetkili merciler tarafından gereken kolaylıkların sağlandığı görülmektedir. Örnek olarak Avrupa İktisadi İşbirliği İdaresi adına 1950'de çekilmesi planlanan ziraat, köy hayatı ve turizm ile ilgili öğretici filmler için incelemelerde bulunmak üzere Amerikan uyruklu Sinolair Road'un Türkiye'de görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu çekimin yapılabilmesi için söz konusu şahsın Trakya kara yollarında seyahat etmesine ve gezisi sırasında bu yerlerdeki yasak bölgelere girmesine Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilmiştir[101]. İngiliz "Eagle Lion" adlı film şirketinin mümessillerinin de İngiliz sinemalarında gösterime sokmak üzere Ankara, Erzurum, Kars, Elazığ, Malatya, Karabük, Zonguldak gibi şehirlerin filmlerini çektikleri ve bu konuda devlet organlarından destek gördükleri anlaşılmaktadır. Bu ekipteki sinema mütehassıslarından Bay Clarck söz konusu şehirlerdeki tarihî ve tabii güzellikler ile günlük yaşantıyı 700 metrelik filme aldıklarını belirtmiş ve filmlerin gösterime girmesiyle İngilizlerin Türkiye'yi daha yakından tanıma fırsatı bulacaklarına işaret etmişti[102]. 1955 yılı itibariyle İstanbul'un fethini konu alan bir filmin çekimi için İtalyan ve Türk şirketlerinin ortak bir çalışma yürüttüğü ve bu çalışmada İtalya-Fransa ortak yapımı olarak 1954'te gösterime giren "Atilla" adlı filmde görülen bazı tarihî bilgi hatalarına düşülmemesi için TTOK yetkililerinin devreye girdiği görülmüştü[103]. 1956'da kültür ve medeniyet filmleri mütehassısı Belçika film amillerinden Pierre Lévie, BYTGM hesabına Güney ve Batı Anadolu sahil bölgelerini, Konya'yı ve Ürgüp Kaya Manastırları'nı filme almak, UNESCO için "Hitit Dünyası" adlı kültürel bir film ve Denizcilik Bankası için de turistik bir film çekmek üzere Türkiye'ye gelmişti. Anadolu'da daha önce de Belçika Maarif Vekâleti adına eski Yunan medeniyetine ilişkin çekimler yapan Lévie bu vesileyle ülkenin birçok turistik yerini gezme fırsatı bulmuş ve Türkiye'nin güzelliklerine, Anadolu halkının misafirperverliği ile civanmertliğine hayranlığını dile getirerek, İstanbul, Ürgüp-Göreme, Pamukkale ve Fırat Vadisi gibi turistik

100 Er, **a.g.e.**, s.128-129.

101 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 120, Dosya No: 82, Sıra No: 9.

102 "Memleketimizde Çekilen Film", **Cumhuriyet**, 10.10.1949, s.3.

103 "İstanbul'un Fethi Filmi Roma'da Çekiliyor", **TTOK Belleteni**, S 157, Şubat 1955, s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

değerleriyle Türkiye'nin birinci sınıf bir turizm ülkesi olabileceğine vurguda bulunmuştu[104].

Yazar Türkân Türker, Avrupa ve ABD'de muhtelif kültürel ve sosyal statüye sahip insanlarla kurduğu temaslar sırasında bu kişilerin Türkiye hakkında ya hiçbir şey ya da çok az şey biliyor olduklarına şahit olduğunu belirterek Kore'deki Türk Birliği'nin başarıları hakkında bilgi sahibi olmalarına rağmen Türkiye'nin nasıl bir yer olduğu hakkında bilgilerinin olmadığına işaret etmiştir. Bir Amerikan seyahat birliği adına çalışan Karl Robinson bu dönemde Türkiye gelmiş ve Hükûmet'in ve BYTGM'nin desteğiyle kendisine eşlik eden bir tercüman eşliğinde bir "jeep" ile bütün Türkiye'yi dolaşmış, nihayetinde 6 ay süren çalışmalar neticesinde bir buçuk saat süren "Advanture on Turkey" adlı renkli belgesel film ortaya çıkmıştı. ABD'de gösterime giren bu filmde İstanbul Boğazı, Taksim Meydanı ve tarihî ve tabii yerler gösterilmiş, ardından modern bir Türk ailesinin evi ziyaret edilmişti. 1951 Türkiye ve 1952 Avrupa güzeli seçilen Günseli Başar da bu filmde yer almıştı. Bunları Ankara, İzmir, Adana ve İskenderun ile Karadeniz bölgesindeki belli başlı modern şehirlerin gösterimi takip etmişti. Robinson kullandığı kelimeleri Türkler lehine özenle seçmiş, ufak köylere kadar giderek buralarda kullanılmaya başlanan modern aletlerle Türk köylüsünün nasıl kalkındığını anlatmıştı. ABD'de yabancı izleyiciler tarafından da büyük bir ilgi ve beğeni topladığı anlaşılan ve bu suretle Türkiye'nin tanıtım çalışmalarına önemli bir katkıda bulunan filmin ABD'den sonra Kanada, Avrupa ve yakın şark ülkeleri ile imkânlar doğrultusunda dünyanın dört bir tarafında gösterime sokulması planlanmıştı[105].

Nuh'un gemisini aramak üzere 1952'de Türkiye'ye gelen Fransız arkeologların çektikleri "Ararat" ve BYTGM tarafından çekilen "Türk Ordusu'na Saygı" adlı filmler Türk-Fransız Dostluk Komitesi'nin Paris'te düzenlediği bir toplantı sırasında davetlilere gösterilmişti. Sinema salonunda yapılan toplantıda komitenin başkanı H. Hermit, fahri başkanı eski bakanlardan Albert Sarrault, elçilik erkânı ve Paris'teki Türk temsilcileri hazır bulunmuşlardı. Samimi bir havada geçtiği anlaşılan bu toplantı sırasında yapılan gösterim Türkiye'nin tanıtımına hizmet etmişti[106]. Türkiye'nin tanıtım faaliyetlerine katkıda bulunan TTK da

104 "Bir Belçikalı Film Âmili İstanbul'da", **TTOK Belleteni**, S 172, Mayıs 1956, ss.16.

105 Türkân Türker, "Türkiye'de Bir Macera", **Turizm Âlemi**, S 4, Haziran 1954, s.9 ve 25.

106 "Paris'te Türk-Fransız Komitesi Dostluk Komitesi", **TTOK Belleteni**, S 133, Mart 1953, s.16.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Şubat 1955 tarihinde Melek sinemasında "Filmlerle Turistik Türkiye" matinesi düzenlemişti. BYTGM'nin desteğiyle çekilen bu filmlerde turistik Antalya ve civarı, Göreme'deki peri bacaları ve İçel sahilleri tabii manzaraları ile yer almıştı[107].

Bu dönemde kültürel değerlerin çekilecek filmler vasıtasıyla yerli ve yabancı turistlere tanıtılması konusunda da çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Örnek olarak Edebiyat Tarihçisi Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlana'nın 681'inci vefat yıldönümü etkinlikleri kapsamında Mevlevihanelerde aslına uygun dekorla ve usulüne uygun şekilde düzenlenecek Mevlevi cem ayininin ve mukabelelerinin filme alınması tavsiyesinde bulunmuştu. Böylece hem arşivlik bir kaydın alınmış hem de konukların tarihî bilgilerinin zenginleştirilmiş olacağını belirterek, bu suretle bir film müzesinin oluşturulmasındaki faydalara temas etmişti[108].

Ülkede çekilecek filmler için verilen izinlerin dışında bu konuda gerekli teçhizatın temin edilmesi ve çekilen filmlerin banyo edilmek üzere yurt dışına gönderilmesi konusunda da BYTGM'nin doğrudan işin içinde bulunduğu görülmektedir. BYTGM Film Servisi'nin ihtiyacı olan 2.300 metre negatif boş sinema filmi ile 500 metre pozitif boş sinema filmi[109], 2 milyon Fransız Frangı tutarındaki 35 mm'lik pozitif sinema filmi[110], 16.956.289 Fransız Frangı değerindeki 35 mm.lik boş sinema filmi ile fotoğraf kâğıtları[111], 4.280 dolar tutarındaki bir "radio teletype" cihazı[112], 10.009.000 Fransız Frangı tutarındaki 35 mm.lik Kodak marka boş sinema filmi ile 5.120 dolar tutarındaki Prevost Moviola marka iki adet 35 mm'lik "senkron ve montaj masası" bu dönemde Bakanlar Kurulu kararı ile satın alınan film teçhizatına birer örnek teşkil et-

107 "Turistik Türkiye Matinesi", **Cumhuriyet**, 07.02.1955, s.3.

108 Abdülbaki Gölpınarlı, "Mevlânâ İhtifali ve Haklı Bir İstek", **TTOK Belleteni**, S 168, Ocak 1956, s.9-10; Sadi Yaver Ataman da bu vesileyle Mevleviliğin asıl karakteristik tarafının musiki ve raks ile ibadet tarzındaki orijinalliğinden kaynaklandığını vurgulamış, ilahi bir cezbe ile Allah aşkına dönerek raks eden Mevlevi dervişinin halinin dünyanın ve kâinatın bir işareti sayıldığına temas etmiştir. Bu ayinlerde tarikatın özüne ve ruhaniyetine uygun olarak ortaya çıkan ve icra edilen musikinin de sanat musikisinin şaheser örnekleri arasında yer aldığını beyan etmiştir (Sadi Yaver Ataman, "Mevlânâ Musikisi", **TTOK Belleteni**, S 168, Ocak 1956, s.11).

109 **BCA**, Fon No: 030.18.02., Kutu No: 120, Dosya No: 69, Sıra No: 9.

110 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 135, Dosya No: 24, Sıra No: 5.

111 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 144, Dosya No: 87, Sıra No: 19.

112 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 136, Dosya No: 74, Sıra No: 14.

Levent Şahverdi Arşivi

mektedir[113]. Ayrıca film kopya makinesi ile aksamının "Establissements André Debrie, Matériel Cinématographique" adlı firmadan sağlanması da Bakanlar Kurulu kararı ile onaylanmıştır[114]. Benzer şekilde BYTGM hesabına "D.P.M. Production Firması" tarafından İstanbul'da çevrilmesi öngörülen turistik filmin[115], "Reklam Moran Film Şirketi" tarafından çekilen Bergama'ya, Efes'e, İstanbul'a ve Türk folkloruna ait turistik renkli filmlerin[116], Hamburg'ta Kapheim Yayınevi'nin muhabirlerinden Ernst Arndt ile Werner Beckmann'ın Türkiye'nin tarihî abideleri ile turistik yerlerine ait renkli olarak çekecekleri filmin[117], Hamburg'ta bulunan "Deutscher Kulturfilm Koerber" adlı film şirketinin Başoperatörü Victor Schamouni ile yardımcısı Eberhard Voigt'ın Türkiye'de çekecekleri turistik filmlerin[118], Belçika'da yayımlanan "Journal des Voyages" dergisinin sahibi Lucien Offenberg tarafından turizm, güzel sanatlar, folklor, el sanatları ve ekonomik münasebetler konularında Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde çekilen renkli foto filmlerinin[119] banyo edilmek üzere ülke dışına çıkarılmasına Bakanlar Kurulu tarafından "Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname" uyarınca izin verildiği görülmektedir. Bu gelişmeler devletin basın, yayın, propaganda ve tanıtım çalışmaları konusunda gerekli teçhizatın sağlanması doğrultusundaki hassasiyetini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Turistik tanıtım ve propaganda filmleri ve televizyon yayınları kadar önem arz eden başka bir yayın vasıtası da radyo olmuştur. Bu dönemde 15 lisanda yayın yapan Ankara Radyosu'nun propaganda yayınlarını daha etkili hâle getirmek üzere Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürü Muammer Baykan'ın başkanlığında bir "Kısa Dalga Yayın Komitesi" kurulmuş ve çalışmalara başlamıştı. Komisyon Türkiye'nin tarihî, kültürel, arkeolojik ve turistik değerlerini ve iktisadi kalkınma hamlelerini yabancılara tanıtmak üzere ilgili sahalardaki akademisyenlere radyo için konuşmalar hazırlatılmasına karar vermişti[120]. Turizm Dairesi Müdürü Selâhattin Çoruh da Ankara Radyosu'nda 8 yıl boyunca her hafta Cuma

113 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 138, Dosya No. 127, Sıra No: 20.

114 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 127, Dosya No: 101, Sıra No: 17.

115 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 18, Dosya No: 134, Sıra No: 4.

116 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 133, Dosya No: 86, Sıra No: 4.

117 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 137, Dosya No: 85, Sıra No: 10.

118 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 146, Dosya No: 23, Sıra No: 17.

119 **BCA**, Fon No: 030.18.01.02., Kutu No: 144, Dosya No: 95, Sıra No: 9.

120 "Ankara Radyosu Propaganda Neşriyatını Islah Ediyor", **Cumhuriyet**, 07.10.1955, s.1 ve 3.

Levent Şahverdi Arşivi

günü halka seyahat zevki aşılamak, ülkenin güzelliklerini anlatmak, tarihî eser ve abideleri korumak ve turizm servetlerini değerlendirmek konularında yayın çalışmalarında bulunarak önemli bir tanıtım faaliyetine imza atmıştı[121]. Benzer şekilde İstanbul Radyosu'nda da İstanbul'un eski dönemlerinde yaşamış seyyahların, müelliflerin ve araştırmacıların gözlemlerinin, dönemlerine ait müziklerle işlenerek yayımlanması planlanmıştı[122].

Yurt dışındaki radyo istasyonlarında gerçekleştirilen yayım faaliyetleri de ülke tanıtımı konusunda ciddi yankılar uyandırmaktaydı. Örnek olarak, BYTGM'nin teşebbüsleri ile "Paris Inter Radyosu"nda "Boğaziçi'nden Akisler" adlı bir yayına başlanmıştı. Bu yayında Türkiye'yi her yönden tanıtacak konular işlenmekte, ayrıca Türk müziği yayınlarına da yer verilmekteydi. Yoğun bir ilgi gördüğü anlaşılan bu programda Türkiye ile ilgili üç soru sorulmakta ve bu üç soruya en doğru cevabı veren kişiye Türkiye'de iki haftalık tatil imkânı sağlanmaktaydı. Müsabaka münasebetiyle sorulan sorulara verilen cevaplardan ve müsabakaya gösterilen ilgiden bu programın yalnız Fransa'da değil, Belçika ve İsviçre gibi ülkelerde de büyük dinleyici kitlesine sahip olduğu anlaşılmaktaydı[123].

Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürü Ahmet Şükrü Esmer, ABD'nin Marshall planından faydalanan ülkelerin turizmi geliştirmek üzere yaptıkları çalışmaları ele almak üzere 1950 yılı itibariyle New York'ta toplanan "Avrupa İktisadi İşbirliği Turizm Toplantısı"na katılmış ve burada Türkiye'nin iktisadi yapısının ana hatlarını ve bu yapıyı geliştirmek için Marshall yardımının ne yolda kullanıldığını açıklamıştı. Esmer, Türkiye'nin kalkınmasında tarım ve madenciliğin yanı sıra tabii ve tarihî zenginliklerin yarattığı elverişli durum nedeniyle turizmin üçüncü bir sanayi olarak önemli bir rol oynayabileceğini belirterek, ülkedeki turizm çalışmaları hakkında açıklamalarda bulunmuştu[124]. Esmer, toplantı vesilesiyle ABD'de bulunduğu süreç içinde çeşitli radyo programlarına da konuk olmuştu. İlk olarak "Amerika'nın Sesi" radyo programına katılan Esmer, bu münasebetle toplantıdaki görüşmelere ve Türkiye'nin turizmi geliştirmek üzere başvurduğu tedbirlere değinmiş[125], takiben 11 Şubat 1950

121 Selâhattin Çoruh, "Turizm, Basın-Yayın'dan Ayrılmalıdır III", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 166, Ağustos 1959, s.295.

122 "Radyo Programlarında Yapılacak Yenilikler", **Cumhuriyet**, 20.10.1955, s.1 ve 5.

123 "Paris Radyosu'nda Türkiye'yi Tanıtacak Konuşmalar", **Cumhuriyet**, 11.08.1957, s.3.

124 "Turizm Davası", **Cumhuriyet,** 20.12.1950, s.3.

125 "Amerikalılar ve Biz", **Cumhuriyet**, 27.1.1950, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

tarihinde "Amerikan Broadcasting Company Radyosu"nda Türkiye'deki siyasi gelişmelerle birlikte turizm imkânlarını konu alan sorulu cevaplı 15 dakikalık bir söyleşiye katılmıştı[126]. ABD'deki Haberler Bürosu'nun Türkiye'yi Amerikan halkına çeşitli vasıtalarla tanıtmak amacında olduğu, bunun için radyo yayınları aracılığıyla her gün 15 dakika büronun çalışmalarına değinildiği, büroda Türkiye hakkında verilen izahatın bülten halinde gazeteler vasıtasıyla Amerika'daki Türklere dağıtıldığı, haftada bir gün İngilizce bülten neşredildiği, broşürler yayımlandığı ve Amerikan ansiklopedilerinde yer alan Türkiye hakkındaki yanlış bilgilerin de imkânlar doğrultusunda düzeltildiği de Esmer'in temas ettiği konular arasında yer almıştı[127]. Türkiye'ye döndüğünde, Amerikalıların Türkiye hakkında ilgi ve bilgilerinin arttığını gördüğünü beyan eden Esmer, *"Harbden evvel Türkiye Amerikalılar için haremlerin, çarşaflı kadınların, fesli erkeklerin ve kafesli evlerin memleketi idi. Fakat şimdi bizi daha iyi tanıyorlar. Türkiye hayallerinde yaşattıkları garabetler memleketi olmaktan çıkmıştır."* diyerek İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin tanıtımı konusunda yapılan çalışmalara ve bunların ABD'deki olumlu yansımalarına değinmişti[128].

Sergiler ve Fuarlar

Osmanlı Devleti tarafından iştirak edilen 1851 tarihli Londra Sergisi ile başlayan organize sergi ve fuar faaliyetlerine Cumhuriyet döneminde de önem verilmiştir. Bu faaliyetler iktisadi faaliyetlere ve kültürel etkileşime sağladığı katkının yanı sıra turizm faaliyetlerine hareketlilik kazandırmak gibi bir özeliği de bünyesinde barındırmaktaydı. Konuya verilen önem çerçevesinde 1949 yılında toplanan Birinci Turizm Danışma Kurulu'nda turistik faaliyetleri artırmak üzere sergiler, fuarlar, panayırlar, festivaller, kongreler, konferanslar, kültürel ve sportif faaliyetler düzenlenmesi doğrudan devletin üzerine, alacağı işler başlığı altında değerlendirilmişti[129]. Turizm İşbirliği Nizamnamesi'ne göre de sergi ve fuar faaliyetleri ile doğrudan ilgili olan İktisat ve Ticaret Vekâleti bile turizmle ilgili ticari konularla, millî ve uluslararası sergi ve fuarların teşvik ve himayesi

126 "Ahmet Şükrü Esmer'in Amerikan Radyosunda Konuşması", **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1950, s.3.

127 "Amerika'daki Turizm Toplantıları ve Biz", **Cumhuriyet**, 5.3.1950, s.1 ve 4.

128 "Amerikalılar ve Biz", **Cumhuriyet**, 27.1.1950, s.3.

129 "Turizm Danışma Kurulu", **Türk Ekonomisi**, S 79, Ankara, Ocak 1950, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

doğrultusunda alacağı karar ve tedbirler konusunda BYTGM'nin değerlendirmelerini almak durumunda idi. Açılmaları önceden resmî izin alınmasına bağlı panayır, fuar, festival gibi turistik hareketler, bunlara izin veren resmî merciler tarafından izin verildikleri tarihte BYTGM'ye bildirilecekti[130].

Sergi ve fuar faaliyetlerine BYTGM ile İktisat ve Ticaret Vekâleti'nin yanı sıra yerel idarelerce de ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu münasebetle 10 Aralık 1951 tarihinde toplanan IV. Türk Belediyecilik Kongresi'nde teşkil edilen "Turizm Komisyonu" turizm propagandası kapsamında düzenlenmesi öngörülen sergi, panayır, fuar ve spor faaliyetlerini de gündemine almıştı[131]. Belediyelerin bu tür sosyal ve iktisadi faaliyetleri turizm hareketliliğin halka yansımasına yol açan başlıca etkenler arasında yer almaktaydı. Buna örnek olmak üzere İstanbul Belediye Başkanı ve Valisi Lütfi Kırdar'ın yoğun mesaisi ile 1 Ekim 1949'da açılan "İstanbul Sergisi" şehrin turizm potansiyelini yükselten önemli bir etkinlik olmuştu[132]. Ticaret, sanayi ve iktisat sahalarındaki ürünlerin sergilendiği etkinliğe yurt içinden 700 bin civarında vatandaşın katıldığı anlaşılmaktadır[133]. Etkinlikte yer alan İstanbul manzaraları ve planları, teknik okullar sergisi, resim ve kitap sergisi kültürel propaganda çalışmalarına katkı sağlamış, sergide bir de eğlence alanı teşkil edilmişti[134]. Bu etkinlik takip eden yıllarda da artan bir ilgiyle devam etmiştir.

Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürü Muammer Baykan ülkede himaye görmediği için gelişememiş olan mahalli renkleri taşıyan hatıra eşya sanayisini canlandırmak ve bu işle iştigal eden müteşebbisleri himaye etmek üzere çalışmalara girişildiğini ifade etmiştir. Örnek olarak İzmir'e ve İstanbul'a gelen bir yabancının bu şehirlerin özelliklerini taşıyan hatıra eşya bulamadığını belirtmiş, bu münasebetle konuya ilişkin yapılacak çalışmaların önemli bir gelir kaynağı ve propaganda vesilesi teşkil edeceğini vurgulamıştır[135]. Bu gelişmeler doğrultusunda ülke sathında düzenlenen sergilerde yerel sanayi ürünlerinin de dikkate alındığı görülmüştür. 1951'de İstanbul'da Kenan Özbel tarafından açılan ve Türk halk kültürü ürünlerinin teşhir edildiği "Anadolu Kıyafetleri ve El

130 "Turizm İşbirliği Nizamnamesi", **Resmî Gazete**, 17 Eylül 1955, S 9106, Karar Sayısı: 4/5643, Karar Tarihi: 05.08.1955.

131 **Turizm Bilgisi…**, s.236-237.

132 "İstanbul Sergisi Münasebetile", **Cumhuriyet**, 3.11.1949, s.1ve 3.

133 "İstanbul Sergisi Dün Gece Kapandı", **Cumhuriyet**, 1.11.1949, s. 3.

134 "İstanbul Sergisi'nin Bilançosu", **Türk Ekonomisi**, S 79, Ankara, 1950, s. 8.

135 "Hatıralık Eşya Sanayii Canlandırılacak", **Cumhuriyet**, 29.12.1955, s. 1 ve 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Sanatları Sergisi" bu anlamda hem turistik hatıra eşyası üretimi konusunda yol gösterici olmuş, hem de iç turizm ve tanıtım faaliyetlerine katkı sağlamıştır[136]. 18 Mayıs 1956 tarihinde Türk-Amerikan Derneği'nde Konya kaşık sanayisine dair açılan sergiyi de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Serginin açılış töreninde dernek üyeleri, Konya milletvekilleri, Amerikan Elçiliği mensupları ve Genel Müdür Muammer Baykan hazır bulunmuşlardı. Konyalı gazeteci Sofu Tuğrul'un şahsi çabaları ile oluşturulan sergide Konya Arkeoloji Müzesi Müdürü Mehmet Önder, Konya kaşıkçılığı hakkında bilgi vermiş ve sergi Amerikalı ziyaretçiler tarafından takdirle karşılanmıştı[137].

Bu dönemdeki diğer bir önemli faaliyet, İngiliz Kültür Heyeti'nin girişimleriyle Türkiye ile İngiltere arasındaki dostluk ve kültür ilişkilerini artırmak amacıyla Beyazıt'ta Kuyucu Murat Paşa Medresesi'nde, Anadolu'yu ziyaret eden İngiliz seyyahların Türklere dair yazdıkları ilk yazıların ve resimlerin teşhir edildiği sergi olmuştur. Sergide Kanuni Sultan Süleyman döneminde İngiliz Tüccar Anthony Jenkinson'un Osmanlı ülkesine dair yazdığı yazılar, 17. yüzyılda yaşayan tacir, gezgin ve yazar Peter Mundy adlı bir İngiliz'in kitabında yer alan Türkiye'ye ve Türklere ait resimler ve İngiliz seyyahların Türkiye hakkında yazdıkları kitaplardan örnekler sunulmuştu. İngiltere nezdindeki ilk Türk Elçisi Yusuf Agâh Efendi'nin III. George'a itimatname verişine dair tablo, ilk İngiliz Elçisi William Harborne'nin Padişah III. Mehmet'in huzuruna kabul edilişine dair resim de sergideki dikkate değer teşhir ürünleri arasında yer almıştı[138].

BYTGM döneminde yurt dışında doğrudan Türkiye'yi konu alan ve Türk Hükümeti tarafından desteklenen sergi faaliyetleri de olmuştur. Örnek olarak 1952 yılı içinde ABD'de New York Haberler Bürosu'nun tanıtım faaliyetleri kapsamında Türklerin yaşantılarının çeşitli yönlerine temas eden 42 sergi düzenlenmişti[139]. Aynı büro tarafından 1953'te şehrin en büyük garı olan "Grand Central"da Türkiye'nin tabii güzelliklerini ve çeşitli yönlerini belirten 70 fotoğrafın teşhir edildiği bir sergi açılmıştı[140]. Bunun dışında, Denizcilik

136 Ayşe Nur, "Anadolu Halk Kıyafetleri ve El Sanatları Sergisi'nde", **TTOK Belleteni**, S 117, Ekim 1951, s.18-19; Albert Gabriel, "Halk Elbiseleri Sergisi ve Anadolu Sanatı", **TTOK Belleteni**, S 118, Kasım 1951, s.5-6.

137 "Ankara'da Açılan Kaşık Sergisi", **Cumhuriyet**, 19.05.1956, s.3.

138 "Türkiye'ye Dair İngiliz Eserleri Teşhir Edildi", **TTOK Belleteni**, S 161, Haziran 1955, s. 18.

139 "Amerikalılara Kendimizi Tanıtmak Yolundaki Çalışmalar", **Cumhuriyet**, 04.10.1952, s. 2.

140 "Türk Haberler Bürosu'nun New York'taki Sergisi", **Cumhuriyet**, 09.09.1953, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Bankası'nın lüks gemilerinden "S.S. Tarsus"un 432 yolcusu ile çıktığı turistik seyahatte yolculara "Kalkınan Türkiye" isimli bir sergi eşlik etmişti. 14 Haziran 1954 tarihinde yola çıkan[141] ve Casablanca üzerinden 7 Temmuz 1954 tarihinde Miami'ye varan gemi burada Hükûmet ve Belediye yetkilileri tarafından karşılanmış, karşılama töreninin ardından ziyarete açılan sergiyi ilk gün 13 bin kişi ziyaret etmişti. Bu ziyaret nedeniyle şehirde yedi günlük süre "Türk haftası" olarak ilan edilmişti[142]. Geminin sonraki durağı New York şehri olmuş, İstanbul Mebusu Lütfi Kırdar, New York Belediye Reisi'ne İstanbul şehrinin anahtarını vermiş, şehirde 21 Temmuz tarihi "Türk günü" ilan edilmişti. Bu münasebetle Olgunlaşma Enstitüsü öğrencileri tarafından düzenlenen defilede Türk tarihi ve yeni kıyafetleri teşhir edilmiş, bu defileye New York'un tanınmış şahsiyetleri katılmış ve etkinlik çeşitli televizyon istasyonları tarafından gösterilmişti[143].

Ülkenin tanıtımına ve propaganda faaliyetlerine katkı sağlayan diğer bir etkinlik Fransız ressam Madam Chabes'ın Anadolu seyahati sırasında yaptığı resimlerin Türk Hükûmeti'nin desteğiyle Fransa'da "Theatre de Paris" içinde ve Avenue Kleber'de "Türkiye Turizm Sergisi" adıyla açılması ve sergi malzemelerinin ayrıca Opera civarında "American Express" vitrinlerinde yer alması olmuştu[144]. Yine Paris'te 1956 yılı Mayıs ayında Türk Sanatkâr Lerzan Bengisu'nun tahta oyma eserleri teşhir edilmiş ve "Galerie Raymond Duncan"da teşhir edilen sergi malzemeleri Fransa'nın "L'Eveil", "La Revue Moderne", "L'Amateur d'Art" gibi önde gelen gazete ve mecmualarında ilgi uyandırmıştı. Mesela, "L'Eveil" gazetesinde konuya ilişkin çıkan bir haberde: *"Bu sergi şarktaki modern sanat zevkinin bir örneğidir. Sade ve zarif olan bu eserlerde aynı zamanda çok kuvvetli bir işçilik de vardır. Bir zamanlar şarkta kadına layık olduğu mevki verilmezdi. Hâlbuki şark kadını zekâ ve kuvvetini göstermiştir; sergide bilhassa kazan çok dikkati çekmiştir*[145]." denilmişti.

Bu dönemde TTOK İstanbul'u Sevenler Grubu'nun girişimleri ve Türk Hükûmeti'nin desteğiyle, belli başlı turizm merkezlerinden biri olan Paris'te

141 "Tarsus Bugün Atlantik Seyahatine Çıkıyor", **Cumhuriyet**, 14.06.1954, s.1; "Tarsus Dün Amerika Seyahatine Çıktı", **Cumhuriyet,** 15.06.1954, s. 1 ve 6.

142 "Tarsus Dün Miami'ye Vardı", **Cumhuriyet**, 08.07.1954, s. 1 ve 6.

143 "New York'ta Türk Günü İlan Edildi", **Cumhuriyet**, 22.07.1954, s.7.

144 Aydemir Baykan, "Anadolu'da Bir Fransız Kadın Ressamı ve Turizm Davamız", **Cumhuriyet**, 27.03.1955, s.5.

145 "Bayan Lerzan Bengisu'nun Paris'te Açtığı Sergi", **TTOK Belleteni**, S 177, Ekim 1956, s.20.

Levent Şahverdi Arşivi

Louvre Sarayı'nın Marsan Pavyonu'nda 23 Ocak 1953'ten itibaren iki ay süre ile açılan "*Türk Sanatının Haşmeti Sergisi"* Türkiye'nin tanıtımına hizmet eden uluslararası ölçekte bir sergi olarak önem arz etmiştir. Millî propaganda bakımından fayda sağlamak üzere sergi için seçilen 410 parça antika eşya, 145 eski eser rölövesi ve 89 abidenin fotoğrafı Eski Eserler Bürosu Müdürü Saim Ülgen ile Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Halûk Yusuf Şehsuvaroğlu'nun nezareti altında sandıklanarak Müzeler ve Abideler Umum Müdürü Cahit Kınay'ın başkanlığındaki bir heyet ile Marsilya'ya gönderilmişti. Bu eserlerin arasında halılar, kumaşlar, elbiseler, işlemeler, silahlar, tezhip ve ciltçilik sanatlarından örnekler, Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bir çadır ve iki sancak da yer almıştı. Ayrıca 250 adet büyük fotoğraf aracılığıyla Türk mimari eserleri ve üslubu hakkında yabancılara geniş çaplı bir bilgi akışı sağlamak amaçlanmıştı. Fransa Sefareti Kültür Müşaviri M. Camille Bergeaud sergi ile ilgili olarak şunları ifade etmişti:

"Asırlar boyunca bazı tarihçiler Türklerin İstanbul'u zaptını Avrupalılara güzel sanatlar namına kayıp olarak aksettirmiş ve bu görüş maalesef birçok kişinin zihninde yer etmiştir. Diğer bir kısım Avrupalıların da aklına Türk sanatı deyince Bizans ve şark sanatları gelir. Paris'te tertiplenecek serginin bütün bu yanlış kanaatleri değiştirmek hususunda büyük faydası dokunacaktır. Avrupalılar Bizans ve Şark sanatlarından ayrı olarak gayet zengin bir Türk sanatının mevcut olduğunu kendi gözleriyle görebilecekleri gibi Türklerin Avrupa medeniyetini ve güzel sanatlarını baltalamak şöyle dursun, bilakis hatırı sayılır derecede zenginleştirdiklerini de idrak edeceklerdir[146]*."*

Bergeaud, bu sözleriyle serginin Türk sanatının dünyaya tanıtılması konusunda oynayacağı etkin role temas etmişti. Paris Sergisi hakkında Fransa Maarif Nezareti Güzel Sanatlar Umum Müdürlüğü görevinde bulunmuş ve Türkiye'yi çeşitli vesilelerle ziyaret etmiş olan Georges Huisman: *"Dekoratif Sanatlar Müzesi'nde kurulan 'Türk Sanatının Haşmeti Sergisi' Paris halkını, sanatkârları ve tarihçi, tenkitçileri son derece ilgilendirmişti. Bu sergiyle bir efsane yıkılmış oldu. İran sanatının eşsizliği efsanesi. İstanbul müzelerini gördükten sonra anladım ki bu sergi üç kat daha güzel daha haşmetli olabilirdi. Bu serginin uyandırdığı ilgiyi yakın bir yarında bir modern resim, heykel ve süsleme sanatları sevgisiyle perçinlemek lazım."* diyerek serginin Avrupa'daki etkilerinden bahsetmiş ve Türkiye'nin sanat

146 "Paris'te Türk Sanat Sergisi", **TTOK Belleteni**, S 132, Ocak 1953, s.15-16.

Levent Şahverdi Arşivi

ve kültür alanında hızlı bir şekilde teşkilatlanmasındaki önemi vurgulamıştır[147]. Prof. Dr. Sabri Esat Siyavuşgil de sanat şaheseri ve tarih yadigârı eserlerin Paris'te Louvre Müzesi'nin bir salonunda sergilenmesinin ülke için büyük bir kazanç olduğunu ifade ederek, konuya ilişkin şu çarpıcı yorumlarda bulunmuştur:

"Bu vesile ile hakkımızda yapılan neşriyatı takip edenler, kültürümüzün haşmeti karşısında gösterilen bu sıcak alaka ve takdirin hayranlığa vardığını görmüşler ve iftihar etmişlerdir. Bu hayranlık siyasi şahsiyetlere gösterilmesi mutad olan nezaket ve misafirperverliğin ötesinde münevverlerin ve halkın içinden gelen öyle bir hayranlık olmuştur ki kötü propagandaların tesiri altında sanat kabiliyetimizden ince ve asil zevkimizden şüphe edenler bile o salonu gezdikten sonra hakikati gözleriyle görmüşler ve inkâr yolunu bırakıp o zamana kadar şark sanatının bir peyki sandıkları Türk sanatına hakiki payesini vermek lüzumunu hissetmişlerdir. Bugün Avrupa sanat tarihçileri asırlık gafletlerinden uyanıp böyle bir hidayete ermişlerse biz bu inkılâbı o sergiye borçluyuz[148]*."*

Siyavuşgil, bu ifadeleriyle serginin Türk sanat ürünlerinin Paris gibi bir kültür ve sanat şehrinde teşhir edilmesinin önemine işaret etmiş ve bu vesileyle kötü propagandaların etkisi altında kalan yabancı sanatseverlerin ve halkın Türk sanatını asli ve üstün özellikleri ile tanıma fırsatı bulduklarını vurgulamıştır.

Türkiye'yi temsil etmek ve tanıtım faaliyetlerine katkı sağlamak üzere bazı sanatçıların yurt dışında düzenlenen uluslararası sergi faaliyetlerine iştirak ettiği de olmuştur. Bu çerçevede 1951'de Paris'te düzenlenen "39. Beynelmilel Fotoğraf Sanatı Sergisi"nde TTOK'nın fotoğraf mütehassısı Vahram Mardirosyan'ın teşhir ettiği Bursa'daki Ulucami ve Yeşil Türbe ile İstanbul'daki Sultan Ahmet Camii'nin iç çekimleri ve Ayasofya'nın dış görüntüsünden oluşan fotoğrafların büyük ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Bu beğeni Fransız basının önde gelen basın organlarından Figaro gazetesinde de ifade edilmişti[149]. 1956'da, ilk Finlandiya pulunun 100. yılı münasebetiyle Finlandiya Cumhurbaşkanı'nın himayesinde Helsinki'de açılan "Beynelmilel Pul Sergisi"nde Kanada'dan ve İngiltere'den Hindistan'a, Brezilya'dan Mısır ve İsrail'e kadar dünyanın dört bir yanından 508 pul koleksiyonu sergilenmiş, bu

147 Nurullah Berk, "George Huisman ile Müzelerimiz Hakkında Bir Konuşma", **TTOK Belleteni**, S 161, Haziran 1955, s.10.

148 Sabri Esat Siyavuşgil, "Modern Müzecilik!", **TTOK Belleteni**, S 158, Mart 1955, s.10-11.

149 "Fotoğraf Mütehassısımızın Muvaffakiyeti", **TTOK Belleteni**, S 119, Aralık 1951, s.16.

Levent Şahverdi Arşivi

sergide Orhan Brand'ın "Türk Pulları Koleksiyonu" en büyük mükâfat olan *"Grand Prix International"*ı kazanmıştı[150].

Sergi faaliyetlerinin ardından tanıtma ve propaganda çalışmalarına katkıları açısından fuar çalışmalarına da değinmekte fayda vardır. Bu konuda İzmir Fuarı'nı ilk aşamada zikretmek gerekmektedir. Söz konusu fuar dönemin olduğu kadar Cumhuriyet tarihinin de en iddialı etkinlikleri arasında yer almıştır. Her sene Eylül ayında düzenlenen bu fuar uluslararası niteliği, katılımcı yerli ve yabancı ziyaretçilerin yoğunluğu ile dikkatleri üzerine çekmekteydi. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Prof. Dr. Muhlis Ete'nin nutkuyla açılan 1951 yılı fuarında önceki senelerdekinden bir farkla "Enformasyon Bürosu" kurulmuştu. Köşelerde ihracat birliklerinin ihraç ürünlerini gösteren vitrinler bulunmakta, duvarlar üzerinde harita, resim, grafik ve panolar dikkat çekmekte idi. Buralarda Türkiye'nin sanayi ve ticaret, üretim ve ihraç faaliyetleri görülmekteydi. Bunun dışında Alman pavyonu ziraat aletleri, ABD pavyonu makineleri, İsveç pavyonu ise sadeliği ve eşyaları ile takdir toplamıştı. Fuarda ilk defa olarak Fin ve İsrail pavyonları yer almış, Fin pavyonu züccaciye ürünleri, İsrail pavyonu ise çocuk arabaları, makineleri ve eşyaları ile ilgi uyandırmıştı[151].

BYTGM döneminde yabancı ülkelerde düzenlenen uluslararası fuarlara da iştirak edildiği görülmektedir. Örnek olarak 1950'de katılım sağlanan "Bari Doğu Fuarı"nda Türk pavyonu İngiliz, Macar ve Yugoslav pavyonları gibi başarılı görülen ve beğeni toplayan pavyonlar arasında yer almıştı. Türk pavyonunda devlet fabrikaları mamullerinin yanı sıra halı, çini ve çini vazo gibi ürünler teşhir edilmişti[152]. Bunun dışında, dünyanın en eski fuarlarından biri olan ve her yıl eylül ayında Strazburg'da düzenlenen "Avrupa Fuarı"na BYTGM'nin girişimleriyle Türkiye adına katılım sağlanmıştı. Eylül 1956 tarihinde 40 ülkenin katılımıyla açılan fuarda BYTGM'nin gönderdiği malzeme ve eşyalarla hazırlanan "Türk Turizm Pavyonu" açılış töreninde Fransız Sanayi ve Ticaret Vekili M. Lemaire tarafından ziyaret edilmiş ve Lemaire pavyon için tebrik ve takdirlerini bildirmişti. "Fransız Televizyon İdaresi" de söz konusu pavyon ile ilgili özel bir röportaj yapmıştı[153]. Bu fuara ilişkin Türkiye'nin turistik pavyonunun 1957'deki

150 "Milletlerarası Pul Sergisi", **TTOK Belleteni**, S 174, Temmuz 1956, s.16.

151 Kâzım Nami Duru, "İzmir Fuarı", **İller ve Belediyeler Dergisi**, Eylül 1951, S 72, s.28.

152 Mithat Perin, "Bari Doğu Fuarı'nda Türk Pavyonu", **TTOK Belleteni**, S 105, Ekim 1950, s.21.

153 Avrupa Fuarı'ndaki Pavyonumuz", **Cumhuriyet**, 15.09.1956, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

organizasyonda da ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Lemaire'den görevi devralarak fuarın ilk günü Türk standını ziyaret eden Sanayi ve Ticaret Vekili M. Arthur Conte, Türkiye'nin Basın Ataşesi Nail Mutlugil'i tebrik ederek: *"Türkiye'yi Strazburg Fuarı'nda görmekten bahtiyarım."* demişti. Bununla birlikte Türk pavyonunda bazı eksiklikler de göze çarpmıyor değildi. Fuara iştirak eden turizm araştırmacısı Ergun Göksan'ın belirttiği üzere stantta yer alan depliyanların yetersizliği, İngilizce ve Fransızca broşürlerin azlığı, Almanca broşürün ise hiç bulunmaması dikkat çekmişti. Propaganda unsurlarının Bergama ve Efes tanıtım materyalleri ve Türk atasözleri kitapçığı ile sınırlı kaldığını ve bunların sayısının 200-300 adedi aşmadığını belirten Göksan'a göre Genç Tunus Cumhuriyeti'nin bile 160 metrekare ile iştirak ettiği fuara 4 metre karelik dar bir stant alanı ile iştirak edilmesi, asılan 4 afişin de yalnızca İngilizce olması, uluslararası fuarlarda ilgi görmesine rağmen folklorik kıyafetli bebeklerin ve turistik bir filmin bulunmaması Türk pavyonunda göze çarpan eksiklikler arasında yer almaktaydı[154].

Festival ve Şenlikler

Türkiye'deki turistik faaliyetleri hareketlendirmek üzere fikir beyan eden BYTGM Turizm Dairesi'nin eski başkanı Süreyya Ergün ülke turizminde "psikolojik amiller" olarak değerlendirdiği belli başlı sorunlar arasında mahalli karakterde, ananeye dayanan şenlik, bayram ve panayır gibi etkinliklerin azlığını görmüştür[155]. Bununla birlikte BYTGM döneminde düzenlenmekte olan veya katılım sağlanan mevcut yerel ve uluslararası festivaller ile şenlikler ülkenin tanıtımına katkı sağlayan ve ülkede turistik hareketliliği temin eden belli başlı etkinlikler arasında yer almıştır.

Bu yıllarda Salzburg ve Edinburgh Festivalleri dünya çapında birer turistik etkinlik olarak ön plana çıkmıştı. Söz konusu şehirler bu münasebetle her yaz birkaç hafta dünya sanat faaliyetlerinin canlı bir merkezi ve sanatkârların toplanma yeri haline gelmekte idi. Bu çerçevede Türk Mehter Takımı da ülkenin tanıtım faaliyetlerine katkıda bulunmak üzere 1957 yılı Ekim ayında düzenlenen Edinburgh Festivali'ne iştirak etmişti. Ekibi Türkiye'ye getiren Savarona okul gemisi dönüşte Trablusgarp limanına demirlemiş, resmî ziyaretlerden sonra

154 Ergun Göksan, "Strazburg'taki Fuarda Türkiye", **TTOK Belleteni**, S 190, Kasım 1957, s.8.

155 Süreyya Ergün, "Türkiye'nin İç ve Dış Turizmden Bekledikleri", **Taşıt ve Turizm**, C 1, S 2-3, Eylül-Ekim 1949, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Türk Denizcisi Turgut Reis'in Türbesi'ne gidilmiş, burada düzenlenen merasime halkın yoğun ilgi gösterdiği görülmüştü. Nihayetinde halk "Yaşasın Türkiye" şeklinde sevgi tezahüratı ile mehter takımını uğurlamıştı[156]. Benzer şekilde Avrupa'nın diğer şehirleri de insanların seyahat arzusundan ve sanata ilgisinden faydalanmak üzere bir müzik veya tiyatro temsilini festival gösterisi olarak ilan etmekte, bu şekilde sanat eserleri sergileri hazırlamakta ve misafir sanatçılarla konserler tertip etmekteydiler. Buna örnek olmak üzere Zürih Festivali büyük çaplı bir organizasyon olarak dünya sathında dikkatleri üzerine çekmekteydi. Öyle ki Sanat Tarihçisi Oktay Aslanapa bu tecrübelerden hareketle benzer bir festivalin İstanbul'da da düzenlenmesi gerektiğine işaret ederek, bu etkinliğin şehrin sanatsal bir ilgi merkezi olmasına önemli ölçüde katkı sağlanacağını ifade etmişti[157].

1953 yılı itibariyle İstanbul'un fethinin 500. yılını kutlamak üzere teşkil edilen "Bakanlıklar arası Daimi Komisyon" bu yönde bir dizi karar almış[158], söz konusu yıl dönümünün mütevazı bir şekilde kutlanabilmesi için 18.131.000 liralık bir bütçe öngörülmüştü[159]. Aziz Ogan'ın başkanlığındaki "İstanbul'un Fethinin 500. Yılı ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği" ile yürütülen çalışmalar kapsamında büyük çaplı etkinlikler hedeflenmişti. Bununla birlikte maddi yetersizlikler nedeniyle 28 Mayıs 1953'te başlayan etkinliğin resmî kutlama programları ve bilimsel etkinliklerle sınırlı kaldığı görülmüştü[160].

Ülke sathında yerel özellikleri ile dikkat çeken ve daha çok iç turizme yönelik etkinlikler de düzenlenmekteydi. 21-23 Eylül 1951 tarihi itibariyle İstanbul Açıkhava Tiyatrosu'nda tertip edilen "Millî Oyun ve Türküler Festivali" buna bir örnek teşkil etmiştir. Bu festivalde Erzurum, Karadeniz, Konya, Balıkesir, Trakya, Siirt, Dicle, Sivas ekipleriyle, Bergama zeybekleri, Söğüt efeleri ve Davulcu Karayılan yer almıştı. Her sene düzenlenmesi öngörülen festivalde halk tarafından en başarılı bulunan ekibin seçimi de yapılmıştı[161]. Bu dönemde Yapı

156 "Mehter Takımı Libya'da", **TTOK Belleteni**, S 190, Kasım 1957, s.14.

157 Oktay Aslanapa, "Dünya Çapında Bir İstanbul Festivali", **TTOK Belleteni**, S 171, Nisan 1956, s.9.

158 "İstanbul'un 500'üncü Yılı İçin Yeni Kararlar", **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1950, s.1 ve 4.

159 Abidin Dav'er, "İstanbul'un Yeni İktidardan Beklediği", **Cumhuriyet**, 01.06.1950, s.1 ve 3.

160 Çağla Derya Tağmat, "Fetih Derneği ve İstanbul'un Fethi'nin 500. Yılı", **Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, C 3, S 4, Aralık 2014, s.52-58.

161 "Millî Oyun ve Türküler Festivali", **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1951, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Kredi Bankası'nın halk oyunlarını desteklemek üzere bir tesis kurduğu, bu tesiste 1954 yılı itibariyle bir "Halk Oyunları Festivali" düzenlediği ve festivalde oynanan oyunları halk kadar yabancı sanatkârların da beğeniyle takip ettiği görülmüştü[162]. Bu festival sırasında "Beynelmilel Sanat Tenkitçileri Kongresi" nedeniyle İstanbul'da bulunan Amerikan delegesi Prof. Jese Meisaberger Türk halk oyunlarını "harikulade" olarak tanımlamış, İtalyan delegesi Lienello Venturi heyecanını gizlemeyerek: "*Millî oyunları Türkler için harcanmakla bitmez bir servettir.*" demişti. Fransız delegesi Raymond Coguiat beğenisini ifade ederek *"Biz sanat cephesinden Türkiye'yi sadece İstanbul olarak mütalaa ederdik. Fakat ne kadar yanılmışız. Her köşesinden sanat fışkıran Türkiye'yi her defasında hürmetle yad edeceğiz."* şeklinde bir beğeni ifadesi kullanmış, İngiliz delegesi Herbart Read de *"Dillere destan olan Türk kuvvet ve cesaretinin nereden geldiğini şimdi anlamış bulunuyorum: Tarih, anane, folklör"* diyerek takdirlerini sunmuştu[163]. Bu tür etkinlikler vesilesiyle Avrupa'ya giden Türk halk oyunları ekiplerinin topladığı ilgiye değinen gazeteci Enis Tahsin Til, zengin bir yapı arz eden bu kültürel unsurların ele alınarak geliştirilmesinin ülke insanının fikir ve sanat hayatına ve ülkenin tanıtım faaliyetlerine ciddi katkılar sağlayacağına temas etmiştir[164]. Halk oyunları gibi halk kültürü unsurları turistlerin ilgisini çeken başlıca değerler arasında yer alıyor, çeşitli mecralarda bu ilgiden istifade edilebiliyordu. Örnek olarak, 1956 yılı Mart ayında "Constitution Transatlantiği" ile İstanbul'a gelen Amerikalı turistlere Hilton Oteli'nde Türk millî oyunları ekiplerinden müteşekkil bir program sunulmuştu[165].

Festival ve şenlik tarzındaki etkinlikleri İstanbul dışında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde de görmek mümkündü. Bu yıllarda tarihî harabeleri ile dikkat çeken Bergama'da 1937'den itibaren her yıl düzenli olarak tertip edilen "kermes" mahalli hüviyetinden çıkarak uluslararası turistik bir festival havasına bürünmeye başlamıştı. Bergama'yı gezmek ve görmek isteyenlerin seyahatlerini özellikle millî spor ve dans gösterilerinin sunulduğu bu kermesin kurulduğu döneme denk getirmeleri dikkat çekmekte idi[166]. Benzer şekilde Denizli'de düzenlenen

---

162 Enis Tahsin Til, "Halk Oyunlarımız", **TTOK Belleteni**, S 161, Haziran 1955, s.14.

163 Selâhattin Çoruh, "Millî Oyunlar ve Turizm", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 110, Aralık 1954, s.768.

164 Enis Tahsin Til, "Halk Oyunlarımız", **TTOK Belleteni**, S 161, Haziran 1955, s.14.

165 "Dün Bir Transatlantikle 513 Turist Geldi", **Cumhuriyet**, 03.03.1956, s.1 ve 5.

166 **Turizm Bakımından Memleket Etüdleri**, T.C. Başvekâlet Basın-Yayın ve Turizm Umum

Levent Şahverdi Arşivi

"Pamukkale Şenlikleri" de ilgi görmekteydi. Örnek verilecek olursa 1957'deki şenlik programına Devlet Bakanı Dr. Cemil Bengü, Denizli ve civar vilayetlerin mebus ve valileri, turistler ve sayısı 40 bini aşan halk iştirak etmişti. Şenlik programını açılış konuşmaları, askeri bando ve mehter takımı gösterileri, devlet konservatuarı sanatçılarının oynadığı "Antigone" adlı piyes ve Muzaffer Sarısözen'in idaresinde Ankara Radyosu "Yurttan Sesler" programı sanatçılarının halk türküleri konseri teşkil etmişti.[167]Antalya'da her sene düzenlenmekte olan güreş müsabakaları programı zenginleştirilmiş ve bu suretle Belkıs Harabeleri adı ile anılan Aspendos Tiyatrosu'nda ise Antalya Turizm ve Tanıtma Derneği'nin çalışmaları ile 6-7 Nisan 1952'de "Aspendos Festivali" düzenlenmişti. Festival 20 bin civarında yerli halkın ve ziyaretçinin ilgisiyle karşılaşmıştı. Sabah saatlerinde güreş müsabakaları ile başlayan etkinliğe Antalya Valisi İhsan Sabri Çağlayangil, milletvekilleri, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürü Hâlim Alyot, Devlet Tiyatroları Genel Müdürü Cevat Memduh Alnar, Amerikan Sefiri Mc Ghee ve eşi iştirak etmiş, gösteriler boyunca film ve fotoğraf çekimleri yapılmıştı. Devlet Konservatuarı sanatçıları tarafından "Kral Oepidus" piyesi canlandırılmış, bunu millî oyunlar takip etmişti.[168] İlgiyle takip edilen bu festival Antalya'nın turistik değerini artıran önemli bir faaliyet olarak sonraki yıllarda da devam ettirilmişti. Buna ek olarak her sene Söğüt'te Ertuğrul Gazi Türbesi etrafında düzenlenen ve gelenek hâlinde devam eden merasim de turistik özellikleri ile dikkat çekmekte idi. Cihangir bir devletin temelini atan Serhat Beyi Ertuğrul Gazi'nin hatırasına hürmet için düzenlenen bu etkinlik programında çeşitli eğlenceler ve yarışlar yer almaktaydı. Bu kapsamda Maarif Vekâleti'nin desteğiyle yapılan kır ziyafetleri etkinliği zenginleştirmekteydi. Böylece söz konusu merasim iç turizme ivme kazandırmak açısından gelecek vaat eden bir etkinlik özelliği göstermekteydi.[169]

Bunlara ek olarak Türkiye'de 1 Nisan 1954 tarihinde düzenlenen Basın Balosu için davetli olarak gelen ve 17 Nisan'a kadar İstanbul'da bulunan İtalya'nın meşhur film yıldızları Yvonne Sanson, Leonora Ruffo, Marina Berti, Lia Di

---

Müdürlüğü, Yay., 1955, s.34; Hûlki Alisbah, "Turizm İşbirliği ve Belediyeler III", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 122, Aralık 1955, s.661.

167 "Pamukkale Şenlikleri", **TTOK Belleteni**, S 185, Haziran 1957, s.17.

168 "Belkıs Harabelerinde Yapılan Festival", **Cumhuriyet**, 18.04.1952, s.3; Burhanettin Onat, "Antalya'da Aspendos Festivali", **TTOK Belleteni**, S 125, Haziran 1952, s.3-5.

169 Hûlki Alisbah, "Turizm İşbirliği ve Belediyeler III", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 122, Aralık 1955, s.661.

Levent Şahverdi Arşivi

Leo, İrene Genna İstanbul'un tarihî ve tabii güzelliklerini hayranlıklarını dile getirmişlerdi. Bu ziyaret Türkiye ile İtalya arasında dostluk ilişkilerinin gelişmesine de hizmet etmişti[170]. Bu konuya temas eden ve İstanbul'u ziyareti münasebetiyle gördüğü yakın ilgi ve samiyetten memnuniyetini dile getiren İtalyan yazar Renato Dell'Era, Roma'da "Centro Culturale di Cinematografia" (Sinema Kültürü Merkezi)'da rejisörlük, film çekme ve emsali kurslar açıldığını, Pisa Üniversitesi'nde kültür, lisan ve medeni bilgiler, Floransa'daki kültür merkezinde ise benzer mahiyetteki çeşitli ilim şubeleri için yabancılara mahsus kursların açıldığını vurgulamıştır. Özellikle Floransa'ya söz konusu eğitim programlarından yararlanmak üzere gelen yabancılar aynı zamanda kültürel ve sanatsal etkinlikleri ile ön plana çıkan bu şehirde gezilecek yerleri ziyaret etmekte ve festivallere iştirak edebilmekteydiler. Bu bilgilerden hareketle Era, Türkiye'de tarihî eserlerin yoğunluk arz ettiği bir şehirde kurulacak ilim merkezinde yabancılara yönelik açılacak kurslar vesilesiyle dünyanın dört bir yanından ülkeye turist ve talebe akını sağlanabileceğini iddia etmiştir[171].

Sanatsal, Bilimsel, Sosyal ve Sportif Faaliyetler

BYTGM döneminde resmî idarelerin, gönüllü ve hususi kuruluşların çalışmalarının yanı sıra bilim insanlarının ve sanatçıların da Türkiye'nin turistik anlamda tanıtımına ve propagandasına doğrudan ya da dolaylı yönden katkı sağladığını ifade etmek mümkündür.

Bu münasebetle ülke sathında ve dışında gerçekleştirilen faaliyetlerle birlikte bunları desteklemek üzere 1955 tarihli Turizm İşbirliği Nizamnamesi'nde de üniversiteler ile yüksekokullarda, Harp Akademisi ile Harp Okulu'nda ve Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü'ne bağlı gençlik kulüplerinde turizm konferansları tertiplenmesi ve turistik kıymetlerin korunması konusundaki gerekliliğin telkin edilmesi öngörülmüştü[172]. Bu anlamda BYTGM döneminde katıldığı konferanslar, söyleşiler ve toplantılar vesilesiyle Türkiye'nin tarihî ve kültürel değerlerinin dünya sathında tanıtılmasında etkin rol oynayan isimlerden biri TTOK Reisi Reşit Saffet Atabinen olmuştur. Atabinen; Napoli, Roma, Bad Gastein, Zürih,

170 "İstanbul'a Gelen İtalyan Yıldızları", **Turizm Âlemi**, S 3, Mayıs 1954, s.15.

171 "Kültür ve Turizm", **Turizm Âlemi**, S 4, Haziran 1954, s.14.

172 "Turizm İşbirliği Nizamnamesi", **Resmî Gazete**, 17 Eylül 1955, S 9106, Karar Sayısı: 4/5643, Karar Tarihi: 05.08.1955.

Levent Şahverdi Arşivi

Cenevre, Paris ve Marsilya'da yaptığı söyleşi, basın toplantısı, radyo konuşması ve verdiği ilmî konferanslar vesilesiyle Türklerin medeniyet tarihine, ülkenin turizm ve imar alanlarında kaydettiği ilerlemelere değiniyor, bu bilgiler Avrupa'da ilgi uyandırıyordu[173]. Bu faaliyetlere ek olarak Atabinen, 1950'de Türk-Fransız Komitesi'nin çalışmalarıyla Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nde verdiği "Akdeniz Medeniyeti'nde Türklerin Rolü" ve Türk-Fransız Kültür Cemiyeti'nin girişimleriyle gerçekleştirdiği "Türk Dostu Pierre Loti" başlıklı konferanslarıyla da Fransa'da Türkiye'ye karşı artan ilgiye ve dostluk ilişkilerine katkıda bulunmuştu[174]. Bu dönemde motosikletle dünya turuna çıkan Alman turist Güstav Pfirmann ise Türkiye'yi de içine alan seyahatine ilişkin olarak Türk-Alman Dostluk Cemiyeti lokalinde renkli projeksiyonla bir konferans vermiş, bu etkinliğin cemiyet mensupları ve talebelerde ilgi uyandırdığı görülmüştü[175]. Hollanda Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 1957'de düzenlenen uluslararası mahiyetteki Türkiye konulu seminere İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Profesörlerinden Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu iştirak etmiş, üç ay sürecek bu seminere ayrıca Hindistan, Siyam, Pakistan, İran ve Afganistan'dan temsilciler katılmıştı[176].

Türk soprano Leyla Gencer'in San Francisco'da "Francesca Da Rimini" adındaki operanın başrolünde gösterdiği başarı ise Türkiye adına sanatsal bir başarı olarak basın ve yayın organlarında ses getirmişti. San Francisco'da yayınlanan "Call-Bulletin" dergisinin opera tenkitçisi Marie Hicks Davidson konuya ilişkin olarak Gencer hakkında: "*Bayan Gencer, şahsen çok benzediği Eleonora Duse kadar sanatkâr olduğunu ispat etmiştir. Sesi gayet zengindir. Pes ve tiz tonlarda aynı kolaylıkla söyleyebilmektedir. Bilhassa bir tiyatro olarak başarısı eşsizdir. Sahneyi bir kraliçe edasiyle dolduruyor. Leyla Gencer kendisini opera âleminin seçilmişleri olarak kabul edebilir*[177]." şeklinde yorum yapmıştı. Gencer, İtalya'da ünlü Scala Operası'nda temsil edilen "Manon Lescaut Operası"nda 22 Ocak 1957[178],

173 "TTOK'nın 27'nci Mesai Yılı Raporu", **TTOK Belleteni**, S 111, Nisan 1951, s.3-4.

174 Ayşe Nur, "Kurumumuz Başkanı Reşat Saffet Atabinen'in Paris'te Verdiği İki Konferans", **TTOK Belleteni**, S 102, Temmuz 1950, s.3

175 "Motosikletle Dünya Turu", **TTOK Belleteni**, S 168, Ocak 1956, s.20.

176 Hollanda'da Türkiye Hakkında Seminer", **TTOK Belleteni**, S 189, Ekim 1957, s.6.

177 Leyla Gencer'in Başarısı", **TTOK Belleteni**, S 178, Kasım 1956, s.5.

178 "Leyla Gencer Scala Operası'nda", **TTOK Belleteni**, S 180, Ocak 1957, s.18.

Levent Şahverdi Arşivi

"Traviata Operası"nda ise 11 Haziran 1957 tarihinde başrol oynamıştı[179]. Benzer şekilde çeşitli ülkelerdeki sanatsal faaliyetlerinin yanı sıra 1957'de Yugoslavya'da Osiyek'te "Le Bohem ve Saray" ve Bosna'da "Cavalleria Rusticana Operaları"nı oynayarak büyük ilgi gören Türk Opera Sanatçısı Belkıs Aran da[180] Türkiye'nin sanatsal anlamda propagandasını yapan önemli sanatçılar arasında yer almıştı. Hukukçu ve tarihçi kimliğiyle tanınan Remzi Oğuz Türkkan, sanatlarını veya ilmî çalışmalarını hâlihazırda ABD'de icra eden Türklerin Türkiye'yi tanıtmak konusundaki gayretlerini memnuniyetle dile getirmiştir. Bunlar arasında opera sanatçısı Leyla Gencer'in yanı sıra dans sanatçısı Nejla Ateş, Doktor Fethi Tevetoğlu, basın temsilcisi Tahsin Karacabey gibi değişik dallarda birçok ismin bulunduğunu belirtmiştir[181].

BYTGM döneminde, TMTF ve Türkiye Muallimler Birliği gibi gönüllü eğitim kuruluşlarının bünyelerindeki turizm birimleri vasıtasıyla iç ve dış turizm faaliyetlerini desteklemek üzere eğitim, gezi, konser, yarışma gibi etkinlikler düzenlemeleri ülkenin tanıtım ve propaganda faaliyetlerine doğrudan katkı sağlayan girişimler olarak dikkat çekmiştir. Bu çerçevede TMTF Turizm Komisyonu tarafından 22 Ocak 1950'de İstanbul Teknik Üniversitesi salonunda Brahms, Schumann, Grieg, Chopin'in parçalarından oluşan bir konser organize edilmişti. Ülkenin herhangi bir köşesini tarihî, coğrafi, tabii ve sosyal bakımdan inceleyen bir yazıyı ve ülkeyi en başarılı yansıtan fotoğrafı seçmek üzere bir kompozisyon ve fotoğraf yarışma düzenlenerek, birinciliği kazananlar Avrupa gezisi ile ödüllendirilmiş[182], 11 ve 17 Ağustos 1951 tarihlerinde iki ayrı grup hâlinde başlayıp, bir ay sürecek olan bir Yunanistan, Fransa, İngiltere, İsviçre, İtalya ve Almanya seyahati düzenlemişti[183]. Ayrıca mihmandar yetiştirmek üzere amatör rehber kursları açılarak, rehber adaylarına başta tarihî konular olmak üzere çeşitli konularda konferanslar verilmişti[184]. Türkiye Muallimler Birliği Turizm Bürosu da büyük şehirlerdeki teşkilatı vasıtasıyla Şile, Bursa, Bergama gibi bölgelere ve İzmir Fuarı gibi etkinliklere yönelik inceleme gezileri düzenlemek-

179 "Leyla Gencer'in Yeni Bir Muvaffakiyeti", **TTOK Belleteni**, S 185, Haziran 1957, s.20.

180 "Belkıs Aran Yugoslavya'da", **TTOK Belleteni**, S 184, Mayıs 1957, s.6.

181 Reha Oğuz Türkkan, "Amerika'da Bizi Temsil Edenler ve Hususi Temsilcilerimiz", **Cumhuriyet**, 05.02.1954, s.2.

182 "Millî Talebe federasyonu İlki Müsabaka Açtı", **Cumhuriyet**, 15.03.1950, s.3.

183 "Talebe Federasyonu'nun Yeni Seyahatleri", **Cumhuriyet**, 24.07.1951, s.3.

184 Örnek olarak bkz.; "Elif Naci'nin Konferansı", **Cumhuriyet**, 15.03.1950, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

teydi[185]. Birliğin Fransa'ya düzenlediği bir seyahat vesilesiyle Fransız Öğretmen Birlikleri temsilcileri tarafından ağırlanan Türk öğretmenler hem turistik bir etkinlik içinde bulunmuşlar, hem de ülkedeki talim ve terbiye kurumlarını inceleme fırsatı bulmuşlardı[186].

Karayollarının otomobil yarışlarına müsait bir duruma gelmesi münasebetiyle Türkiye Turizm Kurumu tarafından TBMM Reisi Refik Koraltan ile Bayındırlık Vekilinin himayesinde 20-22 Kasım 1953 tarihinde İstanbul-Bolu-Ankara-Konya-Kütahya-İzmir-Balıkesir-Bursa-İstanbul güzergâhında düzenlenen "Türkiye 1. Otomobil Mukavemet Yarışı" gözleri sportif faaliyetleri destekleyen Türkiye'ye çevirmişti[187]. Bu etkinliğin ardından Türk müsabıklarca "4. Fransa Turu" müsabakalarına ve "12. İskoçya ve Monte Carlo Kış Rally"lerine katılım sağlanmıştı. TTOK ise karayollarındaki gelişmelerle paralel olarak bir yandan genişleyen iç turizm imkânlarını kamuoyuna göstermek ve diğer yandan spor faaliyetlerine katkı sağlamak üzere 1954'te Ankara-İstanbul ve kadınlara mahsus İstanbul-Edirne-İstanbul Rally'si düzenlemişti[188]. Benzer etkinlikler çerçevesinde merkezi Münih'te bulunan Alman Otomobil Kulübü tarafından 1956'da düzenlenen "Tour d'Continental Europe" adlı uluslararası otomobil yarışı Haziran ayı itibariyle Hannover'de 104 otomobille başlamış ve Lizbon'a kadar bütün Avrupa'yı dolaşan yarışmacılar nihayetinde birinci kısmın son durağı olan İstanbul'a ulaşmışlardı. Yarışın Türkiye kısmının hamiliğini Başvekil Adnan Menderes üstlenmiş, TTOK yetkilileri de yarışmanın ülke sınırları içinde herhangi bir soruna mahal verilmeden tamamlanmasında önemli katkılarda bulunmuşlardı. Avrupa ülkelerinin gündeminde yer alan bu yarışın dış kamuoyunda Türkiye ile ilgili olumlu izlenimler uyandırdığı anlaşılmaktadır[189]. Yine bu dönemde Kayseri Dağcılık ve Turizm Kulübü'nün davetlisi olarak Kayseri'ye gelen Avusturyalı dağcıların, aralarında Türk dağcıları olduğu hâlde iki grup hâlinde Erciyes Dağı'na tırmanmaları da spor turizmi kapsamında değerlendirilebilecek faaliyetler arasında yer almıştır. Söz konusu dağcıların tırmanış sonrasındaki programında şehrin gezilmesi şeklinde bir etkinlik de yer almıştı[190].

---

185 "Küçük Haberler", **Cumhuriyet**, 15.08.1950, s.2; "Muallimler Cemiyeti'nin Ankara ve Bursa Gezileri", **Cumhuriyet**, 27.12.1950, s.3.

186 Öğretmenlerin Fransa Seyahati", **Cumhuriyet**, 20.07.1951, s.3.

187 "Türkiye 1'inci otomobil Mukavemet Yarışı", **Cumhuriyet**, 11.10.1953, s.8.

188 "TTOK Tarafından Tertiplenen Rally", **TTOK Belleteni**, S 149, Haziran 1954, s.20.

189 "Kara Avrupası Otomobil Yarışı", **TTOK Belleteni**, S 173, Haziran 1955, s.20.

190 "Avusturyalı Dağcılar Erciyes'e Çıktılar", **Cumhuriyet**, 16.07.1953, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

Ziyaretler ve Ağırlamalar

Turistlere yakın ilgi göstermek, seyahat programlarını onların ilgi ve zevklerine göre düzenlenmek, yabancı ülkelerde turizme dair yapılan çalışmaları takip etmek gibi hassasiyet gösterilmesi gereken işler BYTGM tarafından ülke turizmine ivme kazandıracak çalışmalar arasında görülmekte idi. Bu işleri yürütmek üzere görev yapanların iyi bir eğitim görmüş, bilgili, hassas ve kuvvetli bir irade sahibi olmaları turizm çalışmalarında başarıyı getiren unsurlar arasında değerlendirilmekteydi. Ayrıca turistlerin gezme ve dinlenme amaçlı turizm faaliyetlerinin dışında seyahat ettikleri yerlerdeki insanların yaşam tarzları, değer yargıları, terbiye usulleri, yarattığı ürünler ve idealleri ile de yakından ilgili oldukları görülmekte idi. Bu nedenle tarihî ve tabii değerlerin gösterilmesinin yanı sıra turistlerin ve yabancı misafirlerin "izaz ve ikram ile ağırlanmaları", böylece turistlerde ülke hakkında olumlu bir imaj uyandırılması ülke tanıtımına katkı sağlayacak etkin faaliyetlerden biri olarak önem arz etmekteydi[191].

Bu münasebetle konuya örnek teşkil etmek üzere söz konusu dönemde gerçekleştirilen birkaç faaliyete değinmek yerinde olacaktır. BYTGM'nin desteği ve TTOK'nın çalışmalarıyla, Batı dünyası içinde Türklere karşı duydukları sempatileri ile tanınan isimlerden Claude Farrére adına 1950'de kabul resmi yapılması ve Piyer Loti'nin doğumunun 100. yıl dönümü münasebetiyle bir anma töreni düzenlenmesi vesilesiyle yapılan ağırlamalar bu kapsamda değerlendirilebilecek faaliyetler arasında yer almıştır. Bu etkinliklere ilim, sanat ve kültür camiasından yerli ve yabancı birçok tanınmış simanın katıldığı anlaşılmaktadır[192].

İkinci Dünya Savaşı'nın sosyal ve iktisadi anlamda sebep olduğu olumsuz yöndeki etkilerin azalmaya başladığı 1950'lerden itibaren Türkiye'ye büyük yolcu gemileri ile gelen turist sayısında artış görülmüştür. Bu dönemde ABD ile siyasi ve askerî anlamda yakınlaşmaya başlayan ilişkiler neticesinde Amerikalı turistlerin de seyahatleri sırasında Türkiye'ye sıklıkla uğradıkları görülmekte idi. Bu konuya temas eden Basın-Yayın Turizm Genel Müdürü Ahmet Şükrü Esmer, Türkiye'ye karşı ilgileri gitgide artmakta olan Amerikalıların söz konusu dönem itibariyle hafta tatillerini Türkiye'de geçirmelerinin olağan bir hâl al-

191 İktisatçı, "Beylik Formüllerin Dışında İsabetli Ağırlama Çareleri", **TTOK Belleteni**, S 96, Ocak 1950, s.19-20.

192 "TTOK'nın 27'nci Mesai Yılı Raporu", **TTOK Belleteni**, S 111, Nisan 1951, s.5

Levent Şahverdi Arşivi

dığını vurgulamıştı[193]. Örnek verilecek olursa 1950 yılı başlarında Home Line Kumpanyası'nın lüks "Atlantic" gemisi 350 kadar turistle Akdeniz limanlarının ardından İstanbul'a uğramıştı. Bu gemi 1939'dan itibaren ABD'den çıkarak Türk limanlarına uğrayan ilk büyük çaplı turist gemisi olması nedeniyle önem arz etmekteydi. Bunu "Britannic" gemisi ile 500 civarında turistin gelişi takip etmişti. Gemide bulunan meşhur yazar Dale Carnige'in gazetecilere Türkiye hakkında yüzeysel bir bilgiye sahip olduğunu, bu bilgilerinin de "National Geographique Magazin"de yazılanlardan ibaret bulunduğunu beyan etmesi dikkat çekmişti. Bu durum ülkenin tanıtım faaliyetlerindeki eksiklikleri gözler önüne sermesi bakımından ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu dönemde yalnızca ABD'den değil, Avrupa'dan da ülkeye vapurlar vasıtasıyla yönelen seyahat faaliyetleri ve ziyaretler olmuştur. Örnek olarak "Marseillaise" adlı Fransız transatlantiği ile 1950 yılı içinde İstanbul'a 400 civarında turist gelmişti. Şehri gezen bu turistler için akşam vapurda düzenlenen kokteyl partisine Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay da iştirak etmiş, Denizyolları İdaresi'nden bir fen heyeti de vapurda Fransız gemiciliği hakkında bilgi almıştı[194]. 1954'te ise "Les Amitiés de France" grubuna mensup 100 kişilik bir kafile, Pace vapuruyla gelen İtalyan ve İspanyol turistler ve hususi olarak İstanbul'u ziyaret eden 450'ye yakın yabancı misafir TTOK yetkilileri tarafından yakın ilgiyle karşılanmış ve ağırlanmışlardı[195].

Bu yıllarda Türkiye'ye deniz yolu ile gelen turistleri karşılamak üzere BYTGM, TTK veya TTOK görevlileri Çanakkale'de veya İstanbul limanında vapura intikal ederek turistlere ülke hakkında bilgi veriyor ve bu sırada turistlere BYTGM tarafından basılan broşürler dağıtılıyordu. İstanbul'da karaya çıkan turistlere Gümrük Muhafaza Teşkilatı resmî işlemlerde olabildiğince kolaylık sağlamakla mükellef tutulmuştu. Ayasofya, Yerebatan Sarayı, Sultan Ahmet Camii ve Meydanı, Topkapı Sarayı gibi tarihî yerlerde gezdirilen turistler için posta ve telgraf merkezleri gece yarısına kadar açık tutuluyor, Emniyet Müdürlüğü güvenlik tedbirlerini artırıyor, böylelikle adi vakaların ve dilenci akınlarının önüne geçilmeye çalışılıyordu. Diğer yandan Belediye Turizm Şefliği ziyaret yerleri-

193 "Amerika'dan Türkiye'ye", **Cumhuriyet**, 25.2.1950, s.1 ve 3.

194 "Yarın 400 Seyyah Gelecek", **Cumhuriyet**, 8.4.1950, s.2; "Fransız Seyyah Vapurunda Kokteyl Partisi", **Cumhuriyet**, 11.4.1950, s.1 ve 3.

195 "31'inci Mesai Yılı Raporu", **a.g.e.**, s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

nin açık bulundurulması, tercüman, taksi ve şoför temini gibi işleri düzenliyor, Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğü de gezilecek muhitlerin temizliğine özen gösteriyordu[196].

İsviçre'deki Zürih Üniversitesi Tarih Şubesi'nden iki profesörün riyasetinde 20 talebe kültürel ve sosyal incelemelerde bulunmak üzere İstanbul, İzmir ve Bursa'yı ziyaret etmek amacıyla 1951 yılı Mart ayında Türkiye'ye gelmişlerdi. Kafile Başkanı Prof. Marcel Beck daha önce İtalya'da Roma ve diğer tarihî yerleri gezdiklerini, 1951 yılı itibariyle de Roma İmparatorluğu'nun ikinci merkezi durumunda olan İstanbul'u görmek üzere Türkiye'ye gelmeyi tercih ettiklerini belirtmişti. Gençleri İsviçre Sefaret Kâtibi ile TMTF'den bazı gençler karşılamıştı[197]. Türk-Fransız Komitesi Başkanı Louis Hermite'nin de bir turist grubu ile Türkiye'ye bir seyahat düzenlediği, bu grubun TTOK tarafından Yıldız Köşkü'nde ağırlandığı ve bu ağırlamanın misafirlerin memnuniyetine sebep olduğu anlaşılmaktadır[198]. 2 Temmuz 1957 tarihinde Türkiye'ye gelen üniversite hocaları, gazeteciler ve tanınmış iş adamlarından oluşan bir grup Amerikalı ise BYTGM tarafından ağırlanmıştı. Misafirler İstanbul Boğazı'nda bir vapur turunun ardından Emirgan'da dinlenmişlerdi[199]. Aynı günlerde İstanbul'a gelen üniversite ve kolej hocaları ve iş adamlarından oluşan 26 kişilik İsveçli bir grup turist yine BYTGM tarafından ağırlanmış, misafirler için kokteyl verilmiş, ardından renkli "Turistik Şehir" adlı film misafirlerce beğeniyle izlenmişti[200]. İran Hükümeti'nin 1957 yazında davetiyle Tahran'a gidecek olan ve bu vesileyle Türkiye'yi de ziyaret eden Fransız-İran Cemiyeti azası 30 Fransız talebesi ve muallimleri, Türkiye Öğretmenler Turizm Derneği'nin davetiyle İstanbul'da bulunan 25 Fransız muallimi, BYTGM adına Türkiye'de turistik filmler çekecek olan M. Ottin ile eşi ve İstanbul'daki İtalyan talebe ve profesörler için Reşit Saffet Atabinen'in öncülüğünde TTOK tarafından Yıldız Köşkü'nde davetler verilmiş ve bu misafirler içtenlikle ağırlanmışlardı[201]. TMTF Turizm Komisyonu'nun organize ettiği Türkiye turlarına iştirak eden Beyrut Kız Koleji

196 "Bugün 514 Seyyah Geliyor", **Cumhuriyet**, 20.2.1950, s.1 ve 3; Fethi Pirinççioğlu, "Dün Sabah Gelen Seyyahlar", **Cumhuriyet**, 27.2.1950, s.4.

197 "İsviçre'den Bir Talebe Grubu Geldi", **Cumhuriyet**, 28.03.1951, s.5.

198 "Yataklı Vagonlar Şirketi Türkiye Temsilciliği", **TTOK Belleteni**, S 141, Ekim 1953, s.17.

199 "16 Amerikan Turist", **Cumhuriyet**, 03.07.1957, s.2.

200 "İsveçli Turistlerin Dünkü Tetkikleri", **Cumhuriyet**, 04.07.1957, s.3.

201 "Ağırlamalar", **TTOK Belleteni**, S 188, Eylül 1957, s.20.

Levent Şahverdi Arşivi

talebelerinden 40 kişilik grup 1956 yılı Nisan ayı itibariyle İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'da 4 günlük bir programla tarihî ve turistik yerleri gezmişti[202].

Bunun dışında ülkenin tanıtım faaliyetlerinde faydalı olabilecek yabancıların ülkeye resmî ve yetkili organlar tarafından bizzat davet edildiği de görülebilmekteydi. Bu münasebetle ülkeyi etkin bir şekilde tanıtmak ve dış turizm trafiğini artırmak üzere dünya seyahat acenteciliğinin önemli kuruluşlarından biri olan "American Society of Travel Agents" (ASTA)'ın yetkilileri BYTGM tarafından Türkiye'ye davet edilmiş ve gelen heyet üyeleri İstanbul'da gezdirilmişlerdi. Yine Türk Hükümeti'nin davetlisi olarak özel uçaklarıyla İstanbul'a gelen İngiliz gazetecileri Türk Turizm Kurumu tarafından ağırlanmıştı. Gazetecilerin programında İstanbul'un turistik mahalleri ile Alanya'nın gezilmesi yer almaktaydı[203]. BYTGM'nin davetlisi olarak Anadolu'daki belli başlı turistik yerleri gezip film çekmek üzere 1957 yılı Kasım ayı başında Türkiye'ye gelen Dr. Jan Hans Edgar başkalığındaki 7 kişilik Alman heyeti İstanbul'un tarihî ve turistik yerlerini gezmiş[204], ardından geçtikleri başkentte Ankara Palas'ta bu heyet için bir ziyafet düzenlenmişti[205]. ABD'de yayınlanan "Seventeen Mecmuası"nın düzenlediği bebek müsabakasında birinciliği kazanan Judy Foster da BYTGM'nin davetiyle Türkiye'ye gelen isimler arasında yer almıştır. Bu münasebetle Vali Fahrettin Kerim Gökay tarafından karşılanan ve resmî surette ağırlanan Foster'a bir İstanbul Albümü, beraberindeki "Seventeen Mecmuası" müdürüne de bir rozet hediye edilmişti[206]. Bütün bu faaliyetler vesilesiyle ülkeyi ziyaret eden yabancı misafirlerin Türkiye'den iyi izlenimlerle ayrılmaları ve bu münasebetle ülkelerinde veya gittikleri yerlerde Türkiye'nin tanıtım ve propaganda faaliyetlerine katkı sağlamaları amaçlanmıştı.

202 "Lübnanlı Öğrenciler Şehrimizde", **Cumhuriyet,** 02.04.1956, s.3.

203 "İngiliz Gazetecileri Antalya'da", **Cumhuriyet**, 11.12.1954, s.3.

204 "Alman Gazetecileri Dün Şehri Gezmişlerdir", **Cumhuriyet**, 02.11.1957, s.3.

205 "Alman Gazetecileri Ankara'da", **Cumhuriyet**, 04.11.1957, s.3.

206 "Bebek Kraliçesi Vali'yi Ziyaret Etti", **Cumhuriyet**, 27.11.1955, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren hareketlenmeye ve gelişmeye başlayan turizm faaliyetleri 1949-1957 yılları arasında Başbakanlık'a bağlı olarak faaliyet gösteren BYTGM döneminde esaslı bir merhale kaydetmiştir. Bu süreçte turizmin dayanak noktalarından birini oluşturan tanıtım ve propaganda faaliyetlerine BYTGM tarafından hususi bir önem verilmiş, bu suretle iç ve dış turizm teşkilatı ülkenin tarihî değerlerini, tabii güzelliklerini ve halk kültürü özelliklerini ülke ve dünya sathında tanıtmaya, ülkeye yönelen turist akışı hızlandırmaya ve artırmaya gayret göstermiştir. Hatta propaganda çalışmaları kapsamında ülkedeki sosyal, siyasi, iktisadi ve askerî gelişmeler de değerlendirilmiştir. Böylelikle iç ve dış kamuoyunda Türkiye'ye ilişkin farkındalık yaratmak ve ülke adına olumlu bir imaj uyandırmak ve bu suretle elde edilecek gelirlerle ülkenin iktisadi durumuna katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu yöndeki çalışmalar belediyeler, hususi kuruluşlar, TTOK, TTK, TMTF, Türkiye Muallimler Cemiyeti gibi gönüllü kuruluşlar ile bilim ve sanat insanları tarafından da destek görmüştür.

Şunu açık bir şekilde ifade etmek mümkündür ki sahip olduğu tarihî ve tabii özelliklerine rağmen Türkiye söz konusu yıllarda turistik anlamda dünya sathında çok da tanınan, bilinen ve talep gören bir ülke durumunda değildi. Bu nedenle bahsi geçen dönem itibariyle tanıtma ve propaganda çalışmalarına yönelik esaslı çalışmaların yapılması kaçınılmaz bir hâle gelmişti. Bu doğrultuda BYTGM, Gümrük, Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunları ve Turizm İşbirliği Nizamnamesi gibi mevzuat düzenlemeleri ve Turizm Bankası Anonim Şirketi'nin kuruluşu ülkedeki turistik tanıtım ve propaganda faaliyetlerinin yolunu açan önemli hamleler olmuştur. Bu çalışmaları desteklemek üzere yetkililer ve ilgililer çağdaş dünya turizminde önde gelen İtalya, Fransa, İsviçre, İngiltere, Almanya ve ABD gibi ülkeler tarafından etkin bir şekilde kullanılan tanıtma ve propaganda vasıtalarından yararlanmayı düşünmüşlerdir. Böylece yurt içindeki ve dışındaki idari teşkilatın öncülüğünde icra edilen gazete ve radyo yayınları, film, afiş, broşür, resim, fotoğraf, pul, telif-tetkik eser, süreli yayın, sergi, fuar, festival çalışmaları, sanatsal, bilimsel ve sportif etkinlikler, ziyaret ve ağırlama faaliyetleri bu dönemde yerli ve yabancı turistlere yönelik olarak gerçekleştirilen turistik tanıtım ve propaganda faaliyetleri içinde yer almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Turistik tanıtım ve propaganda faaliyetlerinde kat edilen mesafe ülkedeki iktisadi, siyasi ve sosyal koşullarla yakın bir ilişki içinde olmuştur. Bu suretle söz konusu süreçte ülkeye gelen turist sayısında hızlı olmamakla birlikte düzenli bir artıştan söz etmek mümkündür. Bu durum ülkede turistik hareketliliği tetikleyen tanıtım ve propaganda faaliyetleri konusunda olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak söz konusu dönem itibariyle dünya sathında büyük bir ivme kazanan turistik hareketliliğin yarattığı taleplerin ve ihtiyaçların karşılanması açısından bu çalışmaları yeterli olarak görmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bununla birlikte BYTGM dönemi dünya sathında girişilen dikkate değer turistik propaganda ve tanıtma faaliyetleri ile Türk turizm tarihi içinde önemli bir süreci ifade etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri: Yararlandığımız arşiv belgelerine ait klasör, gömlek, belge, dosya, fon kodu ve yer numaraları metin içindeki ilgili yerlerde verildiği için burada ayrıca belirtilmemiştir.

II. Resmî Yayınlar

"Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu", **Resmî Gazete,** 28 Mayıs 1949, S 7218, Kanun No: 5392, Kabul Tarihi: 24.05.1949.

"Gümrük Kanunu", **Resmî Gazete**, 11 Mayıs 1949, S 7204, Kanun No: 5383, Kabul Tarihi: 02/05/1949.

"Turizm İşbirliği Nizamnamesi", **Resmî Gazete**, 17 Eylül 1955, S 9106, Karar Tarihi: 05.08.1955, Karar Sayısı: 4/5643.

"Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu", **Resmî Gazete**, 30 Mart 1950, S 7470, Kanun No: 5647, Kabul Tarihi: 24/03/1950.

III.Süreli Yayınlar, Telif-Tetkik Eserler ve Diğer Kaynaklar

"16 Amerikan Turist", **Cumhuriyet**, 03.07.1957.

"31'inci Mesai Yılı Raporu", **TTOK 5 Nisan 1955 Genel Kurulu,** Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1955.

"1956 Yılında Konya Belediyesi Turizm Bürosu", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 136, Şubat 1957.

"Ağırlamalar", **TTOK Belleteni**, S 188, Eylül 1957.

"Ahmet Şükrü Esmer'in Amerikan Radyosunda Konuşması", **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1950.

Alisbah, Hûlki, "Turizm İşbirliği ve Belediyeler III", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 122, Aralık 1955.

_____, "Turizm İşbirliği ve Belediyeler IV", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 123, Ocak 1956.

_____, "Turizm İşbirliği ve Belediyeler", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 124, Şubat 1956.

Levent Şahverdi Arşivi

"Alman Gazetecileri Ankara'da", **Cumhuriyet**, 04.11.1957.

"Alman Gazetecileri Dün Şehri Gezmişlerdir", **Cumhuriyet**, 02.11.1957.

Alyot, Hâlim Tevfik, "Yükseköğretim Gençliği ve Turizm Davamız", **Gençlik ve Turizm**, 15 Ocak 1953, S 1.

"Amerika'da Gösterilen Türk Filmi", **TTOK Belleteni**, S 185, Haziran 1957.

"Amerika'daki Turizm Toplantıları ve Biz", **Cumhuriyet**, 5.3.1950.

"Amerika'dan Türkiye'ye", **Cumhuriyet**, 25.2.1950.

"Amerika'nın En Lüks Seyyah Gemisi Geldi", **Cumhuriyet**, 16.03.1951.

"Amerikalılar ve Biz", **Cumhuriyet**, 27.1.1950.

"Amerikalılara Kendimizi Tanıtmak Yolundaki Çalışmalar", **Cumhuriyet**, 04.10.1952.

"Ankara Radyosu Propaganda Neşriyatını Islah Ediyor", **Cumhuriyet**, 07.10.1955.

"Ankara'da Açılan Kaşık Sergisi", **Cumhuriyet**, 19.05.1956.

Aslanapa, Oktay, "Dünya Çapında Bir İstanbul Festivali", **TTOK Belleteni**, S 171, Nisan 1956.

Ataman, Sadi Yaver, "Mevlânâ Musikisi", **TTOK Belleteni**, S 168, Ocak 1956.

"Avrupa Fuarı'ndaki Pavyonumuz", **Cumhuriyet**, 15.09.1956.

"Avusturyalı Dağcılar Erciyaş'a Çıktılar", **Cumhuriyet**, 16.07.1953.

Ayşe Nur, "Anadolu Halk Kıyafetleri ve El Sanatları Sergisi'nde", **TTOK Belleteni**, S 117, Ekim 1951.

"Basın-Yayın Bütçesinden 300.000 Lira Propagandaya Ayrıldı", **Cumhuriyet**, 28.12.1951.

"Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün Faaliyeti", **TTOK Belleteni**, S 176, Eylül 1956.

"Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün Yeni Enformasyon Bürosu", **TTOK Belleteni**, S 187, Temmuz-Ağustos 1957.

"Basın-Yayın ve Turizmin Bu Seneki Faaliyeti", **Cumhuriyet**, 21.12.1956.

"Bayan Lerzan Bengisu'nun Paris'te Açtığı Sergi", **TTOK Belleteni**, S 177, Ekim 1956.

Levent Şahverdi Arşivi

Baykan, Aydemir, "Anadolu'da Bir Fransız Kadın Ressamı ve Turizm Davamız", **Cumhuriyet**, 27.03.1955.

"Bebek Kraliçesi Vali'yi Ziyaret Etti", **Cumhuriyet**, 27.11.1955.

"Belediye Turizm Danışma Bürosunun Faaliyeti", **Cumhuriyet**, 06.03.1955.

"Belediye Yeni Bir Turizm Bürosu Açtı", **Cumhuriyet**, 06.07.1956.

"Belkıs Aran Yugoslavya'da", **TTOK Belleteni**, S 184, Mayıs 1957.

"Belkıs Harabelerinde Yapılan Festival", **Cumhuriyet**, 18.04.1952.

Berk, Nurullah, "George Huisman ile Müzelerimiz Hakkında Bir Konuşma", **TTOK Belleteni**, S 161, Haziran 1955.

"Bir Belçikalı Film Âmili İstanbul'da", **TTOK Belleteni**, S 172, Mayıs 1956.

"Bir Şehrin Hikâyesi", **Turizm Âlemi**, S 2, Nisan 1954.

"Brezilya Mektep Gemisi", **TTOK Belleteni**, S 117, Ekim 1951.

"Bugün 514 Seyyah Geliyor", **Cumhuriyet**, 20.2.1950.

"Büyük Bir Seyyah Kafilesi Geliyor", **Cumhuriyet**, 14.11.1949.

Çoruh, Selâhattin, "Millî Oyunlar ve Turizm", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 110, Aralık 1954.

_____, "Seyahat Büroları, Resepsiyon ve Enformasyon İşleri", **İller ve Belediyeler Dergisi**, Eylül 1951, S 72.

_____, "Turizm ve Propaganda I", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 142, Ağustos 1957.

_____, "Turizm, Basın-Yayın'dan Ayrılmalıdır III", **İller ve Belediyeler Dergisi**, S 166, Ağustos 1959.

_____, "Turizmde Propaganda ve Reklam", **İller ve Belediyeler Dergisi,** S 76, Ocak-Şubat 1952.

Dar, Alen, "Müsteşrikler Kongresi Delegeleri İzmir-Efes-Bergama Yolunda", **TTOK Belleteni**, S 117, Ekim 1951.

Dav'er, Abidin, "İstanbul'un Yeni İktidardan Beklediği", **Cumhuriyet**, 01.06.1950.

Duru, Kâzım Nami, "İzmir Fuarı", **İller ve Belediyeler Dergisi**, Eylül 1951, S 72.

Durukal, Halûk, "Memleket Propagandası Mevzuunda Acıklı Bir Müşahedemiz", **Cumhuriyet**, 22.03.1955.

Levent Şahverdi Arşivi

Durukal, Hüsnü Sadık, "Turizm ve Türkiye Turizmi Adlı Eser", **TTOK Belleteni**, S 129, Ekim 1952.

"Dün Bir Transatlantikle 513 Turist Geldi", **Cumhuriyet**, 03.03.1956.

"Elif Naci'nin Konferansı", **Cumhuriyet**, 15.03.1950.

Ergün, Süreyya, "Türkiye'nin İç ve Dış Turizmden Bekledikleri", **Taşıt ve Turizm**, C 1, S 2-3, Eylül-Ekim 1949.

Er, Turgut, **Türkiye'de Basın Yayın ve Tanıtma**, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü, Ankara, 2003.

Erhat, Arzu, "Fransa'da Türkiye'ye Dair Bir Kitap Yayınlandı", **TTOK Belleteni**, S 164, Eylül 1955.

Evcin, Erol, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 55, Güz 2014.

Evliyagil, Necdet, "Kendimizi Dışarıya Tanıtacağız", **Cumhuriyet**, 10.10.1949.

"Fotoğraf Müsabakası", **TTOK Belleteni**, S 125, Haziran 1952.

"Fotoğraf Mütehassısımızın Muvaffakiyeti", **TTOK Belleteni**, S 119, Aralık 1951.

"Fotojenik İstanbul", **TTOK Belleteni**, S 177, Ekim 1956.

"Fransız Seyyah Vapurunda Kokteyl Partisi", **Cumhuriyet**, 11.4.1950.

Gabriel, Albert, "Halk Elbiseleri Sergisi ve Anadolu Sanatı", **TTOK Belleteni**, S 118, Kasım 1951.

Göksan, Ergun, "Strazburg'taki Fuarda Türkiye", **TTOK Belleteni**, S 190, Kasım 1957.

Gölpınarlı, Abdülbaki, "Mevlânâ İhtifali ve Haklı Bir İstek", **TTOK Belleteni**, S 168, Ocak 1956.

Gülersoy, Çelik, "Prof. Karl Krüger'in Yeni Bir Eseri", **TTOK Belleteni**, Şubat 1952.

"Hatıralık Eşya Sanayii Canlandırılacak", **Cumhuriyet**, 29.12.1955.

"Hollanda'da Türkiye Hakkında Seminer", **TTOK Belleteni**, S 189, Ekim 1957.

İktisatçı, "Beylik Formüllerin Dışında İsabetli Ağırlama Çareleri", **TTOK Belleteni**, S 96, Ocak 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

"İngiliz Gazetecileri Antalya'da", **Cumhuriyet**, 11.12.1954.

"İnönü'nün Ege Gezisine Aid Film Amerika'da Gösterildi", **Cumhuriyet**, 17.9.1949.

"İstanbul Sergisi'nin Bilançosu", **Türk Ekonomisi**, S 79, Ankara, 1950.

"İstanbul Sergisi Dün Gece Kapandı", **Cumhuriyet**, 01.11.1949.

"İstanbul Sergisi Münasebetile", **Cumhuriyet**, 03.11.1949.

"İstanbul'a Dair Turistik Bir Film Çekiliyor", **TTOK Belleteni**, S 161, Haziran 1955.

"İstanbul'a Gelen İtalyan Yıldızları", **Turizm Âlemi**, S 3, Mayıs 1954.

"İstanbul'un 500 üncü yılı İçin Yeni Kararlar", **Cumhuriyet,** 26 Ocak 1950.

"İstanbul'un Fethi Filmi Roma'da Çekiliyor", **TTOK Belleteni**, S 157, Şubat 1955.

"İsveçli Turistlerin Dünkü Tetkikleri", **Cumhuriyet**, 04.07.1957.

"İsviçre'den Bir Talebe Grubu Geldi", **Cumhuriyet**, 28.03.1951.

"İzmir Turizm Bürosu", **Cumhuriyet**, 24.09.1954.

"Kara Avrupası Otomobil Yarışı", **TTOK Belleteni**, S 173, Haziran 1956.

Kardeş, Fethi, **60 Yılın Hikâyesi**, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 1980.

Kip, Kâzım, "Memleketimize Gelen Turistlerin Şikâyetleri", **Cumhuriyet**, 23.12.1955.

"Kore Birliğimizin Filmi", **Cumhuriyet**, 14.10.1950.

"Küçük Haberler", **Cumhuriyet**, 15.08.1950.

"Kültür ve Turizm", **Turizm Âlemi**, S 4, Haziran 1954.

"Leyla Gencer Scala Operası'nda", **TTOK Belleteni**, S 180, Ocak 1957.

"Leyla Gencer'in Başarısı", **TTOK Belleteni**, S 178, Kasım 1956.

"Leyla Gencer'in Yeni Bir Muvaffakiyeti", **TTOK Belleteni**, S 185, Haziran 1957.

"Lübnanlı Öğrenciler Şehrimizde", **Cumhuriyet**, 02.04.1956.

"Mehter Takımı Libya'da", **TTOK Belleteni**, S 190, Kasım 1957.

"Memleketimiz ve Milletimiz Tanıtmak İçin", **Cumhuriyet**, 06.09.1952.

"Memleketimizde Çekilen Film", **Cumhuriyet**, 10.10.1949.

"Milletlerarası Pul Sergisi", **TTOK Belleteni**, S 174, Temmuz 1956.

Levent Şahverdi Arşivi

"Millî Oyun ve Türküler Festivali", **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1951.

"Millî Talebe Federasyonu İki Müsabaka Açtı", **Cumhuriyet**, 15.03.1950.

"Motosikletle Dünya Turu", **TTOK Belleteni**, S 168, Ocak 1956.

"Muallimler Cemiyeti'nin Ankara ve Bursa Gezileri", **Cumhuriyet**, 27.12.1950.

Nevruzoğlu, F., "Bir Türkiye Haritası Lazım", **TTOK Belleteni**, S 122, Mart 1952.

"New York'ta Türk Günü İlan Edildi", **Cumhuriyet**, 22.07.1954.

"Noel Baba Filmi Dünya Sinema ve Televizyonlarında", **Cumhuriyet**, 21.12.1955.

"Noel Baba ve Antalya Pulları Bastırıldı", **Cumhuriyet**, 12.11.1955.

"Noel Baba ve Antalya Pulları Bastırıldı", **TTOK Belleteni**, S 167, Aralık 1955.

Nur, Ayşe, "Kurumumuz Başkanı Reşat Saffet Atabinen'in Paris'te Verdiği İki Konferans", **TTOK Belleteni**, S 102, Temmuz 1950.

_____, "Prof. Gabriel Türkiye'den Ayrılıyor", **TTOK Belleteni**, S 174, Temmuz 1956.

Ogan, Aziz, "Turizm Bakımından Bergama Harabeleri", **TTOK Belleteni**, S 123, Nisan 1952.

Onat, Burhanettin, **Antalya**, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, (t.y.).

_____,"Antalya'da Aspendos Festivali", **TTOK Belleteni**, S 125, Haziran 1952.

"Öğretmenlerin Fransa Seyahati", **Cumhuriyet**, 20.07.1951.

"Pamukkale Şenlikleri", **TTOK Belleteni**, S 185, Haziran 1957.

"Panayakapulu Hacı Evi Dün Törenle Açıldı", **Cumhuriyet**, 17.08.1953.

"Paris Radyosu'nda Türkiye'yi Tanıtacak Konuşmalar", **Cumhuriyet**, 11.08.1957.

"Paris'te Türk Sanat Sergisi", **TTOK Belleteni**, S 132, Ocak 1953.

"Paris'te Türk-Fransız Komitesi Dostluk Komitesi", **TTOK Belleteni**, S 133, Mart 1953.

Perin, Mithat, "Bari Doğu Fuarı'nda Türk Pavyonu", **TTOK Belleteni**, S 105, Ekim 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

Pirinççioğlu, Fethi, "Dün Sabah Gelen Seyyahlar", **Cumhuriyet**, 27.2.1950.

"Radyo Programlarında Yapılacak Yenilikler", **Cumhuriyet**, 20.10.1955.

Sabri Esat Siyavuşgil, "Turizmin T'si", **TTOK Belleteni**, S 106, Kasım 1950.

Saracoğlu, Kemal, "İtalya'nın Müthiş Turizm Makinesi Nasıl Dönüyor?", **Cumhuriyet**, 21.09.1950.

Sertoğlu, Murat, "Yunanistan'da Turizm Çalışmaları", **Av ve Turizm**, C 1, S 2, 7 Ağustos 1950.

Siyavuşgil, Sabri Esat, "Modern Müzecilik!", **TTOK Belleteni**, S 158, Mart 1955.

Tağmat, Çağla Derya, "Fetih Derneği ve İstanbul'un Fethi'nin 500. Yılı", **Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, C 3, S 4, Aralık 2014.

"Talebe Federasyonu'nun Yeni Seyahatleri", **Cumhuriyet**, 24.07.1951.

"Talih Çarkı Piyangosu", **Cumhuriyet**, 25.10.1952.

Tansu, Samih Nafiz, "Onların ve Bizim Turizm Anlayışımız", **Cumhuriyet**, 17.08.1050.

"Tarsus Bugün Atlantik Seyahatine Çıkıyor", **Cumhuriyet**, 14.06.1954.

"Tarsus Dün Amerika Seyahatine Çıktı", **Cumhuriyet**, 15.06.1954.

"Tarsus Dün Miami'ye Vardı", **Cumhuriyet**, 08.07.1954.

"Tekrar Doğan Medeniyet", **Turizm Âlemi**, S 3, Mayıs 1954.

Til, Enis Tahsin, "Akçakoca", **TTOK Belleteni**, S 170, Mart 1956.

_____, "Antalya'ya Ait İki Eser", **TTOK Belleteni**, S 125, Haziran 1952.

_____, "Halk Oyunlarımız", **TTOK Belleteni**, S 161, Haziran 1955.

Tokar, Feyyaz, "Turist Davamız", **Cumhuriyet**, 21.08.1957.

Toker, Tarhan, "Turizm Davasında Propaganda", **TTOK Belleteni**, S 167, Aralık 1955.

Tör, Vedat Nedim, "Plaisir d'Istanbul İçin", **TTOK Belleteni**, S 184, Mayıs 1957.

"TTOK Tarafından Tertiplenen Rally", **TTOK Belleteni**, S 149, Haziran 1954.

"TTOK'nın 27'nci Mesai Yılı Raporu", **TTOK Belleteni**, S 111, Nisan 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

Turistik Antalya, Haz: Antalya'yı Tanıtma ve Turizm Derneği, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1952.

"Turistik Türkiye Matinesi", **Cumhuriyet**, 07.02.1955.

"Turistler Türkiye'ye Neden Gelmezler?", **Cumhuriyet**, 03.04.1955.

Turizm Bakımından Memleket Etüdleri, T.C. Başvekâlet Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü, 1955.

Turizm Bilgisi ve Turizm Meselelerimiz, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Odaları Birliği, Ankara, 1963.

"Turizm Danışma Kurulu", **Türk Ekonomisi**, S 79, Ankara, Ocak 1950.

"Turizm Davası", **Cumhuriyet**, 20.12.1950.

"Turizm Haritası", **Cumhuriyet**, 12.4.1950.

"Turizm Mükâfatı", **TTOK Belleteni**, S 190, Kasım 1957.

"Turizm ve Tanıtma Bürosu Açıldı", **Cumhuriyet**, 30.07.1957.

Türker, Türkân, "Türkiye'de Bir Macera", **Turizm Âlemi**, S 4, Haziran 1954.

"Türk Haberler Bürosu'nun New York'taki Sergisi", **Cumhuriyet**, 09.09.1953.

"Türkiye 1'inci otomobil Mukavemet Yarışı", **Cumhuriyet,** 11.10.1953.

Türkiye Turizm Bankası Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi, Ankara, 1955.

Türkiye Turizm Bankası Anonim Şirketi 1955 Yılı Bilançosu, Faaliyet ve Murakıplar Raporları", Ankara 1956.

"Türkiye'de Turizm Çalışmaları (Mayıs 1954-Mayıs 1956)", **TTOK Belleteni**, S 179, Aralık 1956.

"Türkiye'nin Turistik Ehemmiyeti", **Turizm Âlemi**, S 4, Haziran 1954.

"Türkiye'ye Dair İngiliz Eserleri Teşhir Edildi", **TTOK Belleteni**, S 161, Haziran 1955.

"Türkiye'yi ABD'ye Tanıtma Faaliyeti", **TTOK Belleteni**, S 184, Mayıs 1957.

Türkkan, Reha Oğuz, "Amerika'da Bizi Temsil Edenler ve Hususi Temsilcilerimiz", **Cumhuriyet**, 05.02.1954.

____, "Amerikan Turist Dolarları", **Cumhuriyet**, 04.05.1955.

Levent Şahverdi Arşivi

"Üç Güzel Eser", **Cumhuriyet**, 18.10.1951.

Ünver, Ahmet Süheyl, "İlmî Turizm", **TTOK Belleteni**, S 107, Ocak 1951.

"Yarın 400 Seyyah Gelecek", **Cumhuriyet**, 8.4.1950.

"Yataklı Vagonlar Şirketi Türkiye Temsilciliği", **TTOK Belleteni**, S 141, Ekim 1953.

"Yazın Paris'te Açılan Türk Vitrinleri", **TTOK Belleteni**, S 155, Aralık 1954.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 10 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Levent Şahverdi Arşivi

- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni haliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı **(koyu karakterde)**, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 1:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek 3:

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.511.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.,** s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 4:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 5:

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVIII, Sayı 84, Ankara, 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler,** varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler,** Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.35-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • **Web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

PUBLICATION PRINCIPLES
OF THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in two issues per year in Spring and Autumn. At the end of each year, the annual index and once in 10 issues, a general index are published and sent to international index institutions and subscribers in one month dating from the day they are published.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to "Turkish History", "Atatürk" and "Republic of Turkey" are handled. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research

- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.

Levent Şahverdi Arşivi

- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.

- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Department of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related institution.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the deci-

Levent Şahverdi Arşivi

sion of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst; authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Levent Şahverdi Arşivi

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: *Author's name and surname should be written in capital letters;* title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p. 130.

b-Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

In the repeated references : surname should be written; if work is a book, you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid,** p. 11.

Beyhan, **ibid,** p. 60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57-99.

c- Report: Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue, **Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130th Birthday March 23, 2006, **Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,** Istanbul 2007, p. 47-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Department of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr • **web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi